

Олег Лозинський

**ПСИХОЛОГІЯ КОРУПЦІЇ ТА
ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ
ГРОМАДЯН ДО НЕЇ**

Монографія

Видання 4-те, доповнене

Львів,
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2020 рік

УДК 316.624.3 (316.343.656)

Лоз 72

*Рекомендовано до друку Вченою радою НУ «Львівська політехніка»
Протокол № 29 від «27» грудня 2016 р.*

Рецензенти:

Карпенко Зіновія Степанівна - завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, д-р психологічних наук, професор.

Матейок Олег Анатолійович - завідувач кафедри практичної психології Львівського державного університету внутрішніх справ, д-р психологічних наук, професор.

Гетьманчук Микола Петрович - заступник директора Навчально-наукового інституту права, психології та економіки Львівського державного університету внутрішніх справ, д-р історичних наук, професор.

Лозинський О.М.

Л 72 Психологія корупції та інтолерантного ставлення громадян до неї: Монографія / О.М. Лозинський. Видання четверте, доповнене. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. – 204 с.

У монографії висвітлено результати дисертаційного дослідження щодо проблеми ставлення громадян до корупції, а також психологічних передумов інтолерантного ставлення громадян до корупції в соціумі з високим рівнем поширення та легітимності корупційних явищ.

Для науковців, співробітників правоохоронних та антикорупційних органів, широкого кола читачів, які цікавляться питаннями антикорупційної психології.

Передрук тексту книги чи її окремих фрагментів без посилання на автора заборонений.

ISBN 978-617-10-0601-0

© Лозинський О.М., 2020
© Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020

Зміст

ВСТУП	6
Розділ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ	11
1.1 Стан досліджень проблеми ставлення до корупції	12
1.1.1. Підходи до аналізу корупції	14
1.1.2 Аналіз психологічних досліджень з проблем корупції	16
1.2 Теоретичне обґрунтування психологічних чинників ставлення громадян до корупції	21
1.2.1 Аналіз психологічних чинників, які спричиняють інтолерантне ставлення до корупції	26
1.2.2 Аналіз психологічних чинників толерантного ставлення до корупції	33
Висновки до розділу 1	42
Розділ 2 МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ	44
2.1 Методи отримання емпіричних даних, етапи дослідження, характеристика вибірок	45
2.2 Гіпотези, індикатори, змінні дослідження	49
2.3 Методики та методи аналізу результатів дослідження	52
2.3.1 Стандартизовані психодіагностичні методики дослідження	52
2.3.2 Спеціалізовані діагностичні шкали: перевірка надійності та валідності	58
2.3.3 Методичне забезпечення емпіричного дослідження	82
2.3.4 Статистичні методи аналізу емпіричних даних	88
Висновки до розділу 2	92
Розділ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ	94
3.1 Ідентифікація психологічних чинників ставлення до корупції	94
3.2 Ідентифікація психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції	102
3.2.1 Емпіричний аналіз соціально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції	102
3.2.2 Емпіричний аналіз індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції	105
Висновки до розділу 3	115

ВИСНОВОК	121
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	126
ДОДАТКИ	149
Додаток А. Список публікацій	149
Додаток В. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкал	153
Додаток Г. Критеріальна валідність спеціалізованих шкал.....	158
Додаток Д. Результати кореляційного аналізу	174
Додаток Ж. Результати порівняльного аналізу емпіричних даних.....	179
Додаток К. Факторний аналіз емпіричних даних	182
Додаток Л. Перевірка нормальності розподілу залишків та незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних регресійного аналізу	188
Додаток М.....	191
Додаток Н. Кореляційний аналіз емпіричних даних	193
Додаток П.	198
Додаток Р.	202

ПОДЯКА

Автор висловлює вдячність рецензентам та науковцям, які допомогли провести дослідження в Україні та Польщі і надали допомогу в упорядкуванні тексту монографії:

Володимиру Хомику

доценту, канд. психол. наук, доценту кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,

Вадиму Васютинському

професору, д-ру психол. наук, головному наук. співробітнику Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,

Терезі П'єцух (Teresa Piecuch)

DSc, PhD, Associate Professor, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology,

Катажині Чуді-Лясковській (Katarzyna Chudy-Laskowska)

PhD, Department of Quantitative Methods, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology,

Мажені Янковській-Міхуловіч (Marzena Jankowska-Miśulowicz)

PhD, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology,

Марті Поміла (Marta Pomykała)

DSc, PhD, Associate Professor, Department of Law and Administration, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology,

Ельжбеті Щигел (Elżbieta Szczygieł)

PhD, Associate Professor, Department of Research on Sustainable Development Faculty of Social Science, Pedagogical University of Krakow,

Світлані Кравчук

доценту, кандидату психологічних наук, старшому науковому співробітнику Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,

Степану Рутару

доценту, канд. філос. наук, доценту Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини ім. А.Крупинського.

Особлива подяка директору Інституту соціальної та політичної психології НАПН України кандидату психологічних наук, член-кореспонденту НАПН України **М.М.Слюсаревському** за сприяння в здійсненні цього дослідження.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Впродовж історії корупція істотно впливала на соціально-політичні процеси, ставши у багатьох суспільствах невід'ємним атрибутом їх організаційної, політичної культури, сформувала у значній частини громадян толерантне ставлення до корупційних ситуацій та корумпованих осіб. Впродовж XIX-XX ст. сформувалась традиція наукового (політологічного, економічного, соціологічного) дослідження корупції. З початку 1990-х рр. низка міжнародних антикорупційних аналітичних організацій (Transparency International, Freedom House, Світовий банк, Азійський банк розвитку, Африканський банк розвитку) здійснюють щорічний моніторинг «індексу сприйняття корупції» у державах з метою визначення ризиків в ході підготовки інвестиційних рішень. Україна в цьому рейтингу стабільно перебуває серед 40 держав з найвищими корупційними ризиками, що істотно гальмує її економічний та соціальний розвиток.

Істотною прогалиною пізнання явищ корупції залишається відсутність аналізу її причин у контексті психології. Існують поодинокі психологічні дослідження, в яких розкриваються індивідуально-психологічні особливості суб'єктів низової корупції (Арутюнян Б., Ацейтіно-Монтес Д., Ванновська О., Глоблер Е., Данчук М., Дімант Є., Джонсон М., Ік Д., Кавата Ю., Кірчнер Л., Памула А., Піаттоні С., Піллей К., Роблес-Еге А., Ротштейн Б., Фаббро Д.). Наукова проблема психології інтолерантного ставлення громадян до корупції на цей час не досліджувалась взагалі, відсутні діагностичні інструменти для її емпіричного дослідження. Тому існує необхідність здійснити теоретичне та емпіричне дослідження, скероване на виявлення психологічних чинників, що формують інтолерантне ставлення громадян до корупції як соціального явища в обставинах значного поширення корупційних прецедентів у соціумі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації була затверджена Вченою радою Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (протокол №12 від 27.12.2011 р.) у редакції *«Соціально-психологічні чинники політичної корупції»*. Дослідження проводилось відповідно до науково-дослідної програми кафедри психології управління факультету психології Навчально-наукового інституту права психології та економіки Львівського державного університету внутрішніх справ на тему *«Соціально-психологічні чинники формування конструктивної взаємодії мешканців регіону з підрозділами ОВС»*, державний реєстраційний номер 0112U007495 від 13.11.2012 р. Тема дисертації тричі узгоджувалась Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України в редакції: *«Психологічні умови подолання політичної корупції»* (протокол №9 від 01.10.2014 р.); *«Психологічні*

чинники інтолерантного ставлення громадян до політичної корупції» (протокол №3 від 28.03.2017 р.); «Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції» (протокол №4 від 25.09.2018 р.).

Об'єктом дослідження є ставлення громадян до корупції. **Предметом** дослідження є психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції.

Мета дослідження: дослідити психологічні чинники, які формують у громадян інтолерантне ставлення до корупції в обставинах відчутного поширення корупційних явищ у суспільстві.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичне дослідження взаємодії особистості з проявами корупції для ідентифікації психологічних чинників, що формують у громадян інтолерантне ставлення до корупції.

2. Розробити діагностичні засоби для емпіричного дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції, здійснити перевірку їх надійності, внутрішньої узгодженості, валідності.

3. На основі даних емпіричного дослідження ідентифікувати психологічні чинники толерантного ставлення громадян до корупції.

4. Ідентифікувати психологічні чинники, що необхідні для прояву інтолерантного ставлення громадян до корупції.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети нами застосовано загальнонаукові теоретичні та емпіричні методи. *Теоретичні методи:* аналіз, порівняння, класифікація, систематизація, абстрагування, синтез – для визначення психологічних чинників інтолерантного, толерантного, амбівалентного ставлення громадян до корупції. Використано *метод* анонімного анкетування вітчизняної та польської (еталонної) вибірок респондентів для отримання емпіричних даних стосовно ставлення до корупції із застосуванням стандартизованих методик: методика дослідження макіавеллізму (Крісті Р., Гейс Ф.); опитувальник дослідження рівня морально-етичної відповідальності ДУМЭОЛП; питальник самоставлення (Століна, Пантелеєва); метод вимірювання амбівалентності ставлення до типових корупційних ситуацій (модель Кеца І., Хеса Р.); питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т., Тихомандрицької О., Белінської Е.); тест загальної самоефективності (Шварцера Ральфа, Маттіаса Єрусалема, Ромека В.); анкета дослідження типу організаційної культури. *Методи математичної статистики:* результати анкетування досліджено методами порівняльного (t-тест Стьюдента), кореляційного (з використанням коефіцієнту кореляції Пірсона), факторного (з використанням критерію Кайзера), регресійного аналізу (для ідентифікації незалежних змінних, які пов'язані з залежною змінною, для дослідження ступеня впливу незалежних змінних на залежну змінну). Для аналізу даних використано комп'ютерне програмне забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Надійність і вірогідність одержаних результатів та обґрунтованість висновків забезпечено: 1) шляхом використанням анонімного анкетування для максимального щирого висловлення респондентами власного ставлення до корупції; 2) застосуванням стандартизованих методик (валідність і надійність, яких доведена) для емпіричного дослідження; 3) розробкою спеціалізованих діагностичних шкал та перевіркою їх надійності (ретестової, методом поділу шкал навпіл), внутрішньої узгодженості (позиційним аналізом, стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха), валідності (критеріальної, конструктивної); статистичною перевіркою ознак на нормальність розподілу даних (за допомогою тестів «Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса», *W* тесту Шапіро-Уїлка, «Нормальних ймовірностей») та нормальності розподілу залишків, незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних; 4) поєднанням якісного та кількісного аналізу результатів дослідження.

Організація дослідження. Емпіричним дослідженням було охоплено 997 респондентів. Поряд з вітчизняною вибіркою ($N=700$) до анкетування залучено еталонну польську вибірку ($N=297$), що, за щорічними дослідженнями Transparency International, має істотні відмінності «індексу сприйняття корупції» (ІСК) – змінної, що є в центрі дослідження. На діагностичному етапі емпіричного дослідження проведено чотири серії анонімних анкетувань: 200 вітчизняних та 97 респондентів еталонної вибірки (Анкетування №1, 2013 р.); 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №2, 2016 р.); 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.); 200 вітчизняних респондентів, 200 респондентів еталонної вибірки (Анкетування №4, 2017 р., 2018 р.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

Вперше:

1. У контексті підходів еґо-психології, конструктивно-розвивальної теорії (Еріксон Е., Кеган Р.) розроблено теоретичну модель психологічних передумов інтолерантного ставлення громадян до корупції. Запропоновано та обґрунтовано низку психологічних понять, що конкретизують психологічні особливості ставлення особистості до корупційної соціальної реальності – корупційна організаційна субкультура, самототалітаризм, амбівалентність до корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність, радикалізм до корупції. Визначено головні концепти – ставлення до корупції, інтолерантне ставлення до корупції. Ідентифіковано дві групи чинників інтолерантного ставлення до корупції – соціально-психологічні, індивідуально-психологічні.

2. Розроблено та перевірено надійність, внутрішню узгодженість, валідність 12 спеціалізованих діагностичних шкал для емпіричного дослідження ставлення особистості до корупції.

3. Емпірично ідентифіковано *соціально-психологічні чинники толерантного ставлення* вітчизняних респондентів до корупції: вищий рівень толерантності респондентів до корупції (службової, виборчої); більш авторитарна ор-

ганізаційна культура (у порівнянні з еталонною вибіркою), що справляє деструктивний вплив на особистість вітчизняних респондентів. *Індивідуально-психологічними чинниками толерантного ставлення* вітчизняних респондентів до побутової, службової, виборчої корупції є: а) когнітивні чинники – надмірна завбачливість; ірраціональні способи прийняття рішень; високі показники середніх значень амбівалентності до корупційних ситуацій; б) самоставлення – помірно-низькі показники загальної самоефективності; самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»; мотиваційно-професійна спрямованість вітчизняних респондентів на професійну діяльність з меншим рівнем ризиків та відповідальності; в) моральні чинники – недостатній рівень морально-етичної відповідальності; толерантність до аморальності в діловій сфері; г) вольові чинники – вищі середні значення антикорупційної спроможності ніж в еталонній вибірці; низькі показники радикалізму до корупційних ситуацій у 77-81% вітчизняних респондентів (частка таких в еталонній вибірці 61%), а також у тричі менша частка вітчизняних респондентів (7-11%) з високими показниками *радикалізму до корупційних ситуацій* в порівнянні з еталонною польською вибіркою (20%).

4. Емпірично ідентифіковано демократизацію організаційної культури як *соціально-психологічний чинник інтолерантного ставлення до корупції*, що сприяє зниженню самототалітаризму, толерантності до службової корупції, амбівалентності до корупційних ситуацій, а також сприяє підвищенню антикорупційної спроможності особистості.

5. Емпірично ідентифіковано такі групи індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції:

- Когнітивні чинники: високі показники шкали «критичність в ухваленні рішень» (середні значення 15,04); середні показники шкали «незавбачливість» (середні значення 11,25); низькі показники шкали «амбівалентність до корупційних ситуацій» (0-0,8).
- Самоставлення: низькі показники шкали «самототалітаризм» (середні значення 11,2-11,3 і нижче); високі показниками шкали «загальна самоефективність» (середні значення 29,0-30,0 і вище); середні показники шкали «патерналізм до інститутів влади» (середні значення 96,0 і нижче).
- Моральні чинники: низькі показники шкали «толерантність до аморальності в діловій сфері» (середні значення 8,0); середні показники шкали «макіавеллізм» (середні значення 35,2);
- Вольові чинники: високі показники шкали «антикорупційна спроможність» (середні значення 17,4); високі показники шкали «радикалізм до корупції», індикаторами якого є результати значень шкал з такими показниками: шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій - не більше 0,0–0,8 (до запитань 97.1, 97.2 обрано відповідь 1, а до решти запитань обрано відповіді 1 або 2);

шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень - 14,6–15,4 (72-78%) і більше; шкала 1.22. Антикорупційна спроможність - 16,7–18,0 і більше; шкала 2.1. Макіавеллізм - не більше 33,5–36,7 (56-61,2%).

Уточнено: індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники інтолерантного, амбівалентного, толерантного ставлення громадян до корупції у контексті підходів чільних психологічних шкіл.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування результатів дослідження, а також розробленого діагностичного інструментарію при професійному відборі і атестації посадових осіб в державних органах та установах з підвищеними корупційними ризиками.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на міжнародних та загальноукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах: “Актуальні проблеми психології малих груп” (Київ, ІСПП, 2010, 2018); IV-й та V-й Міжнародній науково-практичній конференції “Психологічні аспекти національної безпеки” (Львів, ЛьвДУВС, 2010, 2011); Круглому столі “Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві” (Львів, ЛьвДУВС, 2011); Міжкафедральному круглому столі “Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства” (Львів, ЛьвДУВС, 2013 р.); Науково-методичному семінарі “Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом” (Львів, ЛьвДУВС, 2014); Міжнародній науковій конференції “Політичні партії і вибори: українські та світові практики” (Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2016 р.); Науково-практичній конференції з міжнародною участю “Психологія національної безпеки” (НУ “Львівська політехніка”, 2017 р.) та ін.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 9-ти одноосібних статтях у виданнях, які визначені ВАК України як фахові в галузі психології; 1-й статті у наукометричному виданні, що включене до бази даних Російського індексу наукового цитування (РИНЦ); 3-х монографіях; у 27-ти публікаціях у наукових журналах та збірниках за результатами наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку використаних джерел (290 найменування, з них 68 джерел закордонних авторів, 30 джерел іноземною мовою), додатків (55 стор.). Основна частина дисертації з висновками має обсяг 160 сторінок, містить 5 рисунків, 14 таблиці, що займають 7 сторінок.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ

У розділі на теоретичному рівні проаналізовано психологічні чинники, які є підґрунтям інтолерантного ставлення громадян до корупції (як соціального явища, до корумпованих посадових осіб, до корупційних діянь), а також досліджено психологічні чинники толерантного, амбівалентного, схвального ставлення особистості до корупції.

Ставлення до корупції є системою суб'єктивних відношень (зв'язків) громадян із соціально-політичними реаліями, що більшою або меншою мірою впливає на прийняття нею соціально значущих рішень та подальшої корупційної або антикорупційної поведінки. Ставлення до корупції може приймати модальність від категоричної *нетерпимості* (активного спротиву), *інтолерантності* стосовно корупційних делінквентних дій, аж до *схвального ставлення*, що проявляється у *зацікавленій підтримці* корупційних «норм», корумпованих посадових осіб та їх груп. Проміжними варіантами є *індиферентне* (байдуже), *амбівалентне*, *пасивно толерантне* ставлення громадян до владної та посадової злочинності [212]. Від домінуючого ставлення громадян до корупційних явищ залежить якість правових, економічних, соціальних відносин у суспільстві, ступінь демократичності політики у державі. Наслідком відсутності активної нетерпимості громадян до корупції, їх толерантності до корупціонерів та корупційних діянь на макросоціальному рівні є формування *автократичних* або *олігархічних* державних устроїв з сировинною неконкурентоздатною економікою, а на мікросоціальному рівні – засилля *деструктивної бюрократичної, кланово-авторитарної* організаційної субкультури в установах, організаціях з усіма негативними наслідками, притаманними для таких соціальних систем – придушення прав і свобод громадян, зниження рівня їх життя та матеріальних статків. Досі дискусійним залишається проблема стосовно визначення, що є первинним – чи ступінь інтолерантності ставлення громадян до корупції формує правові соціальні інститути й справедливі суспільні відносини, чи навпаки нетерпимість до корупції особистості спричиняється певною системою соціальних і суспільних передумов. Згідно до нашого припущення ці дві тенденції (від загального до одиничного, та від одиничного до загального) є важливими і необхідними в успішному здійсненні антикорупційних реформ в суспільстві.

1.1 Стан досліджень проблеми ставлення до корупції

Проблема інтолерантного ставлення до корупції є особливо важливою для країн з несформованими демократичними традиціями та інститутами. Україна, як пострадянська спільнота та молода держава, перебуває у переліку таких країн, про що свідчать дослідження авторитетних міжнародних інституцій *Transparency International*, *Freedom House*, *Світовий банк*, *Азійський банк розвитку*, *Африканський банк розвитку*, що здійснюють щорічний моніторинг стану корупції, на основі якого формується рейтинг держав за *індексом сприйняття корупції* (Corruption Perceptions Index - ІСК). У цьому рейтингу Україна впродовж останнього десятиріччя стабільно перебуває на 131 місці (ІСК – 29 з можливих 100: чим вищий індекс, тим менший рівень поширеності корупції в суспільстві) серед 40 найкорумпованіших «країн, що розвиваються» (Іран, Казахстан, Непал, Росія, Гватемала, Нігерія, Мозамбік, Гамбія, Кенія, Нікарагуа, Уганда, Зімбабве, Чад, Конго та ін.), в яких є проблеми з дієвістю законів та правосуддя, значна частина бюджетних коштів використовуються не за призначенням, інвестиції вкрай мізерні, економіка слабка, сировинна й не здатна покривати державні видатки, зростають державні та корпоративні борги, грошова одиниця знецінюється, працездатне населення, у кращому випадку, вдається до трудової імміграції [78]. Для таких країн реформування (чільним напрямком якого є подолання корупції) – єдиний спосіб цілковито не втратити політичну та економічну суб'єктність [4].

Більшість аналітиків сходяться на думці, що явище корупції неможливо подолати чи істотно зменшити лише карально-силовими методами з низки причин: по-перше, для цього потрібні дуже чисельні правоохоронні органи (поліція, НАБУ, ДБР та ін.), які дорого обходяться для бюджету; по-друге, такі потужні силові структури та їх керівництво не меншою мірою потенційно є середовищем для корупції; по-третє, результати їх розслідувань можуть бути зведені до нуля через багаторічні затягування справ й незаконні рішення у корумпованих судах. Тому не менш важливою передумовою антикорупційних реформ є формування у суспільстві, у його громадян негативного ставлення до корупції та корумпованих посадових осіб, гарантований законом захист свідків, які допомагають правоохоронним органам виявляти та розслідувати корупційні правопорушення. Ці завдання неможливо досягти без відповідного антикорупційного налаштування громадян та глибокого розуміння за яких умов у корумпованому суспільстві особистість здатна змінити своє ставлення до корупції з схвального чи амбівалентного на негативне, інтолерантне.

Поняття *корупція* здебільшого тлумачиться як *«суспільне небезпечне*

діяння, що полягає у корисливому використанні посадовими особами свого службового становища і пов'язаних із ним можливостей для збагачення, протиправного одержання матеріальних чи інших благ і переваг в особистих чи групових інтересах» [5; 58, с. 319-321; 114; 233; 256]. Іншими словами, корупція в українському законодавстві є адміністративним правопорушенням, а не кримінальним злочином. Науковці використовують поняття корупції в різних контекстах: «політична корупція», «урядова корупція», «владна корупція», «верховна корупція», «номенклатурна корупція», «інституційна корупція», що протиставляється до так званої «низової», «дрібної», «побутової», «службової» корупції. Сформувались низка підходів, що по-різному акцентують зміст корупції: а) корупція як хабарництво та розкрадання бюджетних й інших державних ресурсів – акцентуються *економічні* мотиви правопорушень [210]; б) корупція як зловживання (перевищення) владою, службовим становищем – стосується не лише економічних, а й *політичних* мотивів у діях політиків та чиновників. Ці підходи доповнюють один одного, оскільки торкаються різних соціальних рівнів корупції: економічні мотиви більше проявляються на рівні «низової» корупції, а політичні мотиви актуалізуються на рівні «верховної» корупції [160].

В юридичних документах та в науково-експертному середовищі відсутній однозначний і вичерпний перелік діянь, в яких реалізується корупція. Відсутність узгодженого підходу до розуміння явища корупції спричиняє *суперечливе, амбівалентне ставлення* громадян до корупції та інших зловживань владою та службовим становищем політиками та посадовцями. З огляду на недостатню чіткість офіційних трактувань явища корупції назвемо мету, суб'єктів, суспільні наслідки корупції в юридичному, економічному, політологічному, психологічному контекстах.

Метою суб'єктів корупції є заволодіння ключовими посадами в державних установах, органах державної влади та місцевого самоврядування, протиправна монополізація владних ресурсів шляхом шахрайських маніпуляцій та усунення механізмів суспільного контролю за діями корупціонерів. Влаштувавши безконтрольну монополію на ухвалення владних та адміністративних рішень, запускається корупційний механізм отримання економічних надприбутків, які конвертуються у законодавчо-юридичні, адміністративні, економічні, організаційні, кадрові, інформаційні ресурси, котрі під час наступних виборів будуть пущені для здобуття влади чи посади.

Для адекватного аналізу психологічних можливостей громадян протидіяти корупційним зловживанням необхідно враховувати статусний рівень корумпованих *суб'єктів*. Корупційні дії здійснюють політичні та посадові особи, що перебувають на керівних посадах у державних та недержавних установах різних рівнів, а також їх групи. Статусними рівнями

здійснення корупції є: *службовий* (службові особи державних закладів та установ - низова корупція), *посадовий* (керівники державних закладів і установ, а також керівники їх підрозділів); *регіонально-відомчий, владний* рівні корупційних зловживань [64; 65; 67, ст.4; 68; 148, с.103-104].

Корупція спричиняє негативні міжнародні, політичні, економічні, соціальні наслідки [76; [25].

1.1.1. Підходи до аналізу корупції

Корупція є складним соціальним явищем, що має тривалу передісторію, деструктивно проявляється в політиці, управлінні, правоохоронній діяльності, здійсненні судочинства, економіці, культурі, освіті та науці. Щоб зрозуміти її природу доводиться залучати міждисциплінарний підхід, використовуючи напрацювання правознавства, економічної теорії, політології. Психологічний підхід щодо аналізу корупції, на жаль, не отримав на даний час задовільного розвитку.

Юридичний підхід дає правову оцінку корупційним діям і посадовим злочинам, визначає санкції (адміністративні, або кримінальні) за їх скоєння. Вітчизняне законодавство кваліфікує корупцію як *адміністративне правопорушення*, що тягне за собою штраф та тимчасове відсторонення від виконання діяльності [65, ст.1, ст.7; 67; 68]. У Кримінальному кодексі України (№2341-III від 05.04.2001 р.) не міститься статей щодо корупції, а є розділ: «Злочини у сфері службової діяльності» (глава XVII, ст. ст. 364–370): «зловживання владою, службовим становищем», «перевищення влади, службового становища», «службове підроблення», «одержання хабара», «давання хабара», «провокація хабара». Службові злочини не розкривають суті корупції. Актуальними залишаються рекомендації міжнародно-правових конвенцій визнати корупційні дії як окремий кримінальний злочин та ввести до кримінального законодавства поняття «*корупційні злочини*», «політична корупція» [3; 13; 35; 36; 60; 66; 69; 90; 91; 94; 95; 103; 104; 110; 111; 134; 165; 170; 247].

Економічний підхід аналізує корупцію як незаконний механізм соціально-економічного обміну – хрематистики (Арістотель) між представниками влади та бізнесу, що має для них певну вартість і економічну доцільність [192, с. 13-20]. Корупційні оборудки приносять *економічну вигоду* корумпованому бізнесу (збільшують доходи, зменшують податкові та інші видатки) в обмін на *корупційну ренту* політикам або державним посадовцям [49; 55; 101, с.44; 119; 146; 147; 260; 265; 267]. «Тіньова економіка», контрабанда, ухилення від сплати податків та деякі інші економічні злочини можливі завдяки корупційному потуранню з боку державних та посадових осіб [25; 88; 101, с.40; 158; 234; 280].

Політологічний підхід інтерпретує явище корупції як атрибут функціонування влади (її бюрократичних інституцій) за різних форм політичного урядування, вивчає впливи корупції на соціально-політичні процеси в істо-

ричній ретроспективі. В історичному контексті корупція була технологією швидкого, несправедливого, незаконного збагачення та зміцнення нечисленних соціальних груп – олігархії [6; 267]. Дімант Е., Кузовков Ю. та інші науковці акцентують увагу на циклічному характері корупції: а) в першій фазі корупційного циклу відбувається концентрація економічних ресурсів в руках олігархії, спричиняючи наростання в суспільстві соціальної напруженості; б) у другій фазі корупційного циклу відбувається виродження моральних норм, корупція глибоко проникає в соціальні структури, у верхні урядові кола, а концентрація економічних ресурсів у руках олігархічних груп спричиняє перевиробництво, фінансово-економічні кризи, що виплескуються у соціальні потрясіння (зубожіння основної маси населення, масові епідемії захворювань, екологічні погіршення довкілля); в) у третій фазі корупційного циклу виникають бунти, громадянські війни з метою перерозподілу економічних ресурсів насильницькими методами. Після трагічних соціальних потрясінь корупційний цикл повторюється знову [108; 109; 117; 137, с.41-52; 265]. Впродовж XVIII-XIX ст. у низці європейських держав відбулись буржуазні революції, що мали на меті усунення деструктивних наслідків політичної корупції, дали поштовх до пошуків антикорупційних політичних проєктів (ліберальних, комуністичних, анархістських, соціал-демократичних) [6, с.100-128; 7, с.25-78; с.422-495; 11, с.161-240; 20; 21; 23; 30; 46; 70; 75; 77; 79; 80; 81; 92; 98; 99; 100; 113; 137; 138, с. 243-246; 154; 174; 275; 276].

За висновками експертів, корупція існує у більшості країн. Її рівень вимірюється *індексом концентрації економічної влади Ванганена*, що характеризує міру контролю небагатьма взаємопов'язаними монополістами економічних ресурсів країни. З 1950-х р. досліджували вплив корупції на функціонування бюрократичних інституцій [112; 155; 184; 279]. З 1970-90-х р. корупція у багатьох державах проявилась у небезпечних зрощеннях політичної влади та організованої злочинності (мафії) [84; 159; 164, с.200; 188; 193; 201; 207; 211; 218; 242; 250; 255]. Вітчизняні дослідження корупції звертають увагу на посттоталітарні її передумови [1; 8; 22; 38; 47; 48; 50; 52; 82; 89; 102; 132; 143; 144; 145; 151; 153; 161; 171; 185; 186; 187; 213; 214; 217]. У працях Беккера Г., Боковикової Ю., Варналія З., Вебера М., Госсена Г., Гределанд О., Дюркгейма Е., Данчука М., Джекобса Дж., Кене Ф., Коларської-Бобінської Л., Конта О., Кошечкіної Т., Матчука В., Мілера В., Парето В., Петті В., Паркінсона С., Рікардо Д., Роуз Дж., Роуз-Екерман С., Саймона Г., Сміта А., З. де Сото, Ткаченко В., Філла М. проаналізовано соціальні умови подолання корупції Л [7, с.422-495; 18; 25; 28; 47; 48; 59; 70; 116; 118, с. 83, с. 95; 153; 157; 162, с. 128-137; 178; 185, с. 51-72, с. 73-82, с. 276-286, с. 226-232; 191; 202; 225; 226, с. 208-209; 230; 259; 265; 266; 278; 282; 285; 288; 290] (див. додаток П, табл. 3.20).

Отже, на даний час поняття корупції ототожнюється, з одного боку, з економічними зловживаннями осіб, які обіймають політичні та управлінські посади у державних органах влади, в органах місцевого самоврядування,

у державних установах та закладах, а, з другого боку, ототожнюється з перевищенням, узурпацією влади посадовими та політичними особами. Корупція вважається суспільно небезпечним діянням, за яке передбачено здебільшого адміністративну відповідальність, й досі не вдається на законодавчому рівні визнати *корупцію* окремим кримінальним злочином. У контексті економічних підходів корупційні засоби збагачення були і залишаються доволі поширеною технологією концентрації економічних ресурсів. Політологічні дослідження трактують корупцію як циклічний механізм формування олігархічних та авторитарних політичних систем, що завершується різноманітними соціальними потрясіннями.

1.1.2 Аналіз психологічних досліджень з проблем корупції

Психологічний підхід звертає увагу на те, що корупція є *прихованою* протиправною діяльністю публічних (політичних, посадових) осіб, вона зумовлена специфічними особливостями психології особистості та масовою психологією. Як слушно зазначає Решетніков М. «без психологічно обґрунтованих підходів корупційної поведінки навряд чи щось можливо змінити, оскільки корупція – лише в її наслідках правова та економічна проблема, а в основі – винятково психологічна і загальнолюдська» [208, с.107]. Однак проблема інтолерантного ставлення до корупції, на жаль, не знайшла ні системного, ні достатнього висвітлення у психологічних дослідженнях. На цей час існують нечисленні психологічні праці вітчизняних та закордонних дослідників (Арутюнян Б., Апейтіно-Монтес Д., Ванновська О., Данчук М., Дімант Є., Джонсон М., Ейк Д., Кавата Ю., Кірчнер Л., Памула А., Піаттоні С., Пілай К., Роблес-Еге А., Ротштейн Б.), в яких розкриваються індивідуально-характерологічні, мотиваційні, ситуативні компоненти поведінки суб'єктів низової та посадової корупції [8; 24; 47; 259; 264; 265; 269; 278; 280; 283; 284; 288].

У контексті *теорії рис* Ванновська О., Данчук М., Фаббро Д., Глоблер Е., Мордик, Піллей К., Рибніков В. розглядають корупцію, як прояв індивідуально-психологічних схильностей особистості до корупції, а саме: не сформованість почуття емпатії; надмірний егоцентризм, жадібність; схильність до маніпуляцій; суб'єктивна оцінка прав (вважають, що саме вони заслуговують на досягнення успіху); схильність не брати на себе відповідальність за власні дії; прагнення гострих відчуттів та схильність до ризикованої поведінки; нетерплячість, бажання негайного задоволення; відсутність етично значущого сенсу власного існування; осмислення життя в категоріях набуття матеріальних благ; низький рівень задоволеності життям; негативна самооцінка; екстернальний локус контролю; імпульсивний тип реагування; бажання отримати додаткові прибутки; відсутність контролю за діями посадових осіб [24; 47; 48; 209; 280].

Данчук М. аналізує причини виникнення корупційного делікту правоо-

хоронців: «...схильність до корупційної поведінки ...віддзеркалюється характерологічними рисами: невміння розмежувати ідеальні та реальні цілі; неадекватна віку наївність та відвертість; егоцентризм; формалізоване відношення до виконання службових обов'язків та правил субординації; небажання й невміння прогнозувати можливість майбутніх негативних наслідків; надмірна образливість, схильність до різких коливань настрою; брак духовного розвитку; пріоритет матеріальних цінностей; потреба в задоволеннях; енергійність; прагнення до влади й грошей; схильність до ризику; агресивність; бездушність, байдужість; задрісність; образливість, мстивість; амбіційність; користолюбство; відсутність самокритики; кар'єризм» [47; 48].

Водночас Ванновська О. та Данчук М. звертають увагу на те, що на особистість корумпованих правоохоронців впливають також соціально-психологічні чинники: «негативна соціально-психологічна атмосфера в колективі, орієнтація на збагачення, крутова порука, замкнутість, витіснення тих, хто не сприймає встановлені у колективі корупційні норми, «заразливість» прикладу корумпованого керівництва, втягування останніми підлеглих у корупційні схеми, несправедливість в оцінці результатів службової діяльності, протекціонізм» [48, с. 10]. Названі висновки вказують на важливий соціально-психологічний контекст – організаційну культуру, неписані правила і норми якої формують у громадян толерантне та схвальне ставлення до корупції: якщо особистість щоденно зустрічається з фактами давання чи отримання хабарів, службовими підробленнями, протекціонізмом у просуванні по кар'єрній драбині т.п., то корупція перестає сприйматись як *девіація*, а, навпаки, – як доволі поширений спосіб «нормальної» поведінки. Арутюнян Б., Kawata J., Johnston M., Piattoni S., Robles-Egea A., Aceituno-Montes J. пропонують розширити перелік соціальних мотивів, що налаштовують посадових осіб толерантно ставитись до корупційних зловживань: це мотиви *клієнтизму* (догодження вищому керівництву), *протекціонізму* (підтримка однопартійців, земляків), *непотизму* (сприяння родичам, своякам – «кумівство») [8; 264; 283].

У соціально-психологічному контексті неофрейдизму досліджує причини толерантного ставлення до корупції Кірчнер Л., який наголошує, що толерантність більшою мірою притаманна спільнотам, в яких поширені колективістські установки: «колективізм сприяє хабарництву за рахунок зниження сприйняття індивідами відповідальності за свої дії». На мікросоціальному рівні у корумпованих установах формується *корупційна організаційна структура*, з притаманними для неї захисними стратегіями *раціоналізації* та «*етичної сліпоти*». Корумповані організації, як зазначає Кірчнер Л., прагнуть підтримувати так званий «соціальний кокон, вони докладають сил жорстко карати тих членів групи, які не готові приєднатися до корупційних правил, ...сама структура організації здійснює підсвідомий

вплив на своїх членів» [261; 262; 273; 289]. Такої ж позиції притримується Памула А. (Pamula A.), зазначаючи, що перебування особи у групі змушує її змінити власні моральні диспозиції. Згідно з *соціальною теорією ідентичності* особистість може інтеріоризувати корупційні взірці поведінки, які поширені в групі, до якої вона стала приналежна. Якщо корумповане керівництво такої структури буде усунуте, її члени можуть і надалі діяти згідно з корупційних взірців [53; 278].

У соціологічних дослідженнях Порта Д., Ванучі А. звертають увагу на розподіл ролей в корумпованих структурах. Їх організатори та виконавці ведуть подвійну гру: офіційно визначена діяльність перетворюється на «ширму» (прикриття) для корупційних оборудок. Виокремлюють дві соціальні ролі корупціонерів: «*державний бос*» – корумпована посадова особа, для якої характерний авторитарний, самовпевнений, демонстративно-зухвалий стиль поведінки, що створює враження абсолютної влади, спроможності ухвалювати рішення особливої ваги; «*корупційний посередник*» (партійний касир) демонструє поведінку вправного комунікатора з великою кількістю соціальних зв'язків, його функція – забезпечити незаконне фінансування структури, підтримувати зв'язки з людьми та структурами, залученими в корупційну систему (чесно передає хабарі готівкою відповідним особам) [193, с. 86-88, 109-110]. Пронизані корупцією організації витворюють специфічний *етикет, риторичку, шаблони поведінки*: «...навіть де корупція була правилом, про неї старалися не говорити відкрито..., в корупційному світі розмовляють особливим, ексклюзивним «жаргоном», який дозволяє говорити про незаконні речі й водночас уникати небезпек викриття з боку сторонніх... Під час переговорів щодо суми хабара застосовують слова: «відшкодування витрат», «компенсація», «подяка», «бонус», «організаційні внески», «премія» (мовою чиновників); «політичні витрати», «додаткові витрати», «непередбачені витрати» (мовою підприємців)» [193, с. 202-209]. Корумповані посадовці та співробітники корумпованих установ з часом стають носіями своєї *корупційної організаційної субкультури*, яка легітимізує корупційні зразки поведінки як соціально прийнятні та яких слід дотримуватися, формує схвальне, толерантне ставлення до корупціонерів та їх корупційних шахрайств [2; 15; 17; 31; 37, с. 337; 51; 58, с.16-18; 85; 86; 115; 140; 163; 176; 179; 181; 183, с. 127; 199, с.239-244; 219; 239]. У відповідності до поглядів Шейна Е., Харрісона Л. ставлення громадян до корупції спричинене домінуючою організаційною культурою, що охоплює *очевидні* - предметні, офіційно-нормативні, публічно-поведінкові та *приховані* – нормативно-психологічні компоненти. Толерантне ставлення громадян до корупції виявляє *приховані психологічні* компоненти організаційної субкультури – інтеріоризовані ними звички, установки, уподобання, перестороги, страхи, пріоритети, поведінкові шаблони. З огляду на підсвідомий характер впливу корупційної організаційної субкультури на особистість вона непомітно й

повсякденно формує толерантне ставлення громадян до корупційних пропозицій, вимог, норм, ситуацій, способів досягнення цілей [136, с. 353-356; 149, с. 210-213; 175; 243; 251; 286].

Дослідники неофрейдистського напрямку акцентують увагу на психологічних засобах інтеріоризації корупційних норм і правил. Фромм Е. констатував, що під впливом *соціального страху* відбувається засвоєння особистістю аморальних норм корупційної організаційної культури авторитарного типу. Саме страх зазнати покарання (погрози бути звільненим з роботи, зазнати переслідування, насилля) змушує людей коритися аморальним та незаконним вимогам владних чи посадових суб'єктів, обирати конформістську життєву стратегію, спричиняючи соціальні неврози [239]. Мілош Ч., Гавел В. проаналізували психологічні наслідки авторитарної організаційної культури в країнах соціалістичного табору, вказуючи на явище *самототалітаризму* особистості – як конформістської комунікативної та поведінкової стратегії, до якої вдається особистість за для власного фізичного виживання чи побудови кар'єри і проявляється в самоцензурі, самоприниженні перед офіційними та посадовими особами [31; 163]. Згідно з висновками соціологів, в авторитарно-корумпованих суспільних обставинах унаслідок засвоєної громадянами конформістської стратегії формуються певні соціальні типи людей: «тип морального конформіста» (соціально активна меркантильно-корислива, «макіавеллістська» особистість, що для кар'єрного успіху використовує «подвійну мораль» та маніпуляції), а також «тип амбівалентної особистості» (пасивно конформна особистість, що психологічно дистанціюється від соціальної участі) [10; 26; 172].

Ротштейн Б. (Rothstein B.), Ейк Д. (Eek D.) зазначають, що посадові зловживання та корупція істотно знижують *рівень соціальної довіри* в країні. Довіра до влади, до державних установ, за висновками дослідників, є основою для формування в громадян соціальної довіри та сприйняття щирості інших людей [284]. Слід мати на увазі, що корупція в сучасних умовах, як констатує Чагх Д. (Chugh D.), сприймається громадянами як «*стиль життя*, і це не тільки вимагає змін в системі політики та управління, але також вимагає переоцінки ставлення до психологічних процесів, що лежать в основі корупції; ...реальна проблема корупції не є політичною, це психосоціальна проблема» [263]. У контексті підходів Вебера М., Дюркгейма Е. корупція, широко розповсюдившись, користується *легітимністю* (традиційною, харизматичною) у сприйнятті громадян. Тому психологічні збитки від корупції є не менш згубні від економічних втрат, оскільки під впливом повсякденної взаємодії з корупційною реальністю в громадян формується толерантне ставлення до корумпованих посадових осіб та їх протиправних діянь. З огляду на це ставлення громадян до корупції можливо змінювати лише шляхом позбавлення легітимності корупційних норм в суспільній свідомості, переведення корупційних дій у ранг «ганебних».

У соціології бюрократичних інституцій Паркінсона С. обсяги корупційних та посадових зловживань збільшуються на етапі морального занепаду установи, спричиненого деструктивною політикою *непотизму, фаворитизму* її керівника, що оточує себе гіперлояльними, конформними, часто недостатньо компетентними підлеглими, котрі готові допомагати реалізовувати корупційні шахрайства [278]. Оскільки корумповані політики та посадовці з часом настільки звикають до посадових зловживань, що без отримання *хабарів* або іншої *корупційної неправомірної вигоди* не приймають суспільно-значущих рішень, за таких обставин виходом є періодична заміна керівництва (ротація менеджерів), а також відбір персоналу шляхом відкритих конкурсів [70; 153; 178].

Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. звертають увагу на соціокультурні особливості ставлення громадян до корупції у пострадянських державах. За результатами досліджень цих авторів частка українських громадян, готових підкоритися вимаганням хабарів з боку посадовців є у двічі-тричі вища від частки громадян у болгарській, словацькій, чеській вибірках. На думку вказаних науковців засобом подолання такої тенденції є зміна *інституційної культури*, що регулює стосунки чиновників та громадян [161, с. 128-137, с. 226-232].

Перепоною для формування інтолерантного ставлення до корупції, за висновками Коларської-Бобінської, є картельні змови між владою й так званою опозицією: «...Уряд і опозиція начебто борються між собою, але ...це лише політичний театр, оскільки, коли йдеться про серйозні речі – гроші, власність, вплив – панує тиша, і бажання домовитися переверщує», що підриває в громадян довіру до так званих антикорупційних реформ та їх ініціаторів [7, с.422-495]. З огляду на це експертне середовище має виявляти та доносити до громадян інформацію про такі маніпулятивні кулуарні домовленості політичних гравців. На рівні соціокультурного простору збільшувати у громадян потенціал для інтолерантного ставлення до корупції можливо шляхом підвищення рівня їх правової освіти, оскільки інвестиції в освіту та культурний розвиток формують у людей більш вишколені інтелектуальні можливості та критичність мислення, сприяють формуванню психологічної зрілості, почуття гідності та самоєфективності, чим збільшується психологічне підґрунтя для інтолерантного ставлення до корупції [259; 266; 290].

Проведений аналіз джерел виявив, що одна категорія дослідників (прихильники теорії рис) розглядає толерантність до корупції, як прояв індивідуально-психологічних схильностей особистості до корупційних правопорушень, вияв девіантних (успадкованих чи набутих) якостей характеру осіб-корупціонерів, їх пособників, а також громадян, які готові коритись корупційним вимогам та правилам. Натомість представники іншої групи дослідників (неофрейдистського напрямку) вказують, що причини інтолерантності до корупції не так у структурі особистості, як у соціальних умовах, які

змушують громадян діяти в корупційний спосіб. Причинами толерантності до корупції є несприятливий соціально-психологічний клімат у колективах, авторитарно-колективістська організаційна культура, що легітимізує жорсткі санкції до членів групи, які не інтеріоризують корупційні правила. У корумпованих організаціях (суспільствах) посадові особи застосовують шантаж та залякування, під впливом якого у громадян (підлеглих, клієнтів) формуються різні форми ситуативної (вимушеної) толерантності до корупції, конформізм щодо аморальних та злочинних вимог корумпованих менеджерів, що проявляється у самототалітаризмі (самоприниженні), аутоцензурі (невисловлення власної думки чи незгоди), неспроможності протистояти аморальним вимогам корумпованих посадових та владних осіб.

Таким чином, на теоретичному рівні на даний час не існує цілісного розуміння психологічних причин інтолерантного/толерантного ставлення громадян до корупції, наявні дослідження страждають поверховістю, фрагментують індивіда на окремі психологічні характеристики (рисни), за якими ми не можемо виявити глибинних психологічних чинників для формування інтолерантного ставлення громадян до корупційних явищ у суспільстві.

1.2 Теоретичне обґрунтування психологічних чинників ставлення громадян до корупції

Ставлення особистості до корупції є системою суб'єктивних відношень (зв'язків) з соціально-політичними реаліями, що більшою або меншою мірою впливає на прийняття нею соціально значущих рішень та подальшої корупційної або антикорупційної поведінки.

У теоретичному обґрунтуванні психологічних чинників ставлення громадян до корупції ми відштовхуємось від таких припущень. По-перше, у системі «особистість-корупція» корупція є первинним соціальним чинником, оскільки особистість (як зазначають філософи-екзистенціалісти, неофрейдисти) закинута у суспільство, у ті або інші соціальні колективи чи ситуації. Громадяни (попри власні психологічні характеристики, наявний рівень соціально-психологічної зрілості) змушені заради власної безпеки чи ситуативної вигоди підпорядковуватись наявним корупційним вимогам, або наражати себе на ризики і збитки, наважуючись чинити їм спротив. По-друге, корупція у суспільстві стає можливою у випадку толерантного ставлення до неї значної частини членів спільноти. Корумповані посадові особи та політичні групи впевнено почувають себе лише тому, що ні на законодавчому рівні, ні в масовій суспільній свідомості цей вид протиправної поведінки не вважається злочинним, а корупція, посадове шахрайство та зловживання не обурює громадян, не спричиняє у громадськості активної протидії. По-третє, у пострадянських патерналістсько-колективістських суспільствах, на кшталт України, недостатньою є кількість прецедентів успішної протидії

громадян чи правоохоронних, судових органів корупційній та посадовій злочинності. Через це громадяни не вірять, що стратегія непокори корупціонерам матиме для них позитивне завершення.

З огляду на названі вище припущення нам необхідно здійснити теоретичний аналіз індивідуально-психологічних та соціально-психологічних чинників для інтолерантного ставлення особистості до корупційних правопорушень, а також визначити психологічні чинники, які провокують регресію до толерантного ставлення до корупції. Теоретико-методологічною основою дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції є системний підхід, концепції розвитку я-ідентичності особистості (его-психологія Еріксона Е., конструктивно-розвивальна теорія Кегана Р.) [257; 271; 272], соціально-когнітивна теорія (Бандура А.) [11], особистісно-ситуційний та суб'єктивно-вчинковий підхід до діяльності (Леонтьєв А., М'ясоїд П., Петровський А., Роменець В., Татенко В., Якобсон С.) [169; 183; 220; 228; 259].

У ході аналізу психологічних чинників толерантного ставлення громадян до корупційних проявів у суспільстві застосовано підходи: структуралізму (Васютинського В., Лассвелл Г., Тард Г., Фрейд З., Фуко М.) [196; 238; 241]; структурного психоаналізу (Блумер Г., Жижек С., Лакан Ж., Юнг К.-Г.) [17; 61; 258]; концепції «соціальної незрілості» (Арджиріс К., Фромм Е.) [240; 261; 262], теорії аттітюдів (Узнадзе Д., М'ясищев В., Божович Л., Ядов В., Леонтьєв О., Асмолов О., Коломийський Н., Подмазін С., Лінтон Р.) [118; 223]; теорії амбівалентності та когнітивного дисонансу (Левін К., Маслоу А., Осгуд С., Фестінгер Л.) [43; 44; 235; 277]; теорії впливу організаційної культури на особистість (Харрісон Л., Пай Л., Алмонд Г., Шайн Е.) [105; 204; 243; 251; 274; 281; 286; 287; 281].

Теоретико-методологічна основа дослідження є базою відповідей на головні запитання: а) «що» саме доведеться вимірювати; б) «де» слід шукати емпіричні прояви досліджуваного явища; в) «як» - завдяки яким емпіричним феноменам це явище дає про себе знати; г) «якими способами та інструментами» провести емпіричне дослідження. Отже, теоретичне обґрунтування має детально і різнобічно відтворити зміст і системне розуміння психологічних чинників інтолерантного/толерантного ставлення особистості до корупції на основі, з одного боку, розуміння динаміки розвитку ідентичності людського «Я», а з другого боку, врахування психологічних впливів на особистість соціально-групових явищ і процесів. Результатом теоретичного синтезу має стати чітке визначення *головного концепту* (психологічних чинників ставлення громадян до корупції), в якому проявляється розуміння і тлумачення явища, а також формулювання продуктивних гіпотез для перевірки валідності емпіричного інструментарію та емпіричних результатів дослідження. Теоретична модель має забезпечити визначення ключових спостережуваних *проявів* (індикаторів) інтолерантного/толерантного став-

лення особистості до явищ корупції, які практично можливо зафіксувати певними засобами (їх величину, силу), які ефективно відображають сутність явища є критерієм підбору готових психодіагностичних методик для емпіричного дослідження, а за відсутності таких – засобом для створення необхідних діагностичних інструментів [12].

Ставлення до корупції може приймати модальність від категоричної нетерпимості та активного спротиву корупційним вимогам та правилам, до схвальної зацікавленої підтримки корумпованих посадових осіб та їх груп. Проміжними варіантами є пасивно толерантне (з примусу), амбівалентне (суперечливе), індіферентне (байдуже) ставлення громадян до корупційних та посадових зловживань. У випадку оцінювання особистістю корупції (корупціонерів) як джерела загрози для власної безпеки, власної гідності та інших важливих для себе етичних цінностей особистість формуватиме *негативне* ставлення – презирливе, зневажливе, підозріле, насторожене, нетерпиме, вороже ставлення. Коли ж корупція чи корупціонери будуть оцінені особистістю як джерело потенційних можливостей (збільшення ресурсів, статусу, влади, впливу), то ставлення буде *позитивним* – терпимим, поблажливим, прихильним, підтримуючим, лояльним, толерантним, зацікавленим, схвальним. Названі елементарні форми співвіднесення власного «Я» з соціальними об'єктами не завжди реалізуються щодо деяких складних, суперечливих об'єктів і явищ, які не мають однозначної оцінки. Якщо реальні корумповані особи, або конкретні факти корупції спричиняють у громадян одночасно позитивні й негативні оцінки та емоційні переживання, у такому випадку формуватиметься неоднозначне, *амбівалентне* ставлення до неї. Особистість коливатиметься у своїх оцінках, не матиме однозначної позиції, переживатиме внутрішні вагання і суперечливі емоції стосовно знайомої людини (безпосереднього керівника, близької людини), яку упіймали на хабарництві чи інших посадових шахрайствах. В юридичній термінології амбівалентність називається конфліктом інтересів.

Окремим варіантом є *індіферентне* (байдуже) ставлення особистості до корупції, оскільки ця тема для конкретної людини не є проблемою, їй ця тема невідома, або не є цікавою, оскільки вона або нічого не знає про корупцію, або вона на даний час мотиваційно жодним чином не співвідносить себе з цим явищем. Для прикладу, молода особа не має власної думки про корупцію, ніколи особисто не мала справи з корупціонерами, не зазнавала збитків від корупційних зловживань, у неї не виникало жодних емоційних переживань стосовно владного шахрайства. Слід мати на увазі, що значна частка громадян може не усвідомлювати і не розуміти негативного впливу корупційних зловживань на їх особисте життя та долю близьких людей, а тому їх ставлення до корупції залишатиметься індіферентним.

Ставлення особистості до явищ соціальної дійсності (корупції зокрема) є

проміжним етапом на шляху від незнання (незалученості в певні соціальні процеси) до активної діяльності громадян. У контексті моделі Еріксона Е., Узнадзе Д., Алмонда Г., Верби С., Кегана Р., ставлення особистості до соціальних об'єктів, зокрема до корупції (як аморальних та незаконних вимог та дій посадових осіб) є, уявною переддією (установкою), налаштуванням до майбутнього розвитку подій: *суб'єкт—установка—дія—об'єкт* [254, с.214]. Іншими словами ставлення до об'єкта з боку суб'єкта (особистості чи групи людей) залежить від його Я-ідентичності, інтеріоризованих ним норм організаційної культури, ціннісних та морально-психологічних його орієнтацій, а також ситуативних обставин, які істотно впливають на особистість. Усе це формує ставлення до об'єкта у формі установки, що впливає на характер активності особистості.

Ставлення до корупції є складним для дослідження соціальним явищем, оскільки попри те, що більшість громадян публічно засуджують корупцію, висловлюються про необхідність боротися з нею, однак у реальних життєвих обставинах нерідко виявляють толерантність до владних і посадових зловживань, не докладають реальних зусиль для їх припинення. Це визначає корупцію (попри усвідомлення більшістю громадян її шкоди) як амбівалентне явище, з яким суспільство та громадяни на словах ведуть боротьбу, однак у дійсності не усувають можливостей для її відтворення і здійснення [170, с. 138]. Про двозначне ставлення громадян до корупції (нетерпиме на словах й толерантне в реальних життєвих обставинах) слід пам'ятати під час збору та аналізу емпіричних даних методами опитування чи анкетування, оскільки навіть анонімність дослідницьких процедур може не дати точного розуміння яким чином більшість громадян ставляться до корупції, а тим більше як вони поведуть себе у реальних корупційних ситуаціях.

Структурними компонентами, котрі впливають на ставлення громадян до проявів корупції і проявляються в процесі прийняття ними рішень (сприяти, чи протидіяти корупції), є (див. Рис. 1.1): 1) організаційна культура в суспільстві; 2) рівень розвитку я-ідентичності особистості (індивідуально-психологічні її характеристики); 3) ситуативні обставини [141, с. 120-130].

1) *Організаційна культура* як історично сформована система норм та візрців поведінки істотно впливає на ставлення громадян до корупційних явищ. Громадяни у процесі соціалізації переймають (інтеріоризують) норми організаційної культури, засвоюють їх на підсвідомому рівні завдяки механізмам наслідування, адаптації, інкультурації [27; 73].

Особистість конформістського рівня розвитку я-ідентичності здебільшого не усвідомлює, що послуговується стереотипами домінуючої у суспільстві організаційної культури, а тому у корумпованому соціумі може засвоїти толерантне, амбівалентне ставлення до проявів корупції, зокрема до авторитарного стилю управління корумпованих посадовців, посадових

зловживань та шахрайства, виборчої та політичної корупції та інших аморальних форм досягнення соціального результату. Водночас, організаційна культура може містити у своїй структурі окремі «чинники змін», які у громадян актуалізують антикорупційні цінності та індивідуально-психологічний потенціал для інтолерантного ставлення до корупції. Такими «чинниками змін» можуть бути колеги по роботі, працівники правоохоронних органів, активні учасники громадянського суспільства, які проявляють активний та ефективний спротив корумпованим посадовим особам, а також антикорупційна субкультура, яка ними витворюється.

Рис. 1.1.

Структурні компоненти, що впливають на ставлення особистості до корупції.

2) Крім організаційної культури на ставлення до корупції впливає *рівень розвитку я-ідентичності* особистості. Громадяни різного віку, статі, рівня освіти та компетентності, соціального та майнового статусу, з різним рівнем самооцінки, психологічної зрілості, морально-етичної відповідальності відмінним чином ставляться до особистої участі у корупційних зловживаннях. Одні долябно, а інші нетерпимо реагують на пропозиції (вимоги) продати свій голос на виборах, сприяти керівництву в його незаконних шахрайствах, хабарництві, підробленні документації, посадових привласненнях і т.п. Індивідуально-психологічними проявами рівня розвитку я-ідентичності особистості, що впливають на формування інтолерантного ставлення до корупційних дій є: а) когнітивні чинники – критичність у ухваленні рішень, амбівалентність до корупційних ситуацій, прогностичні можливості (міра завбачливості); б) самоставлення – самоповага, самовпевненість, загальна самоефективність, самототалітаризм, патерналізм, мотиваційна спрямованість; в) моральні чинники – морально-етична відповідальність; толерантність до аморальності в діловій сфері,

макіавеллізм; г) вольові чинники – антикорупційна спроможність, рівень радикалізму до корупції. Авторський рівень розвитку я-ідентичності особистості уможлиблює психологічну готовність протиставити себе корупційній організаційній культурі та корупційним вимогам.

3) *Ситуативними чинниками*, що впливають на ставлення до корупції є реальні обставини, в які потрапляє особистість (під час роботи, вирішення проблем матеріального забезпечення, кар'єрного розвитку, в здійсненні громадської чи комерційної діяльності і т.п.). До ситуативних чинників слід віднести: рівень поширеності побутової, службової, виборчої, владної корупції, рівень доходів громадян, наявність у громадян альтернативи для досягнення життєвих цілей всупереч бар'єрам, влаштованих корупціонерами (є альтернативи/немає альтернатив).

Референція названих структурних компонентів (наприклад корупційної організаційної культури і несприятливих для ситуативних обставин) формує відповідне ставлення до корупції, що впливатиме на прийняття індивідом рішення (сприяти корупції – перебувати в бездіяльному стані – протидіяти корупції). У цій системі антикорупційним чинником є рівень розвитку я-ідентичності особистості (проявляється у специфічних індивідуально-психологічних характеристиках), зокрема у наявності в особистості антикорупційної спроможності, почутті самоєфективності у протиставленні корупційному тиску.

1.2.1 Аналіз психологічних чинників, які спричиняють інтолерантне ставлення до корупції

У відповідності до холістичної его-психології Еріксона Е., конструктивно-розвивальної теорії Кегана Р. ставлення до корупції залежить від рівня розвитку *я-ідентичності* особистості. У цій концепції вихідним психологічним чинником ставлення особистості до соціальних об'єктів є не окремі психологічні риси, а ступінь розвитку я-ідентичності особистості (як системи знань, значень, оцінок, мотивів, рівня психологічної зрілості, ціннісних орієнтацій, морально-етичної відповідальності, самооцінки, компетентності, ефективності у діяльності), що визначає конформістську або нонконформістську позицію в оцінюванні та смисловій інтерпретації явища корупції. Інтолерантне ставлення до корупції може формуватись у контексті «досягненої его-ідентичності» (Еріксон Е.), що тотожна «авторському щаблю розвитку я-ідентичності» особистості (Кенган Р.) [43, с.148-160; 150; 195; 245; 270].

У контексті вказаних теорій я-ідентичність особистості в онтогенезі зазнає трансформацій (розвитку або деградації) з огляду на нові життєві вимоги та виклики. Елементами розвитку я-ідентичності є психологічні кризи, внаслідок яких людська свідомість зазнає ускладнення, особа освоює нові факти, значення та ролі, по-новому упорядковує своє ставлення до значущих на цей час соціальних явищ та понять [231; 257, с. 31, с. 33; 270]. Я-

ідентичність особистості, еволюціонуючи від інфантильного стану (імпульсивний, мотиваційний, соціалізований або конформістський рівень розвитку я-ідентичності) до психологічно зрілого стану – *авторського* (самоврядного, самоперетворюючого) рівня розвитку я-ідентичності, на кожному наступному етапі розвитку я-ідентичності збільшує поле компетентності у порівнянні з попереднім етапом. Перебуваючи на певному щаблі розвитку своєї я-ідентичності, особа спроможна актуалізувати обмежене коло тем і проблем, може розуміти і відповідно протистояти лише тим проблемам, до яких готова її самосвідомість, інтелектуальний розвиток, багаж знань, вольовий ресурс.

До певного часу (дифузна я-ідентичність, неоплачена я-ідентичність) особистість нічого не знає про корупцію, не вбачає у корупції проблему особисто для себе, не має власної позиції щодо владних зловживань, а тому її ставлення є індиферентне або інфантильно толерантне. За таких внутрішньо психологічних обставин особистість не має достатньої поінформованості та знань, перебуває в «підвішеному» становищі, не є конгруентною (не є цілісною, узгодженою, автентичною, компетентною, не має високої самооцінки, не є відповідальною), тому схиляється до конформістських стратегій взаємодії з соціумом та корумпованими гравцями. Крім Аджиріс називає таких громадян *соціально незрілими*, які міркують, висловлюються, діють у межах захисних «шаблонів» і стереотипів, проявляють конформізм, підпадають під вплив зовнішніх обставин – зокрема, приймають норми корупційної субкультури та вимоги корумпованих посадовців [232, с.254-258; 261; 262].

На *конформістському* (соціалізованому) рівні розвитку я-ідентичності особистість опановує засоби власного існування в соціальних групах та суспільстві, некритично інтеріоризує норми та цінності існуючої організаційної культури, стає їх носієм і не диференціює себе від цих норм. Домінуючими мотивами особистості є належність її до групи та безпека. У корумпованих суспільствах індивід ментально «занурений» в корупційну організаційну субкультуру, сприймає її як належний стан справ. У таких осіб я-ідентичність здебільшого «дифузна» або «неоплачена», тому у них немає належних інтелектуальних та психологічно-вольових ресурсів для протиставлення власного Я вимогам корумпованих посадових осіб та норм корупційної організаційної культури. Такі особи сприймають корумпований менеджмент як легітимно існуючий, а аморальні вимоги корупційної організаційної культури як такі, що не підлягають перегляду. Особа словесно та поведінково відтворює «програму», сформовану організаційною культурою, діє згідно заданих нею шаблонів і стереотипів. В осіб «соціалізованого щаблю розвитку я-ідентичності» домінує схильність зручніше пристосуватися до корумпованого стану справ, а за сприятливих обставин максимально використати для власної вигоди корупційні можливості. Громадяни мо-

жуть бути незгідними з корупційними розпорядженнями або правилами, однак проявлятимуть конформізм до аморальних вказівок корумпованих посадових осіб, залишатимуться толерантними до «норм» корумпованого соціуму. Непоко́ра корумпованим посадовцям, сабота́ж їх аморальних вимог сприймається ними як бунт проти легальної влади, з якою такі конформістські особи себе ототожнюють (захисний механізм ідентифікації). Через це в осіб соціалізованого щаблю я-ідентичності домінуватиме прагнення зберегти звичний корумпований стан справ, пристосуватися до нього. Прикладом осіб конформістського (соціалізованого) рівня розвитку я-ідентичності є окремі посадові особи антикорупційних, правоохоронних, антимонопольних структур, лідери так званих опозиційних партій, які лише «грають» роль антикорупціонерів, імітують антикорупційну діяльність, однак, по-суті, є лобістами окремих олігархічних та кримінальних угруповань в органах державної влади і, в дійсності, саботують, гальмують реальну боротьбу з корупцією [270; 271; 272].

Наведемо аргументи, чому до-авторські щаблі розвитку еґо-ідентичності («дифузний», «неоплачений», «мораторій» - згідно з Е. Еріксоном, або «імпульсивний», «мотиваційний», «соціалізований» - згідно з Р. Кеганом) не мають психологічних ресурсів для нонконформістської позиції особистості, котра необхідна для інтолерантного ставлення до корупції, корупціонерів, корупційної субкультури. «Дифузний рівень розвитку я-ідентичності» характерний тим, що особистість позбавлена хоч якихось стійких ціннісно-світоглядних принципів, має занижену самооцінку, не володіє знаннями стосовно проблеми, або не володіє джерелами матеріальних ресурсів – позбавлена власності, майна, роботи і т.п. «Неоплачений рівень розвитку я-ідентичності» характерний тим, що особистість, маючи джерела матеріальних ресурсів (власність, посаду), отримала їх як «подарунок» або внаслідок «крадіжки» чи «шахрайства», при цьому вона не має належних компетентностей та ціннісно-світоглядних принципів, які набуваються особистістю у процесі її життєдіяльності, досвіду, освіти і т.п. Особистість з «я-ідентичністю в стані мораторію» перебуває в ситуації пошуку чи конструювання власного Я, при цьому значні психологічні зусилля витрачаються передовсім на подолання внутрішньо-психологічних суперечностей, тому сил на протистояння ще й соціальним ризикам, які передбачає антикорупційна позиція, в особистості не залишається. Спільним для перелічених форм я-ідентичностей є те, що в таких особистостях почуття самоефективності (Бандура А.) перебуває на неналежному рівні, через що вони обирають конформістську стратегію поведінки стосовно корумпованих суб'єктів, пристосовуються до корупційних норм та вимог, які нав'язуються корупціонерами. Згідно з Кеганом Р., це симптоми «соціалізованого щаблю розвитку я-ідентичності» особистості, що ще не в силі диференціювати себе від корумпованого соціуму та корупційної субкультури.

Лише у контексті «досягненого рівня розвитку я-ідентичності» особистості («авторський рівень розвитку я-ідентичності»), якій притаманні психологічна зрілість, конгруентність, компетентність, володіння джерелами матеріальних ресурсів - може укріпитись інтолерантне ставлення до проявів корупції, може з'явитись психологічний потенціал для антикорупційної позиції. Особистість при цьому стає автономною у своїх оцінках явищ соціального довкілля, з певної дистанції критично переоцінює правила і вимоги наявної корупційної організаційної культури, ставиться до цих норм не як до об'єктивно існуючих, з якими доводиться змиритись, а до таких, які можливо й необхідно змінювати. У таких громадян формується психологічна готовність чинити активний спротив маніпуляціям корупціонерів [42, с. 148-160].

Службова та політична корупція стає для особистості проблемою, оскільки сприймається нею як *публічне приниження, ганьба*, що зазіхає на її автономію, руйнує її публічну репутацію, стає соціальною загрозою, що принижує її гідність, руйнує самоповагу, ставить у підвладне становище, позбавляє свободи волі, змушує вчиняти всупереч її переконанням, пляндрує її психологічні «кордони» (принципи, погляди, цінності). Людина з «авторським рівнем розвитку я-ідентичності», всупереч домінуючим корупційним «правилам», здатна сформувати антикорупційний світогляд і антикорупційну стратегію поведінки [15; 17]. Таку особистість бентежать намагання корумпованих посадових осіб використати її як засіб для їх корупційних зловживань. Актуальними та новоутвореними цінностями стають *гідність, автономія, морально-етична відповідальність, свобода волі* [200, с. 16, с. 27, с. 54; 270], які є несумісними з нав'язуваними корупційними гравцями *самототалітаризмом, ауто цензурою, містифікацією владних суб'єктів, гіперлояльністю* (притаманними для попереднього конформістського «соціалізованого рівня розвитку я-ідентичності»).

Для захисту новоутворених антикорупційних цінностей особистість змушена набувати *антикорупційну спроможність* – особистісну характеристику, що проявляється у психологічній здатності протистояти корупційному тиску. Задатки антикорупційної спроможності особистості формуються на етапі кризи «соціалізованого» рівня розвитку ідентичності особистості, коли людина перестає ідеалізувати свою соціальну (виробничу, партійну, соціальну) групу, передовсім її формальних корумпованих менеджерів та нав'язувані ними аморальні цінності, перестає ідентифікувати себе з ними. Особистість усвідомлює, що її мотивують не лише зовнішні обставини, а передовсім виплекані нею цінності, цілі, особиста відповідальність. На індивідуально-соціальному рівні психологічна трансформація особистості (від «соціалізованого» до «авторського» рівня розвитку я-ідентичності) виявляється у процесі розвитку, що складається з декількох компонентів: 1) дискомфорт від спроб зробити з неї маріонетку в махінаціях корупціонерів

(«емоційний компонент»); 2) усвідомлення аморальності, незаконності, шкідливості корупційних правил («когнітивний компонент»); 3) небажання брати участь у махінаціях корупціонерів («вольовий компонент»); 4) психологічне відокремлення від корумпованого середовища («соціальна ре-ідентифікація» – стратегія «від людей» Хорні К.); 5) відкрита незгода із незаконними вимогами корумпованих посадових осіб («вчинковий компонент») [246].

Антикорупційна спроможність як психологічне підґрунтя інтолерантного ставлення до корупції, на нашу думку, кристалізується, перетворюється з латентної, потенційної в усвідомлену у контексті «вольового компоненту» психологічної трансформації, коли особистість помічає, що співучасть у корупційних махінаціях суперечить її бажанню (що також негативно відобразилось на її емоційному стані та суперечить її прагматичним цілям чи уявленням про мораль): «я не хочу це робити», «нічого доброго це мені не принесе», «яка мені користь від цього?», «це додасть мені більше клопотів, ніж користі». Особистість чіткіше починає визначати власні, притаманні їй цілі та цінності, відокремлюючи їх від нав'язуваних ззовні аморальних чи не притаманних для неї норм, вказівок, аргументів, цілей. Коли ж особистість приходить до висновку, що соціальне середовище, в якому вона перебуває, переважно ігнорує її власні потреби, брутально нав'язуючи їй як «належне» вигідні для корумпованих посадових осіб правила та вимоги, то починається психологічна сепарація особистості від такого середовища (хоч тілесно особистість тут присутня, але думками вона десь-інде). Завершується цей процес трансформації я-ідентичності, коли особистість явно, власною поведінкою (словесною чи безсловесною непокорюю корупційним вимогам) проявляє незгоду (інтолерантне ставлення) спробам вплутати її в конкретні корупційні ситуації.

Спроможність особистості йти на конфлікт (морально оправданий ризик) з аморальними правилами корупційної організаційної культури та вимогами посадових осіб називають *вчинком* (Петровський А., Леонтьєв А., Якобсон С., М'ясоїд П., Роменець В., Татенко В.) [29; 194; 205; 221; 228]. *Антикорупційний вчинок* є формою усвідомленої, цілеспрямованої антикорупційної активності особистості, яка реалізується у соціально несприятливих, ризикованих ситуаціях відкритого конфлікту з корумпованими гравцями (посадовцями, політиками, їх групами). Учинкові аспекти інтолерантного ставлення до корупції проявляються в активних діях громадян супроти проявів корупції, які стають «антикорупційними прецедентами», що впливають на суспільну думку, змінюють «правила» організаційної культури, закладають підґрунтя антикорупційних стандартів життєдіяльності. Таким чином, інтолерантне ставлення громадян до проявів корупції виникає, з одного боку, спонтанно (як емоційна відповідь на конкретні ситуації з корупційним тиском), а, з другого боку, внаслідок усвідомлених, вольових зусиль

особистості й всупереч ризикам для власних інтересів з боку корумпованих суб'єктів [87; 118; 169; 183; 228; 237; 259].

Когнітивні і мотиваційні конфлікти, які доводиться долати в процесі антикорупційної стратегії поведінки, здійснюють не лише негативні емоційні стани (розгубленість, страх), вони також є поштовхом для розвитку психологічної зрілості, інтелектуального потенціалу особистості, зміцнення її морально-етичної відповідальності, концентрації вольових зусиль. Конфронтація з корумпованими агентами, небезпечний конфлікт з корупційними «правилами» актуалізує моральні ресурси особистості, мобілізує її інтелектуальні та прогностичні навички, спонукає проявляти волю, рішучість, наполегливість [12, с.310-311; 200, с.6; 202; 246]. Позитивним психологічним наслідком учинкових антикорупційних зусиль є здобуття особистістю конгруентності, самовідповідальності за все, що стається з нею та соціальним довкіллям, з приводу чого Франкл В. зазначав: «Я вважаю небезпечною помилкою припущення, що в першу чергу людині потрібна рівновага... Насправді людині потрібне змагання за певну мету, знаходження потенційного змісту, призначення, яке обов'язково буде здійснене» [237].

Від спроб вплатити людину в корупційні махінації може розпочатись психологічна трансформація я-ідентичності особистості, її відмежування від «норм» корупційної субкультури, упорядкування індивідуальних принципів, цінностей; рефлексія, інтелектуальні інсайти; формування морального самоконтролю (морально-етичної відповідальності); розвиток самоефективності, антикорупційних навичок, антикорупційної компетентності. Ставлення до проявів корупції може радикалізуватися у тих випадках, коли її наслідком є швидке і стрімке погіршення умов життя, очевидне порушення звичних форм життєвого укладу громадян, брутальні протиправні дії посадових осіб, що набули суспільного резонансу. Ці явні соціальні зміни та події можуть спровокувати масові стихійні або організовані акції громадянської непокори [17].

У ставленні громадян до корупції проблемою є подолання їх *амбівалентності, пасивності, поступливості*, спричинених ризиками зазнати агресії (санкцій) з боку корумпованих гравців. Громадяни не проявляють інтолерантне ставлення до корупції, не чинять спротив корупційним вимогам тому, бо не знають яким чином слід діяти ефективно у подібного типу соціально ризикованих ситуаціях, є некомпетентними у протистоянні з корупцією, не довіряють поліції та судам, не бачать вдалих антикорупційних прецедентів, не знають перевіреного алгоритму протидії корупційним вимогам та правилам. Амбівалентне ставлення до корупції може знижуватися внаслідок особистої участі громадян у суспільно значущих подіях, поінформованості, компетентності, антикорупційної спроможності, професійної та громадянської самоефективності (Бандура А.). Джерелами антикорупційної спроможності та самоефективності особистості є знання та практич-

ні навички, компетентність, ефективність у конкретній сфері діяльності, вміння проектувати й організовувати власну поведінку для розв'язання конкретних унікальних ситуацій, завдань (типових або нетипових); впевненість в тому, що вона спроможна здійснити дії, що необхідні в цих обставинах. Компонентами *антикорупційної спроможності* є: а) загальні здібності та високий рівень компетентності у конкретній проблематиці (когнітивний компонент); б) адекватна й висока самооцінка, самоповага, стресостійкість щодо негативних переживань, шантажу, ворожих обставин (емоційний компонент); в) високий рівень самоорганізованості, можливостей і навиків діяльності у досягненні цілей у складних, ризикованих ситуаціях (вольовий компонент) [182].

Антикорупційна спроможність громадян є чинником їх інтолерантного ставлення до корупції, антикорупційної активності, готовності до ризику. Для її зміцнення необхідна наявність відповідних соціальних інститутів (правоохоронних та судових органів), інститутів громадянського суспільства (громадські та профспілкові організації, партії, засоби масової інформації), що сприяють впровадженню в суспільстві антикорупційної організаційної культури.

Антикорупційна спроможність може формувати різного рівня радикалізм до корупції та корупційних ситуацій особистості. Високий рівень радикалізму до корупційних ситуацій та корупційних вимог проявляється в готовності особи факт корупції зробити з прихованого гласним, публічно повідомити про корупцію – написати скаргу в правоохоронні органи чи повідомити про корупцію в медійному просторі. Для такого вчинку потрібен дуже низький рівень амбівалентності до корупційних ситуацій (фактична відсутність мотиваційного конфлікту), авторський рівень розвитку я-ідентичності, високий рівень самоефективності особистості, відсутність самототалітаризму. Зрозуміло, що для підбору персоналу чи посадових осіб в установи з високими корупційними ризиками потрібні громадяни з високим рівнем радикалізму до корупційних ситуацій. Середній прояв радикалізму до корупційних ситуацій та корупційних вимог проявляється в намаганнях особи якимось неконфліктним способом зменшувати в установі корупцію. Для такої стратегії поведінки потрібен низький чи середній рівень амбівалентності до корупційних ситуацій, конформістський або авторський рівень розвитку я-ідентичності, посередній рівень самоефективності особистості. Зрозуміло, що ця стратегія є втечею від відкритого конфлікту, що не здатна істотно завадити корупції в установі чи інституції.

Поняття шаблів розвитку ідентичності стосується не лише окремої особи, але також організаційної культури суспільства, що відображає домінуючий ступінь психологічної зрілості громадян, їх здатності до відповідальності, авторства. Антикорупційні реформи мають змінювати не лише законодавство чи створювати антикорупційні органи, але усувати деструктивну

корупційну організаційну субкультуру (що деморалізує громадян, консервує їх соціально-психологічну інфантильність, морально-етичну безвідповідальність, не сприяє економічному розвитку та конкурентоспроможності спільноти), а також мають сприяти розвитку у чим більшій частини громадян самоврядного рівня я-ідентичності (шляхом демократизації суспільних та трудових відносин, делегування більш ширших повноважень тим громадянам, які психологічно та професійно готові до відповідальності, є компетентними, самоконтрольованими, самомотивованими) та формувати у суспільстві більш зрілої організаційної культури самоврядного рівня розвитку [121]. [271; 272].

Отже, інтолерантне ставлення особистості до корупції проявляється в її конфронтації з «нормами» корупційної організаційної субкультури, в індивідуальних антикорупційних вчинках та колективних формах тиску на корумпованих агентів. Психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є *ре-ідентифікація особистості стосовно норм корупційної оргкультури та її корумпованих носіїв, низький рівень самототалітаризму, ауто цензури особистості, несхильність до містифікації владних суб'єктів, психологічно зрілий – самоврядний рівень розвитку я-ідентичності громадян, низький рівень амбівалентності до корупційних ситуацій, нонконформізм, морально-етична відповідальність, високий рівень самоефективності та антикорупційної спроможності громадян*. Соціальними чинниками, що сприяють прояву інтолерантного ставлення громадян до корупції є демократична організаційна культура, що характерна наявністю антикорупційних прецедентів, наявністю ефективних антикорупційних інститутів (поліції, судів, громадянського суспільства, засобів масової комунікації).

1.2.2 Аналіз психологічних чинників толерантного ставлення до корупції

Попри соціальні зміни рівень толерантності громадян до корупції десятиріччями може не зменшуватись. Таку стабільність толерантності громадян до корупції експерти спостерігають, зокрема щодо України, яка впродовж останніх 20 років, згідно з дослідженнями Transparency International та інших міжнародних експертних антикорупційних інституцій, стабільно перебуває за *індексом сприйняття корупції* серед 40 найбільш корумпованих держав [78]. Через це ми змушені припустити, що толерантність громадян до корупції, їх значна готовність сприяти корумпованим посадовим особам формується під впливом корупційних соціальних стимулів (правил, норм), які досі недостатньо ідентифіковані.

Громадяни, що проживають у спільнотах, в котрих корупція є поширеним явищем, щоденно перебувають під впливом специфічної *корупційної організаційної субкультури*. Цей постійний сутєсний вплив (генералізований соціальний стимул) більшість громадян здебільшого не

усвідомлюють, однак він формує толерантне ставлення до корупції та корумпованих посадових осіб [120].

Корупційна організаційна субкультура є системою неофіційних правил та норм (стимулів), що культивуються політиками та менеджментом (посадовими особами) державних та комерційних установ і нав'язуються громадянам з метою забезпечення систематичних корупційних зловживань. Корупційні неофіційні правила з огляду на трирівневу структуру організаційної культури Шейна Е. (очевидні, документальні; офіційно-нормативні; глибинні приховані її компоненти) стосуються здебільшого психологічного, прихованого рівня процесів в організаціях [125; 131; 133; 136; 251]. Корупційні стимули менеджерів (правила, вимоги і т.п.) здійснюються у формі «м'якого» однак безапеляційного примусу (шантажу), скерованого до підлеглих (співробітників установ) або клієнтів. Їх висловлюють лише в усній формі в умовах конфіденційності для забезпечення безпеки та гарантованого отримання корупційної вигоди (ренти) корупціонерами. Елементами корупційної організаційної субкультури є:

1) *Посадові злочинці* – носіями корупційної субкультури є один або декілька менеджерів організації бюрократичного або кланового типу, які перебувають у злочинній змові. Вони є, фактично, кримінальною мікроорганізацією в тілі офіційної установи.

2) *Корупційна гра* – члени корупційної мікрогрупи ведуть подвійне існування: офіційно декларують соціально прийнятні цілі, на публіці грають соціально прийнятні ролі – роль директора, керівника, секретаря, спеціаліста і т.п. Однак за лаштунками посадові злочинці використовують посадові, владні, статусні, публічні можливості для корупційних зловживань. Члени корупційних ігор витворюють власну лексику («новомова»), не вживають певних слів (хабар, підроблення, посадове шахрайство), замінюючи їх евфемізмами – виробничі витрати, робота, винагорода і т.п.

3) *Втягування персоналу в корупційну діяльність* – для виконання офіційної (передбаченої статутом установи) роботи і водночас «брудних» завдань члени корупційної групи формують штат співробітників установи за принципом максимальної лояльності. Співробітники деякий час після влаштування на роботу можуть не усвідомлювати, не здогадуватися, що їх керівництво корумповане. У щоденному виконанні рутинних виробничих завдань співробітники виконують офіційно прийнятну роботу. Однак приходить час і корумпований керівник чи за його вказівкою інший член цієї злочинної мікрогрупи звернеться до співробітника виконати «невелику послугу», частково аморальне корупційне розпорядження. Це є початковою сходинкою для соціалізації співробітника в корупційні відносини. Те, як на таке розпорядження відреагує підлеглий – буде тестом його подальшого перебування чи звільнення з установи.

4) *Засоби впливу на виконавців корупційних дій* – здебільшого співробітники

(підлегли) погоджуються на першу корумповану пропозицію офіційного керівника, хоча переживатимуть менший чи більший шок від брутальності зловживання керівником службовим становищем. Однак через якийсь час корумповані розпорядження стають регулярними (підроблення документації, звітності і т.п.), персонал по-біхевіристськи (регулярним примушенням) привчають толерантно ставитись до корупційних дій, до своєї співучасті в їх здійсненні, залишатись маріонетковими пособниками в службових махінаціях, шахрайствах, розкраданнях корумпованих менеджерів. Моральний конфлікт у новобранців з часом приглушується (поріг чутливості знижується) і пособництво корумпованому керівнику стає рутинною, звичною роботою. Для гарантованого виконання підлеглими корупційних розпоряджень менеджери здебільшого використовують авторитарний стиль управління, вибудовують бюрократичні бар'єри між собою і персоналом (чи клієнтами), демонстративно практикують фаворитизм (привілейоване становище для членів корупційної групи). Для різних категорій співробітників застосовують різноманітні стимули (позитивні і негативні «бонуси»): а) для обраних і лояльних – підкуп, кар'єрне зростання, публічна похвала, покращення умов праці; б) для пересічних – маніпулятивне перекозунання (обман), психологічне приниження, шантаж; в) для нелояльних (які виявили спротив) – покарання, показові звільнення, переслідування.

5) *Наслідки корупційної соціалізації* – через *страх* і *тривогу* втратити роботу (чи зазнати інших санкцій) у підлеглих/клієнтів формуються специфічні психічні характеристики, які уможливають для корумпованих менеджерів регулярні службові зловживання в установі. Першим психічним новоутворенням у співробітників корумпованих установ є *самототалітаризм* – самоприниження особистістю самої себе, зниження самооцінки і самоповаги, безпечальціне делегування корумпованому менеджеріві (згідно до Лакана Ж. – «Великому Іншому») права приймати будь-які рішення [62]. Мова йде про втрату людиною власного Я і заміщення його волею корупціонера. Другим психічним новоутворенням у співробітників/клієнтів корумпованих установ є *містифікація* інститутів влади – самонавіювання їй приписування корупціонерам могутності, дофантазовування їх можливостей нанести шкоду (помститись), що породжує зростання тривоги і страху (для індиферентних чи нелояльних співробітників), або захоплення (для лояльних). Третім психічним новоутворенням у співробітників/клієнтів корумпованих установ є *авто цензура* – не висловлення співробітником перед корумпованими керівниками та іншими співробітниками чи сторонніми людьми власної позиції чи незгоди стосовно протиправних вимог корупціонерів, публічне виголошення похвали на адресу корупціонера та наближених до нього осіб, наголошення на вагомості їх статусу чи вигаданих заслуг. У даному випадку мова йде про прихований контроль корупціонерами мислення і словесної поведінки підлеглих [122; 126; 139; 140]. Четвертим психічним но-

воутворенням у співробітників корумпованих установ є *гіперлояльність* – співробітники змагаються між собою в готовності догодити корумпованому керівнику. Окреслений процес соціалізації громадян під впливом корупційної організаційної культури суттєво впливає на структуру ціннісних орієнтацій особистості, формує «соціалізований рівень розвитку її я-ідентичності», визначає специфіку її соціальної та вербальної поведінки.

У корумпованому суспільстві корупційні махінації все ж залишаються *прихованою* протиправною соціальною грою осіб з високим соціальним та політичним статусом. Більшість корупційних оборудок не отримують розголосу, а тому залишаються не помітними для суспільства, для стороннього («наївного») спостерігача [132, с. 90-96; 142]. «Наївний» спостерігач (наприклад інспектор, клієнт) нічого особливого не помічає в роботі установи, у публічній поведінці керівників та співробітників – усі начебто виконують передбачені посадою завдання, у письмовій документації також все начебто відповідає формальним вимогам: корупціонери здебільшого не залишають явних чи документальних слідів злочину [62]. Усні свідчення співробітників корумпованих установ можуть не дати жодних доказів того, що в установі керує корумпована група посадових злочинців, оскільки підлеглих привично мовчати (проявляти самоцензуру або аутоцензуру) про те, що дійсно коїться в установі. Через це корупційні злочини (злочини у сфері службової діяльності) є одними з найважчих для розслідування.

Крім прихованості корупція може проявлятися у *демонстративній поведінці*: виставляння на показ багатства (бізнесу, нерухомості, предметів розкоші), у демонстративно аморальних (наприклад, звільнення з роботи працівників, що не виконують корупційні вказівки), протиправних, насильницьких діях, завдяки чому корупціонери (та їх угруповання) навіюють соціальному середовищу власну статусну значущість, авторитет, юридичну невразливість, безкарність. В автократичній системі соціальних відносин толерування «клієнтами» корупційних зловживань «патрона» (перевищення ним влади, вимагання хабарів, допомога корупціонеру в його шахрайських оборудках і т.п.) інтерпретується як *вияв лояльності*, підвладності щодо особи корупціонера, як *символ визнання його високого соціального статусу* [16; 222].

Процес звикання громадян до корупційних норм відбувається шляхом *соціалізації (адаптації, інкультурації)*. Механізм інкультурації є більш непомітний: індивід «занурюється» в існуючу корупційну організаційну субкультуру за місцем роботи або навчання, при цьому перцептивні і поведінкові моделі йому не нав'язують, а він неначе їх самостійно знаходить і присвоює собі, оскільки і він, і громадська думка вважають їх необхідними. Корупційна поведінка засвоюється шляхом *наслідування*: молодше покоління засвоює корупційні технології від своїх старших попередників. Корумповані спільноти (посттоталітарні суспільства, корумповані групи в

державних установах, партійних організаціях і т.п.) стають середовищем для *корупційної соціалізації*, пройшовши крізь які громадяни набувають толерантність до корупції та корупціонерів [31; 126, с.31-38; 132, с.94-95; 140, с. 86-93; 163].

Толерантне ставлення громадянами до корупції формується через соціальний страх оскільки корупційні оборудки є організованою злочинною діяльністю, в якій задіяні посадові особи в державних установах, в розпорядженні котрих є адміністративні чи політичні важелі впливу, що можуть завдати особистості реальної економічної чи іншої шкоди. Корумповані посадові особи рідко беруть безпосередню участь у виконанні злочинних дій, їх функція – приймати рішення, а виконання корупційних вказівок – прерогатива *співучасників* (заступників, підлеглих осіб). Тому довести провину організаторів є не простою справою, вони часто залишаються безкарними [13, с. 150-152; 39, с. 194-195; 56; 57; 193, с. 132-136, с. 202-209].

Корупційні махінації інтерпретуються її учасниками не як протиправні, а як своєрідна «гра». Внаслідок ігрової ситуації гравці з азартом (*agon*), таємничістю, лицедійством (*мінімісту*) втягуються в корупційну «схему», з рішучістю, ентузіазмом прагнуть довести справу до завершення. Завдяки *корупційній грі* учасники здобувають в корумпованому співтоваристві символічну ідентичність (вагому роль, високий статус), заради якої готові ризикувати [14; 34].

Ставлення до корупції залежить також від оцінки громадянами соціально-правової ситуації в державі та в суспільстві, ефективності роботи інституцій, що здійснюють боротьбу з корупцією, наявності/відсутності некорумпованих судових органів. Якщо система влади штучно блокує чи сильно ускладнює для громадян законні шляхи досягнення успіху, залишаючи корумпованими правоохоронні, судові та інші органи, то тим вона стимулює корупцію та хабарництво. А деструктивний правовий клімат («фон», «тло», «поле») змушує громадян ставитись толерантно до корупції, відтворювати корупційні практики, штовхає проявляти конформізм щодо корумпованих посадових осіб – на цьому наголошують представники особистісно-ситуаційного підходу в психології [136, с. 353-357; 206; 220, с.102-112; 240].

Через інерційність масової психології *інновації* (зокрема антикорупційні) в організаційній культурі натрапляють на значний індивідуальний та суспільний спротив, реформи вироджуються в їх імітацію. Це стосується, зокрема, коли корумповані структури зненацька очолюють некорумповані управлінці: їх вказівки, рішення, реформи нерідко сприймаються персоналом (що звик до корупції) як психологічно чужа інновація, саботуватимуться й за зручної нагоди їх усунуть від управління [2; 10; 26; 40; 58, с.16-18; 72; 83; 132; 140; 149, с. 210-213; 161; 163; 172; 175; 176; 181; 199, с.239-244; 214; 239; 243; 251].

Психоаналітичний підхід є адекватною методологічною основою в пояс-

ненні індивідуально-психологічних чинників толерантного ставлення до корупції, оскільки змушує визнати переважаючу силу корупційних чинників (функції Ід, Его) над антикорупційними (функції Супер-Его, Альтер-Его) в людській природі та структурі суспільства. Толерантність ставлення до корупції посадових осіб є проявом їх *вітальної жаги* отримати перемогу над конкурентами і усіма засобами (макіавеллізм) зайняти владну, зверхню позицію. Цей *підсвідомий потяг до влади* проявляється на: *оральному щаблі* розвитку людської психіки у схильності брехати, красти, відбирати (клептоманія), позбавляти життя; *анальному щаблі* – у пристрасті контролювати інших людей, робити їх залежними маріонетками, керувати ними; *фалічному щаблі* – домагатися від інших покори, визнання, захоплення, поклоніння [123; 124; 200, с. 7-8, с.114, с. 212].

Корупційні мотиви поведінки окремих типів людей (у фрейдистському підході) стимулюються не завжди усвідомленими схильностями – фобіями, маніями (грошоманія, клептоманія), страхами, ігровим азартом, прагненням отримати емоційну розрядку, підвищити власну самооцінку, відчувати захищеність. Гроші (їх привласнення, розкрадання, переховування в офшорних банках) для корумпованих осіб відіграють психорелаксаційну роль. Специфіка економічних установок окремих типів людей («марнотрат», «торгаш», «скнара», «грошовий мішок» – у грошовій типології людей Формана Н., Голдберга Х., Левіса Р.) штовхає їх до корупційних фінансових зловживань [268]. Неофрейдисти також вказують на окремі типи особистостей, що більшою мірою схильні до корупційних мотивів поведінки: «лідер-адміністратор» ототожнений з «анальним» щаблем розвитку особистості, має пристрасть до наведення соціальної ієрархії, керування, маніпулювання, тотального контролю підлеглих, клієнтів, отримує задоволення від узаляженення інших людей, не терпить нестабільності, конкуренції, творчого підходу, з недовірою та заздрістю ставиться до індивідуалістичних людей, котрі мають лідерські задатки, особистий авторитет. Такого типу корумповані функціонери рекрутують до своїх структур гіперлояльних підлеглих, схильних до конформізму (мазохізму) та пособництва у корупційних зловживаннях, а також усувають людей, що чинять спротив їх корупційним цілям (Лассвелл Г.) [42, с. 92-96; 62; 142, с. 35-45; 177; 200, с. 8, с. 114; 257].

Толерантність до корупційної поведінки відтворює дискурс *автократичного* суспільства. Зважаючи на такі соціальні умови, корупційні зловживання є формою вияву «едіпового комплексу», «комплексу кастрації», що штовхає корумпованих гравців з подвійною пристрастю змагатись за владу та корупційні можливості [200, с. 8, с. 114, с. 231-232].

Згідно до особистісно-ситуативного підходу та підходів его-психології Еріксона Е., особистість стає більш толерантною до корупційних вимог, поступаючи в несприятливу *ситуацію* (борги, відсутність власного житла та іншого майна). Я-ідентичність індивіда в таких стресогенних обставинах ре-

гресує до «дифузної», що проявляється в розгубленості, втраті почуття само-ефективності. У такому стані особа не здатна чинити спротив корупційному тиску й вчиняє так, як змушує корупційна ситуація [42, с. 148-160; 44; 206; 244; 245; 257; 220, с. 101-123]. Щоб сформувалась структура особистості корупціонера необхідні багаторазові протиправні дії, цьому сприяє, для прикладу, робота людини в корумпованій установі, під керівництвом корумпованого менеджменту. Особистість під час перших службових протиправних дій вдається до захисних стратегій для розв'язання морально-етичного дискомфорту, що виникає від власної протиправної поведінки, захищає власне «Я» завдяки різноманітним інтерпретаціям свого негідного вчинку: *раціоналізації* – «мушу зловживати, бо зарплата не відповідає рівню моєї кваліфікації чи рівню видатків», «якщо не візьму я, то візьмуть інші»; *регресії* – «вдаюся до порушень, бо не можу відмовити впливовій особі»; *ідентифікації* – «світ не зміниш, успішні люди так діють»; *проекції* – «я в цьому не замішаний, мені підсунули фіктивні документи»; *сублімації* – «частину хабара пожертвую на благі справи»; *витіснення* – «це був наче не я»; *гальмування* – «після успішного завершення цієї справи без спиртного не обійтися» [135, с.48-49; 193, с.61-62; 200, с.46]. Сформований корупціонер діє як злочинна особистість, протиправні вимогання та дії стають зухвалими та агресивними. Власні незаконні рішення, протиправне збагачення (хабарі, розтрата) стають для особи символічним еквівалентом *влади, сваволі*, що підвищують самооцінку корупціонера: в корумпованому середовищі згода корупціонера («...на менші хабарі може стати перешкодою для можливості просуватися на вищі політичні посади...; особу за таких обставин вважатимуть «дрібною» й просто забудуть про неї» [193, с.62-63].

Когнітивна течія в психології акцентує увагу на недостатній освіті, непоінформованості, некомпетентності громадян як чинників толерантності ставлення до корупції. Посадові особи та політики, володіючи більшими знаннями, поінформованістю, доступом до конфіденційної інформації отримують значну перевагу над рештою громадян, що дає їм можливість маніпулювати, зловживати владою та службовим становищем. Корупційна рента покриває, зокрема, непритаманні види діяльності посадової чи політичної особи: «помічника-експерта» окремих клієнтів; «посередника» в налагодженні неформальних зв'язків з впливовими посадовими особами; «довіреної особи», всупереч забороні неправомірно надавати перевагу фізичним або юридичним особам [67, ст. 6, п. 4]. Ставлення до корупції може ситуативно змінюватися під впливом маніпулятивних впливів корупціонера на *когнітивну* сферу особистості, таких як: створення сприятливих для корупції *ситуацій* (інсценізація псевдореальності), провокування різноманітних «стимулів» для «клієнтів» (залякування, обман, вимогання, тиск, зволікання, ігнорування); для «співучасників» (залучення до співробітництва, матеріальне зацікавлення); для «виконавців» (стимулювання, примушування,

заякування, усунення); для «суб'єктів контролю» (примушування до бездіяльності шляхом підкупу, заякування, насилля).

Вагомим психологічним засобом збільшення толерантності громадян до корупції, які з тих-чи-інших причин стають причетними до корупційних справ (під час вчинення посадовими особами корупційних злочинів; під час розслідування корупційних правопорушень слідчими, суддями і т.п.), є стимулювання *когнітивних та мотиваційних конфліктів* з боку ініціаторів корупційних об'єктів. У сфері службової діяльності внутрішньоособистісні конфлікти у ситуаціях посадових зловживань та корупції змушують співучасників (всупереч їх волі) виконувати незаконні розпорядження та накази, а суб'єктів контролю (правоохоронців, суддів і т.п.) – не протидіяти злочинам, не карати правопорушників. Внаслідок появи протилежних й приблизно рівних за силою думок, мотивів, почуттів в особистості виникає суперечливе, *амбівалентне ставлення* до особи-корупціонера, корупційної діяльності (Левін К., Огуд С., Фестінгер Л.). При цьому особистість переживає різноманітні негативні психічні стани: розгубленість, нерішучість, невпевненість, зниження самооцінки, підвищену тривожність, зневіру у власних силах, депресію, страх, паніку, нервову та фізичну виснаженість, суїцидні наміри, що провокують бездіяльність, конформізм. У гіршому випадку амбівалентність може спричинити шок, ступор, регресію психіки; за сприятливого сценарію амбівалентність спричиняє мобілізацію усіх духовних та інтелектуальних зусиль людини. Унаслідок виникнення амбівалентного ставлення щодо корумпованих осіб особистість стає на певний час нездатною чинити спротив їх протиправним діям, оскільки не може вибрати з двох рівнозначних позитивного та негативного мотивів, або з двох рівнозначних негативних мотивів [63; 67, ст. 1; 122, с. 76-77; 129; 156; 198; 235; 277]. Мотиваційні протиріччя виникають між потягами та потребами сфери Ід (бажане), домаганнями сфери Его (корисне, амбіції), вимогами Супер-Его (належне). У сфері службової діяльності мотиваційні конфлікти виникають, по-перше, через вимогу діяти згідно закону, моралі, інтересів суспільства, по-друге, через небажання діяти; небажання піддавати ризику себе, свою кар'єру, своїх близьких; небажання брати відповідальність, привертати увагу, йти всупереч звичному ходу подій; неготовність руйнувати позитивні стосунки із посадовцем-хабарником; по-третє, через корисливі мотиви, бажання отримати певні блага в обмін за певні дії або бездіяльність; корпоративні інтереси [148, с.106-107].

Амбівалентність до корупції має *приховані* (афективно-когнітивні, мотиваційно-вольові), *проявлені* (поведінкові, інтерактивні, вчинкові) компоненти. *Афективно-когнітивний компонент* амбівалентності проявляється в поляризації емоційної та розумової оцінки корупційних подій. При цьому громадяни можуть поважати посадовця чи політика за його досягнення і високий соціальний статус (когнітивний компонент), але при цьому його егоїзм,

аморальне ігнорування суспільних інтересів викликають негативні емоції (емоційний компонент). *Мотиваційно-вольовий компонент* амбівалентності проявляється в суперечливих прагненнях громадян (боротьбі мотивів), наприклад, коли єдиною умовою отримання особистістю певного бажаного результату (зробити успішну кар'єру, стати депутатом і т.п.) є їх участь в корупційних правопорушеннях (як от, фінансуванні корумпованих партійних організацій; фальсифікації результатів виборів і т.п.). *Поведінковий компонент амбівалентності* проявляється у коливаннях індивіда між активністю та пасивністю, ініціативністю та поступливістю, рішучістю та конформністю [71; 248].

Підходи гуманістичної течії в психології звертають увагу на *неконгруентності* особистості, як психологічному чиннику, що виникає внаслідок конформізму стосовно корупції. На емоційному рівні неконгруентна особистість переживатиме негативні емоції: відчуватиме тривогу, сором, невдоволення. Водночас внутрішній конфлікт триватиме лише у тому випадку, якщо дії особистості були здійснені під недостатнім соціальним тиском. Якщо ж громадянин (посадовець, підлеглий, клієнт) зможе пояснити власні корупційні вчинки вагомою підставою («мене могли звільнити з роботи», «мені погрозували»), то внутрішній конфлікт зменшиться і людина не турбуватиметься з приводу вчиненого. Через це у корупційній практиці необхідну протиправну поведінку учасників корупційних маніпуляцій досягають шляхом авторитарного впливу – *погроз, шантажу, вимагання, фізичного насилля*. Корупціонери розраховують, що «клієнт», розуміючи вкрай негативні для своїх інтересів наслідки в разі відмови чи спротиву, погодиться на виконання незаконних дій (невигідних, чи заборонених законом) як на менше зло [12, с.307-311; 122, с. 76-78; 129; 156; 167, с.188-193; 198; 235; 259; 277; 289].

Різномірно проаналізувавши психологічні передумови та чинники інтолерантного, амбівалентного, толерантного ставлення громадян до корупції, визначено головні поняття (концепти) нашого дослідження: ставлення до корупції, інтолерантне ставлення до корупції, амбівалентне ставлення до корупції, толерантне ставлення до корупції.

Ставлення до корупції є системою суб'єктивних відношень (зв'язків) особистості (я-ідентичності громадян) з корупційними соціальними реаліями, що залежить від низки індивідуально-психологічних та соціально-психологічних чинників і впливає на прийняття нею соціально значущих рішень щодо корупційної або антикорупційної поведінки.

Інтолерантне ставлення до корупції є однією з форм суб'єктивного відношення особистості з корупційними соціальними реаліями, що проявляється у емоційно-ціннісному несприйнятті корупції як соціального явища та спроб залучити її до корупційних дій, причиною якого є авторський рівень розвитку я-ідентичності (з новоутвореними цінностями гідності, авто-

номії, морально-етичної відповідальності, свободи волі), що формує у неї психологічний потенціал (антикорупційну спроможність, радикалізм до корупції) для антикорупційних способів поведінки.

Амбівалентне ставлення до корупції є однією з форм суб'єктивного відношення громадян до корупційних зловживань, що проявляється у суперечливому емоційному та раціонально-оціночному відношенні до корупції та корумпованих посадових осіб, причиною якого є вплив мотиваційних конфліктів, а наслідком – тимчасова або тривала неспроможність особистості чинити супротив корупційним правилам та вимогам.

Толерантне ставлення до корупції є формою суб'єктивного відношення громадян до корупційних вимог, правил та корумпованих посадових осіб, причиною якого є конформістський рівень розвитку їх я-ідентичності, що проявляється у емоційно-ціннісному сприйнятті корупції як легітимного соціального явища і готовності сприяти реалізації цілей корумпованих посадових та політичних осіб.

Індивідуально-психологічними чинниками толерантності громадян (підлеглих, клієнтів) до корупції є: «конформістський рівень розвитку я-ідентичності» (дифузна ідентичність особистості, неконгруентність, некомпетентність, невпевненість, конформізм); самототалітаризм (занижена самооцінка та страх висловлювати словесну незгоду щодо корупційних вимог); ідентифікація особистості з нормами корупційної організаційної культури; високий рівень амбівалентності до корупційних явищ, спричиненої мотиваційними конфліктами (розгубленість, нерішучість, тривожність, страх); маніпулятивні впливи на емоційну та мотиваційно-вольову сферу особистості громадян (обман, залякування, шантаж, шахрайство, «кругова порука»).

Індивідуально-психологічними чинниками поведінки корумпованих осіб є деструктивна соціалізація, нерозвинутість морального самоконтролю, «анальний тип» особистості, комплекс кастрації, вітальна жага влади, грошоманія, клептоманія, макіавеллізм, захисні механізми (регресія, раціоналізація, витіснення тощо), садистичні схильності.

Висновки до розділу 1

У результаті аналізу психологічних чинників, що впливають на особливості ставлення громадян до корупції можна сформулювати низку висновків.

1. Прихильники теорії рис пояснюють толерантність до корупції проявом вроджених чи набутих індивідуально-психологічних схильностей особистості до злочинної поведінки, вияв характеру осіб-корупціонерів (чи їх пособників). Представники неофрейдизму визнають первинність соціальних обставин, в які потрапляє особистість, а тому шукають причини толерантного ставлення до корупції у соціальних умовах, що завдяки механізмам інкультурації, деструктивної соціалізації формують у громадян

риси меншовартості, конформізму, морально-етичної сліпоті, неспроможності протистояти незаконним вимогам корупціонерів, призвичаюють діяти в корупційний спосіб.

2. *Індивідуально-психологічними чинниками толерантності громадян (підлеглих, клієнтів) до корупції є психологічна незрілість (дифузна, конформістська, соціалізована я-ідентичність), занижена самооцінка (самототалітаризм), мотиваційні конфлікти та амбівалентність ставлення до корупції, некомпетентність, маніпулятивний вплив на емоційну та мотиваційно-вольову сферу громадян. Індивідуально-психологічними чинниками ініціаторів корупційних дій є деструктивна соціалізація, несформованість морального самоконтролю (морально-етичної відповідальності), «анальний тип» особистості, владо- та грошоманія, макіавеллізм, захисні механізми психіки (регресія, раціоналізація, витіснення тощо).*

Соціально-психологічними чинниками толерантності громадян до корупції є загальна неправова ситуація в суспільстві, значний рівень поширення корупційних діянь (побутова, службова корупція), груповий характер корупції, корупційна соціалізація громадян (соціалізація протизаконності), корупційна організаційна субкультура, слабкість громадянського суспільства.

3. *Інтолерантне ставлення до корупції є системою індивідуально-психологічних та соціально-психологічних відношень громадян з соціально-політичними реаліями, що впливають на прийняття ними соціально значущих рішень, а також формують антикорупційні способи поведінки. Індивідуально-психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є «авторський рівень розвитку я-ідентичності» особистості громадян; позитивне самоставлення, конгруентність, високий рівень самоефективності та антикорупційної спроможності громадян; низькі показники самототалітаризму і самоцензури; компетентність та критичність мислення; психологічне відмежування від корупційної субкультури, її норм, агентів; неохочість до містифікації владних суб'єктів; низький рівень амбівалентності до корупційних ситуацій; нонконформізм; морально-етична відповідальність. Соціально-психологічними чинниками інтолерантного ставлення громадян до корупції є делегітимізація корупційної субкультури авторитарного типу, її норм та цінностей; антикорупційне законодавство, ефективні державні антикорупційні інститути; дієве громадянське суспільство; проведення антикорупційних реформ, що сприяють розвитку у чим більшій частині громадян самоврядного рівня я-ідентичності; формування у суспільстві більш зрілої демократичної організаційної культури.*

Розділ 2

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ

Представлено гіпотези, змінні, процедури, методи та етапи дослідження, характеристику вибірок, психодіагностичне забезпечення емпіричного дослідження, результати перевірки надійності та валідності спеціалізованих тематичних шкал. Подано статистичні результати порівняльного, кореляційного, факторного, регресійного аналізу.

Труднощі в емпіричному вивченні психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції пов'язані, по-перше – з прихованістю фактів корупції, небажанням громадян обговорювати власний досвід взаємовідносин з корупційною дійсністю, що дуже ускладнює організацію емпіричних досліджень з цієї тематики, а, по-друге – із загальним незадовільним рівнем забезпечення теоретико-методологічних підходів вітчизняної соціальної психології на даному етапі її розвитку, відсутністю стандартизованих методичних засобів (запитальників, анкет, тестів) для діагностики психологічних чинників ставлення особистості до корупції (Слюсаревський М., Горностаєв П., Євменова Т., Шестопаєв Е. та ін.) [44; 59; 219; 254]. Як зазначає Ольшанський Д. У соціальній та політичній психології «...досі відсутні загальноприйняті жорсткі теоретичні схеми, які могли б диктувати строгу визначеність методологічних процедур... Складний міждисциплінарний характер об'єктів, які вивчаються соціальною психологією, змушує будувати дослідження згідно з міждисциплінарним принципом, поєднуючи підходи декількох дисциплін так, щоб вони найбільш адекватно відображали сутність складного і багаторівневого об'єкта – поведінки людини в політиці» [179].

У соціально-психологічних дослідженнях Ольшанський Д., Шестопаєв Е., Корнилова Т., Крушельницька О. пропонують використовувати *системний, діяльнісно-вчинковий, крос-культурний методологічні підходи, підходи символічного інтеракціонізму*, залучаючи лонгітюдний, порівняльний методи, методи інтерв'ю у фокус-групах, контент-аналіз, порівняльно-історичний метод, метод ретроспективного психологічного аналізу; стандартизовані опитувальники, спеціалізовані тематичні анкети [18; 19; 40; 93; 96; 97; 105; 106; 107; 173; 190].

2.1 Методи отримання емпіричних даних, етапи дослідження, характеристика вибірок

Оскільки через етичні причини неможливо створити для респондентів реальні корупційні ситуації, тому проблему ставлення громадян до корупції не вдається досліджувати в умовах лабораторного експерименту. Як зазначалось в першому розділі, корупція є прихованою стороною життєдіяльності соціальних груп та взаємодії людей з різним соціальним статусом, повноваженнями. Тому організація емпіричного дослідження скеровувалась на максимальне наближення експериментальних ситуацій до природних (польових) умов, в яких проявляється реальне ставлення до соціальних об'єктів та поведінка особистості. Намагання досліджувати проблему ставлення до корупції (як непристойного та протиправного явища) в публічній площині (наприклад шляхом обговорення у фокус-групах, авторизованих усних чи письмових інтерв'ю) наперед приречені на невдачу, оскільки респонденти даватимуть соціально-бажані відповіді та оцінки. Ці методи також не є ефективними і продуктивними для збору великої кількості даних.

Для отримання емпіричних даних нами було обрано *метод анонімного анкетування*. Процедура анонімності роботи респондентів із запитаннями та судженнями анкети відтворює польові умови: службові підроблення, давання чи отримання хабарів, непотизм, протекціонізм, зловживання службовим становищем, службові розкрадання – усі ці корупційні махінації здебільшого вчиняються в конфіденційних умовах, а громадяни приховують їх від небажаних свідків. Тому лише конфіденційна, письмова процедура отримання емпіричної інформації є валідним психодіагностичним методом у дослідженні ставлення громадян до корупції. Метод анонімного анкетування, забезпечуючи безпеку і конфіденційність для респондентів, знижує ризики представлення ними соціально-бажаних відповідей, дає можливість проводити збір даних дистанційно, зокрема закордоном, що було необхідними для перевірки валідності розроблених спеціалізованих діагностичних шкал [41].

В умовах конфіденційності анонімного анкетування респондентам було запропоновано оцінити ставлення до різноманітних конкретних проявів корупції (побутової, службової, виборчої), висловити своє ставлення до типових корупційних ситуацій. При цьому застосовано метод моделювання. Завдяки методу моделювання досліджувана особистість занурюється у ті чи інші обставини, оцінює свої емоційні переживанням, а також визначає власне ставлення до таких ситуацій, або її учасників.

Допоміжні методи: методи експертних оцінок та контент-аналізу нами застосовувалися для аналізу наукових публікацій експертів з питань коруп-

ції: Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т., Філп М., Коларська-Бобінська Л., Джекобс Дж., Госсен Г., Парето В., Паркінсон С., Роуз-Екерман С., Роуз Дж., З. де Сото, Беккер Г., Петті В., Кене Ф., Рікардо Д., Варналій З., Ткаченко В., Матчук В. та ін., що дало змогу ідентифікувати соціальні причини та умови подолання корупції (див. додаток П, табл. 3.20).

Етапи дослідження. Дослідження складалось з декількох етапів (див. рис. 2.1).

Рис.2.1. Етапи дослідження

Теоретично-інструментальний етап дослідження. На етапі теоретичного аналізу було проаналізовано соціально-психологічні та індивідуально-психологічні причини толерантного ставлення до корупції (див. Розділ 1) для визначення психологічних змінних, що спричиняють толерантне ставлення громадян до корупції, а також можуть формувати інтолерантне ставлення до проявів корупції. На основі проведеного теоретичного аналізу визначено гіпотезу, що інтегрованим індивідуально-психологічним чинником інтолерантного ставлення особистості до корупції є «авторський рівень розвитку я-ідентичності» особистості (Р. Кеган), що проявляється у конгруентності, морально-етичній відповідальності, низькому проявленні самототалітаризму та макіавеллізму, несприйнятті авторитарної організаційної культури, високих показниках загальної самоефективності та антикорупційної спроможності особистості, компетентності та критичності у прийнятті рішень. На цьому етапі було здійснено підбір стандартизованих діагностичних методик, розроблено і перевірено (надійність та валідність) психодіагностичні шкали для дослідження ставлення респондентів до корупції, відібрано метод анонімного

анкетування як ефективну процедуру збору емпіричних даних. Було визначено доцільність збору емпіричного матеріалу не лише в Україні, але також в Польщі, як державі з дещо іншим історичним досвідом, що має більш тривалий період здійснення антикорупційних реформ. Польські вибірки (Анкетування №1, 2013 р.; Анкетування №4, 2018 р.) були потрібні, по-перше, для перевірки валідності розроблених тематичних шкал; по-друге, розглядалися як еталонні, оскільки індекси сприйняття корупції¹ в українському і польському соціумах суттєво відрізняються: у Польщі – 6,2, в Україні – 2,5. Статистичні результати польських вибірок використано для порівняння з результатами вітчизняних вибірок [78].

Було визначено структуру вибірок для дослідження, а також методи статистичної обробки емпіричних даних.

Емпіричний етап дослідження. Загальна кількість респондентів, які взяли участь в анкетуванні – 997 осіб: Анкетування №1 (297 вітчизняних та польських респондентів); Анкетування №2 (200 респондентів); Анкетування №3 (100 респондентів); Анкетування №4 (200 вітчизняних респондентів; весна 2018 р. – 200 респондентів контрольної польської вибірки).

Анкетування №1. У 2013 р. проведено анонімне пілотне анкетування 200 вітчизняних респондентів та 97 польських респондентів (еталонна вибірка - мешканці Вармінсько-Мазурске воєводства, республіка Польща) з використанням Анкети №1. Метою дослідження було виявлення особливостей ставлення до корупції громадян з соціокультурних середовищ, які істотно відрізняються ставленням громадян до корупції – змінною, котра є в центрі дослідження [122].

Характеристика української та еталонної (польської) вибірок. У анонімному анкетуванні взяло участь 200 респондентів з України (лютий–березень 2013 р.), 97 респондентів з Республіки Польща (листопад–грудень 2013 р.) – м. Ольштин, Вармінсько-Мазурске. Анкетуванням охоплено головні соціально-демографічні сегменти українського та польського суспільств, громадяни різного віку, статі, рівня освіти, соціального статусу. Репрезентативність вибірок забезпечувалась наявністю в них представників головних соціологічних сегментів населення.

Опис вітчизняної вибірки. Серед респондентів 55% – жінки, 45% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-22 р. – 32%; 23-34 р. – 24%; 35-55 р. – 36%; більше 56 р. – 8%. 65% опитаних є мешканцями міст та містечок, 35% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 81% опитаних громадян займали вишківські посади, 19% – мали досвід роботи на управлінських посадах.

Рівень доходів вітчизняних респондентів: 38% респондентів мають нере-

¹ Індекс сприйняття корупції вимірюється 10-бальною шкалою. Чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції та її поширеність в суспільстві.

гулярні доходи; 19% респондентів заробляють до 1499 грн. (179\$); 22% отримують до 2499 грн. (180-300\$); 11% – до 3499 грн. (301-420\$); 10% – до 5000 грн. (421-600\$). В анкетуванні взяли участь 75% – особи з середньою спеціальною; 25% – з вищою освітою.

Опис польської вибірки. Серед респондентів 54% – жінки, 46% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-22 р. – 21%; 23-34 р. – 19%; 35-55 р. – 55%; більше 56 р. – 5%. Рівень доходів опитаних: 26% респондентів мають нерегулярні доходи; 3% респондентів заробляють 600-999 zł. (195-325\$); 12% отримують 1000-1499 zł. (326-489\$); 28% – 1500-1999 zł. (490-652\$); 23% – 2000-2999 zł. (653-978\$); 9% – більше 3000 zł. (979\$).

68% опитаних є мешканцями міст та містечок, 32% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 81% опитаних громадян займають виконавські посади, 19% – мали досвід роботи на управлінських посадах. В анкетуванні взяли участь 80% – особи з середньою спеціальною, 20% - з вищою освітою.

Отримані емпіричні дані анкетування були проаналізовані методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний, факторний аналіз) з метою виявлення соціально-культурних особливостей ставлення громадян до корупції [122].

Анкетування №2. У серпні-вересні 2016 р. було проведено анонімне анкетування 200 вітчизняних респондентів з використанням Анкети №2. Мета дослідження – визначити індекс амбівалентності ставлення респондентів до проявів корупції в конкретних типових ситуаціях. Було оцінено які ситуації спричиняють найбільш амбівалентне (суперечливе) ставлення, є найбільш корупційно ризикованими. Результати анкетування досліджено методами математичної статистики.

Характеристика вибірки. В анонімному анкетуванні взяло участь 200 вітчизняних респондентів (серпень-вересень 2016 р.). Серед респондентів 56% – жінки, 44% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: до 35 р. – 60%; більше 36 р. – 40%. 85% опитаних мають вищу освіту, 60% - мають вищу економічну освіту, 25% - мають вищу інженерну, медичну та гуманітарну освіту. 15% – мають середню та середню спеціальну освіту.

Анкетування №3. У травні 2017 р. було проведено анонімне анкетування 103 вітчизняних респондентів з використанням Анкети №3. Мета: визначення психологічних чинників антикорупційної спроможності особистості у протистоянні корупційному тиску.

Характеристика вибірки. Серед респондентів 57% – жінки, 43% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: до 35 р. – 44%; більше 36 р. – 56%. 29% респондентів мають середню спеціальну освіту, 71% - мають вищу освіту. 69% - працюють на виконавчих посадах, 31% - працюють на управлінських посадах.

Анкетування №4. У листопаді 2017 р. було проведено анкетування на вибірці 200 вітчизняних респондентів, а в березні 2018 р. – 200 польських

респондентів (Жешувське воєводство, Польща) з використанням Анкети №4. Мета: визначення впливу організаційної культури та компонентів я-ідентичності на антикорупційну спроможність громадян.

Характеристика вітчизняної вибірки. Серед респондентів 58% – жінки, 42% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-35 р. – 39%; 36-55 р. – 52%; більше 56 р. – 9%. 69% опитаних є мешканцями міст та містечок, 31% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 81% опитаних громадян займали виконавські посади, 19% – мали досвід роботи на управлінських посадах. В анкетуванні взяли участь 60% – особи з середньою спеціальною; 40% – з вищою освітою.

Рівень доходів вітчизняних респондентів: 10% респондентів мають нерегулярні доходи; 3% респондентів отримують до 1500 грн. (до 56\$); 42% респондентів заробляють до 5000 грн. (185\$); 21% отримують до 8000 грн. (296\$); 6% – до 11000 грн. (410\$); 8% – більше 11000 грн. (420\$).

Характеристика польської вибірки. Серед респондентів 54% – жінки, 46% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-35 р. – 43%; 35-55 р. – 51%; більше 56 р. – 6%. 56% опитаних є мешканцями міст та містечок, 44% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 75% опитаних громадян займають виконавські посади, 25% – мали досвід роботи на управлінських посадах. В анкетуванні взяли участь 55% – особи з середньою спеціальною, 45% – з вищою освітою.

Рівень доходів польських респондентів: 16% респондентів мають нерегулярні доходи; 10% респондентів заробляють до 1500 zł. (10500 грн; або 404\$); 52% – до 3000 zł. (21000 грн. або 808\$); 19% – до 5000 zł. (35000 грн., або 1350\$); 3% – до 8000 zł. (2156\$).

2.2 Гіпотези, індикатори, змінні дослідження

Гіпотеза дослідження: Окремі індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники впливають на прояв інтолерантного ставлення громадян до корупції. Ми припускаємо, що ставлення до корупції залежить: по-перше, від ступеня розвитку я-ідентичності особистості (що проявляється у комплексі індивідуально-психологічних чинників), по-друге, від специфіки організаційної культури, як системи норм, інтеріоризованих особистістю; по-третє, від конкретних ситуацій, в які потрапляє особистість.

Індикатори інтолерантного ставлення громадян до корупції. Теоретико-методологічний аналіз проблеми став підґрунтям для визначення переліку конкретних спостережуваних проявів (індикаторів) досліджуваного явища, в ході підготовки методичного інструментарію для емпіричного дослідження, перевірки гіпотез. Інтегрованим психологічним чинником, що формує інтолерантне ставлення громадян до корупції є «авторський рівень розвитку я-ідентичності» особистості, що, у відповідності до гіпотези, проявляється у таких спостережуваних індикаторах:

- вище середнього рівні прояву загальної самоефективності;
- низькому рівні прояву самототалітаризму (нонконформізм);
- низькому рівні прояву амбівалентності до корупційних ситуацій;
- високому рівні радикальності щодо корупційних проявів;
- високому рівні критичності під час ухвалення рішень;
- високому рівні прояву антикорупційної спроможності;
- вище середнього рівні прояву морально-етичної відповідальності та інтолерантності до аморальності в діловій сфері;
- середньому рівні прояву макіавеллізму [12].

Толерантне ставлення громадян до корупції детерміноване дифузною, неоплаченою его-ідентичністю (Еріксон. Е.), соціалізованим (конформістським) рівнем розвитку я-ідентичності особистості, що проявляється у таких спостережуваних індикаторах:

- високих показниках самототалітаризму;
- середніх та високих показниках амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій;
- високих показниках завбачливості;
- низьких показниках морально-етичної відповідальності;
- високих показниках толерантності до аморальності в діловій сфері;
- високих показниках макіавеллізму;
- низьких показниках загальної самоефективності;
- низьких показниках антикорупційної спроможності.

Соціально-психологічним індикатором толерантності громадян до корупції є високі показники авторитаризму організаційної культури (що є однією з ознак корупційної організаційної субкультури), в якій доводиться існувати громадянам.

Змінні дослідження. Нами враховано *побічні, проміжні, незалежні* змінні, досліджено *залежні* змінні.

Вплив *побічних змінних* на ухвалення респондентами рішень під час процедур анонімних анкетувань було зменшено шляхом створення ідентичних, комфортних, конфіденційних умов для роботи респондентів. Респонденти письмово працювали з аналогічними на вигляд анкетами, з аналогічним текстом, для польськомовних респондентів було підготовлено анкети професійно перекладені на польською мовою. Респондентам забезпечено анонімність, тим виключено можливість подання ними соціально бажаних відповідей і забезпечено їх максимальну щирість.

Збір емпіричних даних в кожній вибірці відбувся у максимально стислі терміни (від 1-го до 3-х місяців), з тим, щоб суспільні обставини не вплинули суттєво на рішення респондентів: *Анкетування №1* у вітчизняній вибірці проведено впродовж 3-х місяців, в польській вибірці проведено в 2-х місяців; *Анкетування №2* було здійснено впродовж 2-х місяців, *Анкетування №3* було

здійснено впродовж двох тижнів; *Анкетування №4* у вітчизняній вибірці було здійснено впродовж одного місяця, а в польській вибірці впродовж двох тижнів.

Таким чином, вплив побічних змінних на респондентів був ідентичним, несуттєвим і не мав істотного впливу на рішення респондентів.

Вплив *проміжних змінних* (вік, стать, рівень освіти респондентів) на результати дослідження був врахований шляхом формування репрезентативних, максимально тотожних вибірок.

Незалежну змінну змінює експериментатор з метою перевірити її вплив на інший аспект дійсності (ставлення, поведінку реципієнтів). У нашому дослідженні *незалежними змінними* були:

1) відмінна організаційна культура життєдіяльності вітчизняних та польських респондентів, інтеріоризовані респондентами норми організаційної культури;

2) специфічні типові корупційні ситуації;

3) відмінний рівень розвитку я-ідентичності респондентів (соціалізований, авторський), індикаторами якого є різний рівень проявлення:

- самототалітаризму (самоповаги, самовпевненості);
- патерналістських очікувань до інститутів влади;
- толерантності до аморальності в діловій сфері;
- завбачливості, критичності в ухваленні рішень;
- морально-етичної відповідальності;
- макіавеллізму;
- загальної самоефективності.

Вказані незалежні змінні, згідно до гіпотези, впливають на ставлення до проявів корупції.

Наслідком впливу незалежних змінних на респондентів у дослідженні була *багатомірна залежна змінна* – інтолерантне-толерантне ставлення респондентів до корупції (побутової, службової, виборчої) та типових корупційних ситуацій.

Залежна змінна (аспект дійсності, який змінюється внаслідок введення незалежної змінної) є сукупністю поведінкових проявів громадян, що у ході дослідження проявляються у виборі респондентами тих варіантів суджень та відповідей анкети, які семантично притаманні:

- особистості з «авторським рівнем розвитку я-ідентичності» - з низьким рівнем прояву самототалітаризму, з низьким рівнем прояву амбівалентності до корупційних ситуацій (радикальністю до корупції); низьким рівнем прояву макіавеллізму; з критичністю під час ухвалення рішень; з вище середнього рівнем прояву морально-етичної відповідальності та інтолерантністю до аморальності в діловій сфері; з високим рівнем прояву загальної самоефективності, високим рівнем прояву антикорупційної спромож-

ності;

- або особистості з «соціалізованим рівнем розвитку я-ідентичності» – з вище середнього рівнем прояву патерналізму щодо інститутів влади, з високим рівнем самототалітаризму (симптомом «дифузної», «конформістської я-ідентичності» особистості); високими показниками амбівалентності ставлення до типових корупційних ситуацій, соціально нерішучої (надмірно завбачливої); з низьким рівнем прояву морально-етичної відповідальності (толерантною до побутової, службової, виборчої корупції), з високим рівнем прояву толерантності до аморальності в діловій сфері, з високим рівнем прояву макіавеллізму; з низьким рівнем прояву загальної самоефективності та антикорупційної спроможності.

2.3 Методики та методи аналізу результатів дослідження

2.3.1 Стандартизовані психодіагностичні методики дослідження

В емпіричному дослідженні використано шість стандартизованих психодіагностичних методик [197]:

- Методика дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.);
- Запитальник (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи;
- Методика «Тест-запитальник самоставлення» Століна, Пантелєєва;
- Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.);
- Тест загальної самоефективності (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.);
- Запитальник типу організаційної культури;
- Метод вимірювання амбівалентності атитюдів (Кеца І., Хеса Р.).

Методика дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.). Шкала 2.1 методика містить 20 запитань і дає можливість дослідити властивість особистості – макіавеллізм [74]. Результати методики: «низький» рівень макіавеллізму – від 0 до 20 балів (нижче 20%); «середній» рівень – від 21 до 40 балів; «високий» рівень – від 41 до 50 балів; «дуже високий» – більше 51 до 60 балів.

Макіавеллізмом називають схильність людини маніпулювати іншими людьми в міжособових відносинах. Макіавеллізм звичайно визначається як

схильність людини в ситуаціях міжособового спілкування маніпулювати іншими тонкими, ледь помітними, фізично неагресивними способами, такими як лестощі, обман, маніпулювання. На думку авторів опитувальника Крісті Р., Гейс Ф., макіавеллізм є психологічним *синдромом*, що ґрунтується на поєднанні взаємозв'язаних когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик. Головними психологічними складовими макіавеллізму як властивості особи є: а) переконання суб'єкта в тому, що при спілкуванні з іншими людьми ними можна і навіть потрібно маніпулювати; б) навички, конкретні уміння маніпуляції. Останні включають здатність переконувати інших, розуміти їх наміри і причини вчинків.

Інтерпретація результатів: Низький рівень макіавеллізму передбачає: сором'язливість, доброту, здатність співчувати і розуміти, сердечність, емпатію, доброзичливість до навколишніх, щирість, сумлінність; відсутність брутальності у комунікації, ввічливість; очікування допомоги та визнання з боку навколишніх, прагнення до співпраці; відчуття радості від процесу (творчості); поступливість.

Високий рівень макіавеллізму передбачає: особистісну силу, впевненість, почуття власної переваги, незалежність; прагнення говорити правду, критичність, прямолінійність; домінантність, якості лідера, агресивність, наполегливість у досягненні мети; прагнення до суперництва, змагання; схильність мати особисту думку, нехтування соціальним несхваленням; націленість на результат, прагматичність; саморефлексію, наявність внутрішніх конфліктів, загальний негативний емоційний фон.

Дуже високі оцінки позитивно корелюють з екстернальністю, підозрілістю, ворожістю. Такі люди більш ефективно обманюють інших, в міжособовому спілкуванні частіше використовують лестощі; зорієнтовані на результат, а не на співрозмовника, мають більше контактів, але ці взаємини є менш глибокими.

Макіавеллізм не корелює з інтелектом, раціональними установками, потребою в досягненні, рівнем тривожності. Дуже високий рівень макіавеллізму передбачає: марнославство, любов до лестощів, честолюбство, вміння пристосовуватися до будь-якої ситуації.

Запитальник (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи (Шкала 3). Запитальник містить 30 запитань і дає можливість дослідити рівень сформованості моральних якостей особистості [180]. Будь-яка риса морально-етичної сфери особи проявляється в певних ситуаціях – тих, що вимагають актуалізації і конкретного зовнішнього прояву етичних і моральних якостей в активності.

Запитальник містить шкали: Рефлексія на морально-етичні ситуації (моральна рефлексія або рефлексія, актуалізується в ситуаціях пов'язаних з морально-етичними колізіями і конфліктами); Інтуїція в морально-етичній

сфері (моральна інтуїція); Екзистенціальний аспект відповідальності; Альтруїстичні емоції; Морально-етичні цінності; Шкала брехні (соціальної бажаності).

Результати методики: «низький» рівень морально-етичної відповідальності – від 0 до 5 балів (нижче 20%); «середній» рівень – від 5 до 15 балів (від 21 до 59%); «високий» рівень – від 15 до 25 балів (вище 60%).

Високий рівень сформованості морально-етичної відповідальності пов'язаний з соціальною відповідальністю особистості, високим рівнем її саморозуміння, низьким рівнем соціальної бажаності.

Методика «Тест-запитальник самоствавлення» Століна, Пантелеєва (Шкала 5.1, Шкала 5.2). Тест побудований у відповідності до розробленої Століним В. ієрархічної моделі структури самоствавлення. Опитувальник містить 18 запитань і дає змогу виявити три рівні самоствавлення, що відрізняються за ступенем узагальненості: а) глобальне самоствавлення; б) самоствавлення, диференційоване щодо самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу і очікування ставлення до себе; в) рівень конкретних дій (готовність до їх здійснення) стосовно власного «Я». У якості постулату приймається відмінність змісту «Я-образу» (знання або уявлення про себе, в тому числі і у формі оцінки вираженості тих чи інших рис) і самоствавлення. В ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, ці знання складають змістовну частину уявлень про себе. Однак знання про себе самого мають емоційне забарвлення.

Шкала самоповаги складається з 15 тверджень, що стосуються «внутрішньої послідовності», «саморозуміння», «самовпевненості». Мова йде про ті аспекти самоствавлення, які опираються на розуміння самого себе та емоційно й змістовно формують віру у свої сили, спроможність, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя і бути само послідовним.

Значення результатів: менше 50% – ознака не виражена; 50%-74% – ознака виражена; більше 74% – ознака яскраво виражена [229].

Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.). Стимульний матеріал методики – 20 суджень. Метою дослідження є вимірювання рівня патерналізму особистості. Інтерпретація результатів: патерналізм – психологічна установка особистості стосовно турботи про неї з боку інших людей і соціальних інститутів, що наділені значними можливостями задоволення життєвих потреб громадян. Ця методика охоплює такі шкали:

- Мистифікація влади: приписування їй додаткових якостей, таких як, «всевідання», «надсила», «недосяжність», «благородство»;
- Ставлення до опіки: наявність вираженого очікування від влади прояву опіки та захисту;
- Ставлення до відповідальності: виражена схильність до зняття з себе відповідальності за якість свого життя, рівень доходів, суспі-

льні норми;

- Підпорядкування законам та легальній владі: віра в універсальну справедливість закону, образ «належного», ідеального в оцінках і сприйнятті навколишньої соціальної реальності; приписування такого становища, при якому легально діюча влада може не відповідати перед законом.

Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа:

- Містифікація влади: 1, 5, 9, 13, 17 (всі твердження прямі);
- Бажання опіки та турботи: 2, 6, 10, 14 (твердження прямі); 18 (зворотне твердження);
- Зняття з себе відповідальності: 3, 11, 19 (зворотні твердження); 7, 15 (твердження прямі);
- Підпорядкування себе законам та легальній владі: 4, 8, 16 (твердження прямі); 12, 20 (зворотні твердження).

Для визначення загального результату відповіді респондентів на прямі твердження питальника оцінюються (див. табл. 2.1.1). Для визначення загального результату відповіді респондентів на зворотні твердження питальника оцінюються (див. табл. 2.1.2).

Табл. 2.1.1.

№ відповіді	2	4	6	7
оцінка	2	4	6	7

Табл. 2.1.2.

№ відповіді	2	4	6	7
оцінка	7	6	4	2

Що більший бал по кожній з вказаних шкал отримав респондент, то вищий рівень у нього патерналізму.

Тест загальної самоефективності (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) [253]. Методика загальної самоефективності скерована на дослідження самосвідомості та самоконтролю особистості. Самоефективність (self-efficacy) – усвідомлення людиною власних здібностей, оцінка власної компетентності та ефективності у конкретній діяльності, вміння проектувати й організувати поведінку, яка відповідає ситуації чи розв'язанню певного завдання; впевненість людини в тому, що вона спроможна здійснити дії, що необхідні для конкретної проблемної ситуації. Поняття самоефективності запровадив розробник соціально-когнітивної теорії А. Бандура, вона впливає на форми поведінки, мотивацію, виникнення емоцій, які сприяють або перешкоджають успішності діяльності.

Компоненти самоефективності: а) *когнітивний компонент* – уявлення індивіда про власну ефективність, що впливає на процес прийняття рішень,

проявляється в загальних здібностях та знаннях, які змінюються, збагачуються та уточнюються; б) *емоційний компонент* – емоційне ставлення індивіда до власної ефективності, це впевненість в собі, своїх можливостях, адекватна самооцінка, самоповага (або занижена самооцінка, депресія, тривожність, недооцінка власних результатів, песимістична оцінка власних можливостей досягти мети, відчуття безпорадності); в) *поведінковий, діяльний компонент* – усвідомлення власних навиків предметної, комунікативної діяльності, впевненість у виконанні необхідних дій для досягнення цілей.

Джерелами самоефективності особистості є: власні реальні успіхи; спостереження за чужим досвідом досягнення успіху; словесна похвала, самопідкріплення; емоційний підйом. Високий рівень самоефективності впливає на рівень мотивації, зокрема у складних ситуаціях (людина з високою самоефективністю схильна братись за більш складні завдання та більш рішуче і наполегливіше долати перешкоди).

Стимульний матеріал методики – 10 суджень. Респонденти оцінюють ступінь своєї згоди з твердженнями: «абсолютно не погоджуюсь» – 1 бал; «швидше не погоджуюсь» – 2 бали; «швидше погоджуюсь» – 3 бали; «абсолютно погоджуюсь» – 4 бали.

Обробка результатів: слід додати бали за усі запитання. Максимальне значення шкали – 40, мінімальне – 10. Результат менше 27 балів (менше 66%) свідчить про низьку самоефективності; 27–35 балів (67–87%) – результат помірної самоефективності, результат 36–40 балів – висока самоефективність. Методика не захищена від так званих соціально бажаних відповідей [11, с.116; 42, с. 171-173; 239; 249].

Запитальник типу організаційної культури містить 10 тверджень щодо стосунків на роботі респондента на які пропонуються 4-ри варіанти відповідей [214]. За допомогою ключа (див. рис. 2.2) визначається корпоративна авторитарна культура (АК), бюрократична культура (БК), культура, орієнтована на завдання (КОЗ), культура, орієнтована на людину (КОЛ).

Тип організаційної культури, яка домінує в установі, визначається шляхом додавання кількості позначок у колонках «АК», «БК», «КОЗ», «КОЛ».

Метод вимірювання амбівалентності атитюдів: Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій. Для емпіричного дослідження амбівалентності респондентів до проявів політичної корупції використовується метод вимірювання амбівалентності атитюдів (Гріффін Д., Занна М., Томпсон М., Кец І., Хес Р.) [71]. Амбівалентність ставлення щодо соціальної дійсності розглядають, по-перше, у динаміці внутрішньо-психологічних змін і перетворень: від суб'єктивного неусвідомленого переживання індивідом дисгармонії до усвідомленого розуміння непоєднуваності протилежних якостей. По-друге, суперечливі мотивації проявляються в поєднанні з емоційними переживаннями, котрі впливають на стратегію людської поведінки. Високий індекс амбівалентності ставлення – це зростаюча подібність між позитив-

ними і негативними реакціями респондента, що призводить до зростання внутрішньособистісного конфлікту (наприклад, більше домінантних і/чи конфліктних реакцій). Суб'єктивний підхід до оцінювання амбівалентності здійснюється за допомогою методу стандартизованого опитування (інтерв'ю), в ході якого клієнта розпитують про його суперечливі переживання, спричинені певним об'єктом (людиною чи групою людей, способи поведінки і т.п.), що не має однозначно позитивного чи негативного ставлення.

Табл. 2.2.

Бланк та ключ запитальника типу організаційної культури. «АК» – авторитарна організаційна культура, «БК» – бюрократична організаційна культура, «КОЗ» – організаційна культура, орієнтована на завдання, «КОЛ» – організаційна культура, орієнтована на людина. Результат - сума позначених відповідей в кожній колонці.

№ запитання	«АК»	«БК»	«КОЗ»	«КОЛ»
	номери відповідей			
1	2	3	1	4
2	1	2	3	4
3	4	1	3	2
4	3	4	2	1
5	2	3	4	1
6	1	2	4	3
7	4	1	3	2
8	3	4	2	1
9	2	3	1	4
10	1	2	4	3

Об'єктивну процедуру вимірювання амбівалентності проводять у формі анкетування, в ході якому визначають кількість позитивних і негативних реакцій (оцінок, почуттів), які особистість переживає стосовно об'єкта, а також, як реакції індивіда взаємодіють між собою. Більша за кількісним вираженням реакція (позитивна чи негативна) називається *домінантною* реакцією (Д), а менша за кількісним вираженням – *конфліктною* реакцією (К). Індекс амбівалентності є співвідношенням позитивних і негативних реакцій індивіда щодо об'єкта.

Згідно з моделлю Кеца І, Хеса Р. використовується така процедура вимірювання амбівалентності: окремо оцінюється позитивний і негативний компоненти ставлення за шкалами: *раціональної оцінки, емоційного переживання*. Щоб оцінити позитивний компонент ставлення респондента щодо соціального явища (корупції), ставлять запитання. Перше запитання стосується *раціональної оцінки* респондентом певного явища, зважаючи лише на його позитивні характеристики та ігноруючи його негативні характеристики (-3 – «цілком негативна оцінка»; +1 – «частково позитивна оцінка»; +3 – «цілком позитивна оцінка»). Друге запитання стосується *почуттів та емоційних переживань*, які виникають під час концентрації уваги лише на позитивних характеристиках певного соціального явища (-3 – «цілком негативні переживання»; +1 – «частково позитивні переживання»; +3 – «цілком позитивні переживання»). Для того, щоб оцінити *негативний компонент став-*

лення щодо соціального явища (корупції), ставлять схожого типу запитання. Перше запитання стосується *раціональної оцінки* респондентом впливу певного соціального явища, зважаючи лише на його негативні характеристики та ігноруючи його позитивні характеристики (-3 – «цілком негативна оцінка»; +1 – «частково позитивна оцінка»; +3 – «цілком позитивна оцінка»). Друге запитання стосується почуттів та емоційних переживань, які викають під час пригадування лише негативних характеристик певного соціального явища (-3 – «цілком негативні переживання»; +1 – «частково позитивні переживання»; +3 – «цілком позитивні переживання»).

Співставляючи дві числові оцінки того ж соціального явища отримуємо числове вираження пережитої індивідом амбівалентності ставлення до соціального об'єкта. Респондент переживає більший когнітивний дисонанс й амбівалентність до об'єкта оцінювання у випадку більших позитивних й більших негативних показників. Індекс амбівалентності ставлення визначається за формулою: $A = f(D - K)$. Зростання величини домінантних (D) та конфліктних (K) реакцій веде до збільшення рівня амбівалентності.

Запитання моделюють чотири проблемні ситуації корупційного характеру. Кожна з цих ситуацій передбачає відповідь на два запитання: перше – щодо *когнітивної оцінки* (K: -3, -2, -1, +1, +2, +3), друге – щодо *емоційного ставлення* (E: -3, -2, -1, +1, +2, +3) до амбівалентних ситуацій корупційного характеру. Спочатку респондентові демонструють опис корупційної ситуації. Перше запитання стосується *раціональної оцінки* респондентом ситуації. Відповіді оцінюються: -3 (активно негативна оцінка), -1 (частково негативна оцінка), +1 (частково позитивна оцінка), +3 (повністю позитивна оцінка). Друге запитання стосується *почуттів та емоційних переживань*, які виникають під час оцінювання вказаної ситуації. Відповіді оцінюються: -3 (активно негативні емоції), -1 (частково негативні емоції), +1 (частково позитивні емоції), +3 (повністю позитивні емоції).

2.3.2 Спеціалізовані діагностичні шкали: перевірка надійності та валідності

З причини відсутності стандартизованих тематичних психодіагностичних методик для дослідження особливостей ставлення громадян до проявів корупції було розроблено, перевірено та застосовано в емпіричному дослідженні вісім спеціалізованих шкал: 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.12. Завбачливість-незавбачливість; 1.3. Авторитаризм організаційної культури; 1.4. Ставлення до службової корупції; 1.22. Антикорупційна спроможність; 1.5. Ставлення до виборчої корупції; 1.11. Критичність в ухваленні рішень; 1.14. Самототалітаризм; 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.

Вибір респондентами відповідей до завдань спеціалізованих шкал зумо-

влюється *рівнем розвитку їх я-ідентичності*. Одні варіанти відповідей відповідають «соціалізованому» (конформістському) рівню розвитку ідентичності особистості, а інші варіанти відповідей відповідають «самоврядному» (самовідповідальному) рівню розвитку ідентичності особистості. У першому випадку – особистість підпорядковує себе корупційним вимогам та нормам, проявляючи конформізм, а в другому випадку – особистість чинить спротив корупційному тиску, захищаючи важливі для себе цінності. Нижче даємо опис спеціалізованих шкал.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. Стимульний матеріал:

4. Більшість громадян у такій ситуації, що коли «не підмажеш, то не поїдеш».
5. Під час навчання дітей (у школі, училищі, університеті) доводиться матеріально «стимулювати» вчителів (викладачів).
6. Допомогу лікарів, послуги працівників ЖЕК прийнято особисто матеріально «віддячувати».
7. Матеріальне «стимулювання», «віддячування» є звичним явищем, не викликає неприємних відчуттів (приниження, сорому, роздратування).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більш толерантно респондент ставиться до побутової корупції, тим більшою мірою, на думку респондента, хабарництво на рівні побутових стосунків є «нормою» – під час навчання дітей, отримання медичних чи комунальних послуг і т.п. Максимальна кількість балів по шкалі – 12 балів, мінімальна кількість – 4 балів.

4-6 – низька толерантність до побутової корупції; 7-9 – середня толерантність до побутової корупції; 10-12 – висока толерантність до побутової корупції.

Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. Стимульний матеріал:

17. Під час роботи (ведення бізнесу) доводиться матеріально «стимулювати» перевіряючих осіб.
18. Виплата заробітної плати часто здійснюється з порушенням трудового законодавства (затримки зарплати, її неповна виплата, зарплата в «конвертах»).
19. У питаннях професійної діяльності (влаштування на роботу, ате-стація, службове зростання) матеріальне «стимулювання» відповідних осіб є зрозумілою річчю.
20. Якщо керівник спонукає підлеглих допомогти у службових зловживаннях, то не прийнято йому відмовляти.
21. Щоб отримати дозвіл, ліцензію, технічний паспорт, акт приватизації та інші подібні документи доводиться або втрачати багато

часу, або матеріально «стимулювати» відповідних службових осіб.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент оцінює хабарництво та корупцію у службових стосунках як «норму». Максимальна кількість балів по шкалі – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів.

5-8 – низька толерантність до службової корупції; 9-12 – середня толерантність до службової корупції; 13-15 – висока толерантність до службової корупції.

Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. Стимульний матеріал:

22. Голосування на виборах вважаю для себе громадянським обов'язком.

23. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

24. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

25. Доводилось стикатись з політичною агітацією (за партії, кандидатів) у церквах, лікарнях.

27. Нічого не вдієш, якщо результати голосування на виборах влада намагається спотворити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність сприяти (або не протидіяти) спотворенням на виборах. Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів.

5-8 – низька толерантність до виборчої корупції; 9-12 – середня толерантність до виборчої корупції; 13-15 – висока толерантність до виборчої корупції.

Запитання №23, №24, №25, №27 оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №22 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури. Стимульний матеріал:

8. Рішення щодо питань, які належать до моїх повноважень, мені доводиться узгоджувати з керівництвом.

9. З приводу розпоряджень керівництва не прийнято дискутувати, їх необхідно лише виконувати.

10. Керівництво оцінює внесок кожного з працівників об'єктивно.

11. Керівник спілкується здебільшого з «наближеними» до нього особами.

12. Перебуваючи на зборах колективу, всі розуміють, що краще промовчати, ніж висловлюватися.

13. Керівник маніпулює підлеглими, створює нештатні ситуації з метою контролю над ними.
14. Керівник цінує компетентність співробітників, часто радиться зі співробітниками щодо питань, в яких вони є спеціалістами.
15. Керівник демонструє перед людьми атрибути фінансового престижу (дорогі аксесуари, автомобіль, житло).
16. Були неодноразові «показові» звільнення працівників через суб'єктивні причини.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим авторитарнішим є стиль управління за місцем праці респондента, тим більша бюрократична та соціальна дистанція між співробітниками і керівником. Чим нижчий показник за цією шкалою, тим демократичніші стосунки в колективі, тим менше бюрократично-комунікативних та соціальних бар'єрів між співробітниками і керівником. Максимальна кількість – 27 балів, мінімальна кількість – 9 балів.

9-15 – організаційна культура демократична; 16-21 – організаційна культура містить авторитарні та демократичні елементи; 22-27 – організаційна культура авторитарна.

Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №10, №14 оцінені у зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.14. Самооталітаризм. Стимульний матеріал:

72. Керівник завжди правий.
73. Не варто йти всупереч думки більшості.
74. Краще погана влада, ніж безвладдя.
75. Необхідно у своїй поведінці відповідати очікуванням оточуючих.
76. «Якщо вдарять по лівій щоці, то підставляю праву». Ті, хто думають, що так можна чинити щодо мене, глибоко пошкоднують про це.
77. Люди (підлеглі) заслуговують на ту владу (керівництво), яку мають.
78. Щоб мати авторитет керівник має демонструвати очевидну перевагу (автомобіль, дорогий одяг та речі тощо).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність перебувати на підпорядкованих позиціях у соціальних стосунках: в комунікації побоюється висловлювати власну думку; готовий коритися усякій владі чи усяким керівникам, без огляду на правомірність їх дій чи вимог, не суперечить думці «більшості». Чим нижчим є показник за цією шкалою, тим рівень розвитку я-ідентичності респондента наближається до «авторського»: особистість має позитивну самооцінку; не перекладає відповідальності на сторонніх – керів-

ників, думку соціального оточення; психологічно готова нести відповідальність за власні рішення. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів.

7-11 – низький рівень самототалітаризму; 12-16 – середній рівень самототалітаризму; 17-21 – високий рівень самототалітаризму.

Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №76 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. Стимульний матеріал:

79. «Переможців не судять».

80. Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру.

81. Ділова конкуренція та мораль не завжди сумісні.

82. Лише той є переможцем, хто перемагає в чесному змаганні.

83. За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових людей (групу, партію), цінності та дії яких не відповідають моїм переконанням.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим респондент толерантніше ставиться до аморальних засобів досягнення успіху в професійних та ділових взаєминах. Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів.

5-8 – низька толерантність до аморальності в діловій сфері; 9-12 – середня толерантність до аморальності в діловій сфері; 13-15 – висока толерантність до аморальності в діловій сфері.

Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №82 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.11. Критичність у схваленні рішень. Стимульний матеріал:

56. Я ніколи не проголосую і не підтримаю політичну силу, ідеї якої не відповідають моїм переконанням.

57. У теперішніх умовах під час виборів доводиться здебільшого вибирати між «меншим злом», ніж обирати кращих.

58. Довіряти офіційним відомостям про високопосадовців чи партії не можна, бо вони не відповідають дійсності (приховують їх реальний майновий стан, біографію, спонсорів).

59. Коли йдеться про голосування за ту чи іншу партію, я дослухаюся до думки моїх друзів.

60. Здебільшого у мене не вистарчає часу і можливостей розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення

за кого голосувати.

61. У важливих питаннях збираю інформацію з різних джерел, розпитую різних людей.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє критичність та інтелектуальну самостійність щодо інформації про суспільно-політичні події та явища: стосовно відомостей про політичних осіб та партії, в ході ухвалення рішень (голосування на виборах). Чим нижчий є показник за цією шкалою, тим менш критично і самостійно респондент ставиться до інформації про суспільно-політичні події та явища: користується думкою своїх друзів; не має чітких переконань, а тому схильний підтримувати політичні сили не з ідейних мотивів; не має часу самостійно розібратись в особистостях кандидатів в депутати під час виборів. Максимальна кількість – 18 балів, мінімальна кількість – 6 балів.

6-9 – низька критичність; 10-13 – середня критичність; 14-18 – висока критичність.

Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №59, №60 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість. Стимульний матеріал:

64. Стараюсь жити «тут і тепер», не схильний (-а) обмірковувати майбутні події, наслідки своїх слів та вчинків.

65. Оцінюючи майбутнє, покладаюся на інтуїцію, чуття.

66. Часто бувало так, що я опинявся (-лась) у таких ситуаціях, про які й не сподівався.

67. Мене неодноразово дивували вчинки людей, яких я добре знав (-ла).

69. Майбутню поведінку політиків (партій) в Україні важко передбачити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент помиляється в прогнозах майбутнього, щодо поведінки людей, політиків (партій); живе «одним днем»; не схильний майбутні події, або наслідки власних вчинків та слів. Низькі показники за цією шкалою, вказують, що респондент є завбачливий; намагається прогнозувати майбутнє, обмірковує наслідки власних слів та вчинків; менше помиляється в прогнозах майбутнього (щодо поведінки людей, політиків, партій). Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів.

5-8 – респондент проявляє завбачливість; 9-12 – середня завбачливість; 13-15 – респондент незавбачливий.

Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.

Інструкція: «Перед Вами набір типових складних ситуацій, в які може потрапити будь-яка публічна особа – політик, посадовець, підприємець. Прочитайте запитання та оберіть відповідь із запропонованих варіантів».

Стимульний матеріал:

94.1. Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що Вона займається корупцією. Оцініть своє ставлення, зважаючи на позитивні якості цієї особи (виберіть одну відповідь).

1. цілком негативне ставлення.
2. трохи негативне ставлення.
3. частково позитивне ставлення.
4. позитивне ставлення.

94.2. Які емоції Ви відчуваєте (Ви б відчували) під час зустрічей (виберіть одну відповідь)?

1. мені дуже неприємно зустрічатись з цією особою.
2. трохи соромно мати з цією особою стосунки.
3. не соромно контактувати з цією особою.
4. контактувати з цією особою престижно.

95.1. Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією (давати подарунки виборцям, фальсифікувати результати голосування і т. ін.) на користь кандидата, якого Ви особисто підтримуєте. Як Ви оцінюєте такі дії, зважаючи на позитивні їх наслідки? (виберіть одну відповідь)

1. це не можна робити у жодному разі.
2. це не слід робити.
3. це допустимо робити.
4. це слід робити.

95.2. Як емоційно Ви почуваетесь (Ви б почувались) (виберіть одну відповідь)?

1. мені дуже соромно за такі дії.
2. трохи соромно за такі дії.
3. не соромно за такі дії.
4. цей вчинок вартий поваги.

96.1. Уявіть, Ви – депутат. Вам як члену партії доводять вказівку голосувати за рішення (закон, постанову), яке явно шкодить більшості громадян. Як на Вашу думку слід вчинити? (виберіть одну відповідь)

1. голосувати «проти», незважаючи на партійну дисципліну та інші можливі неприємності.
2. «утриматись».
3. голосувати «за» в обмін на певні поступки.
4. голосувати «за» без застережень.

96.2. Яке Ваше ставлення до такої ситуації (виберіть одну відповідь)?

1. мене обурюють подібні вказівки.
2. трохи неприємно.
3. ставлення – нейтральне, робоче.
4. ситуація є цілком нормальною, ставлення – позитивне.

97.1. Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте. Як на Вашу думку слід вчинити? (виберіть одну відповідь)

1. повідомити антикорупційні органи.
2. докласти зусиль, щоб зловживання припинились.
3. звільнитись з такої установи.
4. не чинити спротив вимогам керівництва в обмін на певні поступки.

97.2. Яке Ваше ставлення до такої ситуації? (виберіть одну відповідь)

1. це принижує мою гідність.
2. мені неприємно, на жаль такі речі поширені в наш час.
3. це можливо перетерпіти.
4. ситуація цілком нормальна.

Ключі до шкали 1.19 представлено у табл. 2.3.1, табл. 2.3.2.

Відповіді по кожній ситуації підраховано згідно з формулою $A_{N(1, 2, 3, 4)}=1,6(K-E)$. У таблицях 2.4 представлено «Ключ» для отримання *індексу амбівалентності* (A_N) щодо ситуації, зважаючи на оцінки К, Е. Підсумковий індекс амбівалентності отримано як середнє арифметичне локальних індексів: $A_{\Sigma}=(A_1+A_2+A_3+A_4)/4$.

Максимальний індекс амбівалентності – 9,6 свідчить про дуже високу ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. Індекс амбівалентності в діапазоні 0,9 – 6,3 свідчить про середню ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. Індекс амбівалентності в діапазоні 0 – 0,8 свідчить про низьку ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій.

Чим більший індекс амбівалентності, тим в особистості більша суперечливість між когнітивним та емоційним ставленням до вказаних 4-х типових корупційних ситуацій. При високих показниках індексу амбівалентності в особистості наявний мотиваційний конфлікт, респондент переживатиме розгубленість, значні вагання, що унеможливує прийняття ним рішення протидіяти корупціонерам.

Результати кожної з 4-х корупційних ситуацій порівнюються між собою. Ті ситуації, які отримали вищі індекси амбівалентності в конкретній вибірці є потенційно більш сприятливими для здійснення корупційних дій та прояву конформізму особистості щодо корупційних вимог учасників ситуації. Результати аналізу емпіричних даних дивись в додатку Г.

Табл. 2.3.1. Оцінки відповідей шкали 1.19.

Номер запитання		Номер відповіді				Номер запитання		Номер відповіді			
94.1		1	2	3	4	94.2		1	2	3	4
оцінка		-3	-1	1	3	оцінка		-3	-1	1	3
Номер запитання		Номер відповіді				Номер запитання		Номер відповіді			
95.1		1	2	3	4	95.2		1	2	3	4
оцінка		-3	-1	1	3	оцінка		-3	-1	1	3
Номер запитання		Номер відповіді				Номер запитання		Номер відповіді			
96.1		1	2	3	4	96.2		1	2	3	4
оцінка		-3	-1	1	3	оцінка		-3	-1	1	3
Номер запитання		Номер відповіді				Номер запитання		Номер відповіді			
97.1		1	2	3	4	97.2		1	2	3	4
оцінка		-3	-2	-1	2	оцінка		-3	-1	1	2

Табл. 2.3.2. Ключ для отримання індексу амбівалентності шкали 1.19.

К	+3	+3	+3	+3	+3	+3	+2	+2	+2	+2	+2	+2	+1	+1	+1	+1	+1	+1
Е	+3	+2	+1	-1	-2	-3	+3	+2	+1	-1	-2	-3	+3	+2	+1	-1	-2	-3
дистанція	0	1	2	4	5	6	1	0	1	3	4	5	2	1	0	2	3	4
А _н	0	1,6	3,2	6,4	8,0	9,6	1,6	0	1,6	4,8	6,4	8,0	3,2	1,6	0	3,2	4,8	6,4

К	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-1
Е	-3	-2	-1	+1	+2	+3	-3	-2	-1	+1	+2	+3	-3	-2	-1	+1	+2	+3
дистанція	0	1	2	4	5	6	1	0	1	3	4	5	2	1	0	2	3	4
А _н	0	1,6	3,2	6,4	8,0	9,6	1,6	0	1,6	4,8	6,4	8,0	3,2	1,6	0	3,2	4,8	6,4

Шкала 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій.

На основі шкали 1.19 сформовано шкалу 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій з оцінками: 5, 3, 1.

Інтерпретація результатів. «Висока радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «5»: респонденти, в яких низький індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 0 до 1,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2. *Такі особи готові повідомити про службову корупцію в антикорупційні органи; відчувають приниження гідності від службової корупції; їх обурює партійна корупція, через що вони налаштовані порушувати «партійну дисципліну»; відчували б сором в разі підкупу виборців; а зустрічі з знайомою особою-корупціонером викликали б у них неприємні емоції.*

«Середня радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «3»: респонденти, в яких середній індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 1,4 до 3,6; які до запитання 97.1 обрали відповідь 2, а до запитання 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2 або 3.

«Низька радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «1»: респонденти, в яких високий індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від

3,6 до 9,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 3 або 4, а до решти запитань обрали відповіді 2 або 3 або 4.

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність. Стимульний матеріал:

131. Доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог.

132. Я побоююсь відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам.

133. В колективі є амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань.

134. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

135. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

136. Я особисто брав (-ла) і братиму активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції.

137. Корупція мене особисто не зачіпає, владні зловживання для мене не є проблемою.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респонденти проявляють антикорупційну позицію: мали випадки суперечок з керівниками з приводу їх неправомірних вимог; не побоюються відмовити керівнику; в їх колективі є амбітні співробітники, які готові публічно висловлювати свою позицію; вони є небайдужими щодо захисту від фальсифікації результатів виборів депутатів; брали і братимуть участь у громадських акціях з метою протидії політичній корупції і т.п. При низьких показниках – респондент вважає корупцію темою, яка його особисто не стосується; він є суспільно пасивним, готовий за гроші продати свій голос на виборах; побоюється сперечатися чи відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів.

7-11 – низька антикорупційна спроможність; 12-16 – середня антикорупційна спроможність; 17-21 – висока антикорупційна спроможність.

Частина запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №132, №134, №135, №137 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Перевірка надійності спеціалізованих діагностичних шкал. Надійність шкал (характеристика дослідницьких методик, що відображає точність психодіагностичних вимірювань, стійкість результатів вимірювання від впливу випадкових факторів) вимірювалась за допомогою: а) поділу завдань навпіл; б) повторного анкетування (1-е анкетування листопад 2018 р.; 2-е анкетування грудень 2018 р.); в) перевірки шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха; г) перевірки надійності позицій шкал (вагомості завдань) позиційним аналізом. Перевірка виявила коефіцієнт надійності

більшості шкал на рівні 0,7 і більше, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість і надійність використаних спеціалізованих діагностичних шкал (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність методом поділу шкал на підгрупи питань (парні, непарні) Marked correlations are significant at $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=200$ (Casewise deletion of missing data). Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність шляхом повторного анкетування (ретестова надійність). Marked correlations are significant at $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=30$. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки $N=337$.

Шкали	1.2. Ставлення до побутової корупції	1.12. Забачливість-незабачливість	1.3. Авторитаризм організаційної культури	1.4. Ставлення до службової корупції	1.22. Антикорупційна спроможність	1.5. Ставлення до виборчої корупції	1.11. Критичність в ухваленні рішень	1.14. Самооталгаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій
1.2. парні	0,85									
1.2. непарні	0,86									
Ретестова надійність	0,78									
Коефіцієнт альфа Кронбаха	0,77									
Коефіцієнт альфа Кронбаха		0,71								
1.3. парні			0,89							
1.3. непарні			0,85							
Ретестова надійність			0,75							
Коефіцієнт альфа Кронбаха			0,72							
1.4. непарні				0,68						
1.4. парні				0,65						
Ретестова надійність				0,76						
Коефіцієнт альфа Кронбаха				0,73						
1.22. непарні					0,77					
1.22. парні					0,81					
Ретестова надійність					0,76					
Коефіцієнт альфа Кронбаха					0,68					
1.5. парні						0,72				
1.5. непарні						0,73				
Ретестова надійність						0,74				
Коефіцієнт альфа Кронбаха						0,66				
1.11. парні							0,79			
1.11. непарні							0,81			
Ретестова надійність							0,75			
Коефіцієнт альфа Кронбаха							0,67			
1.14. парні								0,73		
1.14. непарні								0,84		
Ретестова надійність								0,75		
Коефіцієнт альфа Кронбаха								0,68		
1.15. непарні									0,76	
1.15. парні									0,73	
Ретестова надійність									0,76	
Коефіцієнт альфа Кронбаха									0,69	
Коефіцієнт альфа Кронбаха										0,79

У Додатку В у таблицях 2.4.1–2.4.10 представлені результати проведеного позиційного аналізу для перевірки надійності вагомості завдань, а також результати перевірки внутрішньої узгодженості завдань шкал стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха. Розкриємо результати цієї перевірки.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. У таблиці 2.4.1 (дивись додаток В.1) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,58-0,74$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,77, що вказує на «добру» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.3. Авторитаризм організаційної культури. У таблиці 2.4.2 (дивись додаток В.2) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,64$, пункт №8 $r=0,36$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,717, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. У таблиці 2.4.3 (дивись додаток В.3) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,68$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,735, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. У таблиці 2.4.4 (дивись додаток В.4) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,44-0,54$, пункт №25 $r=0,36$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,664, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень. У таблиці 2.4.5 (дивись додаток В.5) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,45-0,51$, пункт №59 $r=0,34$, пункт №60 $r=0,30$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,668, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість. У таблиці 2.4.6 (дивись додаток В.6) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,58$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,706, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.14. Самоталитаризм. У таблиці 2.4.7 (дивись додаток В.7) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,38-0,55$, пункт №76 $r=0,30$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,679, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. У таблиці 2.4.8 (дивись додаток В.8) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,45-0,56$). Перевірка ви-

явила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,69, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій. У таблиці 2.4.9 (дивись додаток В.9) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,46-0,67$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,789, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.22. Антикоруptionна спроможність. У таблиці 2.4.10 (дивись додаток В.10) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,43-0,49$, пункт №132 $r=0,35$, пункт №135 $r=0,33$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,682, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Досліджено критеріальну та конструктну валідність розроблених спеціалізованих шкал [12; 28; 32; 54; 215]. Критеріальна валідність спеціалізованих шкал «Ставлення до побутової корупції»; «Ставлення до службової корупції»; «Ставлення до виборчої корупції», «Демократизм-авторитарність організаційної культури», «Толерантність до аморальності в діловій сфері», «Самотоголітаризм», «Критичність в ухваленні рішень», «Завбачливість-незавбачливість», «Амбівалентність до корупційних ситуацій», «Антикорупційна спроможність» здійснена методом порівняння результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній вибірках, які на час проведення анкетування суттєво відрізнялись за індексом сприйняття корупції, що представляє Transparency International. Індекс сприйняття корупції впродовж 2013-2017 рр. в Польщі – 61, в Україні – 29 (чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції) [78].

Нижче наводимо таблиці і графіки порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р., Анкетування №4, 2017-2018 р. у вітчизняній та еталонній вибірках для перевірки критеріальної валідності розробленого діагностичного інструментарію (ставлення до побутової корупції; ставлення до службової корупції; ставлення до виборчої корупції) (див. табл. 2.5, табл. 2.6; див. Додаток Г., рис. 2.6.1, 2.6.2; див. Додаток Ж., рис. 2.21, рис. 2.22) [127; 130].

Таблиця 2.5.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р. Групууюча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групууючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$.

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	8,68	6,67	9,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	11,20	8,99	7,92	0,00	0,05

Таблиця 2.6.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №4, 2017-2018 р. Групуєча змінна – «країна проживання». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$.

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2. Ставлення до побутової корупції	7,55	6,11	7,48	0,00	0,05
1.4. Ставлення до службової корупції	9,20	7,44	7,42	0,00	0,56
1.5. Ставлення до виборчої корупції	8,03	7,26	4,09	0,00	0,05

Результати перевірки критеріальної валідності шкал «Ставлення до побутової корупції»; «Ставлення до службової корупції»; «Ставлення до виборчої корупції» вказують на належну якість інструментарію для дослідження.

Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 7,8 (2013), 7,6 (2017), еталонної вибірки – 6,7 (2013), 6,1 (2018), що вказує на більш толерантне ставлення до побутової корупції респондентів вітчизняної вибірки. На рисунку 2.7 (див. додаток Г.1) представлено результати перевірки окремих позицій (завдань) шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції».

Найістотніше відрізняються показники в вітчизняній та еталонній вибірці стосовно оцінювання корупції в закладах освіти, медичних установах. 77-78% респондентів еталонної вибірки заперечили необхідність давання хабарів в освітніх закладах. Натомість необхідність давання хабарів в закладах освіти заперечили 17% (2013), 42% (2017) вітчизняних респондентів. 83% (2013), 70% (2018) респондентів еталонної вибірки заперечили необхідність давання хабарів медичним працівникам, натомість необхідність давання хабарів лікарям заперечили 18% (2013), 32% (2017) вітчизняних респондентів. 41% (2013), 26% (2017) вітчизняних респондентів цілком погодились з необхідністю давати хабарі медичним працівникам, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 4% (2013), 7% (2018).

У 32% (2013), 37% (2017) вітчизняних респондентів необхідність давати хабарі спричиняє неприємні відчуття – приниження, сором, роздратування, натомість серед респондентів еталонної вибірки таких виявилась майже половина респондентів 48% (2013), 52% (2018). Жодних емоційних проблем щодо необхідності давати хабарі не виникає у 27% (2013), 20% (2017) вітчизняних респондентів, а серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось втричі менше – 8% (2013), 9% (2018).

Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 11,2 (2013), 9,2 (2017), еталонної вибірки – 8,9 (2013), 7,4 (2018). Результати вказують на вищий рівень толерантності до службової корупції у вітчизняній вибірці. На рисунку 2.8 (див. додаток Г.2) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції».

Найбільш відмінними виявились результати ставлення до службової корупції у дозвільній системі: 8% (2013), 23% (2017) вітчизняних респондентів констатують можливість безпроблемного отримання документів (дозволів, ліцензій і т.п.), натомість серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 65% (2013), 46% (2018). Необхідність давати хабарі за отримання дозволів, ліцензій, актів приватизації цілком констатують 64% (2013), 36% (2017) вітчизняних респондентів, натомість серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 16% (2013), 14% (2018).

Приблизно 19-20% (2017, 2018) респондентів обох вибірок зустрічаються з затримками зарплати, або зарплатами в «конвертах», у 2013 році таких було 41% серед респондентів еталонної вибірки та 62% серед вітчизняних респондентів.

Готовність до хабарництва за працевлаштування чи службове зростання знизилось в обох вибірках: з 49% (2013) до 10% (2018) серед респондентів еталонної вибірки, з 41% (2013) до 22% (2017) серед вітчизняних респондентів.

Удвічі більше виявилось респондентів вітчизняної вибірки 59% (2013), 64% (2017) у зіставленні з респондентами еталонної вибірки 27% (2013), 22% (2018), які цілком або частково погодились, що не відмовлять допомогти керівнику у службових зловживаннях, якщо він їх попросить.

86% (2013), 70% (2017) вітчизняних респондентів повністю (або частково) підтвердили про поширеність практики хабарництва перевіряючим особам під час ведення бізнесу. Частка таких респондентів еталонної вибірки менша – 51% (2013), 38% (2018).

Домінуючими причинами толерантного ставлення до службової корупції, на думку респондентів обох вибірок, є «аморальний приклад найвищих державних посадовців»: у вітчизняній вибірці – 19% респондентів, у еталонній вибірці – 26% респондентів (див. рис. 2.8.1).

Для контрольної вибірки вагомішими виявились *соціальні причини* толерантності до службової корупції: «аморальність безпосереднього керівництва» – 21% респондентів; «загальна для суспільства неповага до законів» – 14% респондентів. Для вітчизняної вибірки окрім «соціальних» причин, на думку респондентів, вагомими причинами толерантності до службової корупції є: *ситуативні причини*: «нестабільність перебування керівників на посаді» – 16% респондентів; *індивідуально-психологічні причини*: «жадібність, амбіції, бажання принижувати інших» – 15%, «низький культурний рівень, відсутність почуття власної гідності» – 13% [149, с. 214-215].

Критеріальна валідність шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції». Середнє значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,5 (2013), 8,0 (2017), еталонної вибірки – 9,3 (2013), 7,2 (2018). На рисунку 2.9 (додаток Г.3) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції».

Виявлено такі відмінності: повністю або частково «байдужих» до спотво-

рення свого голосу під час виборів серед вітчизняних громадян виявилось 25% (2017), серед респондентів еталонної вибірки байдужих є 9% (2018).

26% респондентів вітчизняної вибірки готові (цілком, або частково погодились) «продати» свій голос під час виборів, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 10%.

21% респондентів еталонної вибірки оцінюють передвиборче «благодійництво» кандидатів у депутати як «вчинок, що вартий поваги», а серед респондентів вітчизняної вибірки частка таких виявилась втричі меншою – 6%.

Критеріальна валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури». Середнє значення у респондентів вітчизняної вибірки – 18,6 (2013), 16,2 (2018), еталонної вибірки – 17,6 (2013), 15,9 (2018), що засвідчує більш авторитарну організаційну культуру в українській вибірці. У на рисунку 2.10 (додаток Г.4) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури».

Отримані результати демонструють, що керівники незначною мірою делегують повноваження підлеглим, намагаються доволі жорстко контролювати їх поведінку, зокрема вербальну. Корпоративна несвобода знаходить свій вияв у неможливості працівників без узгодження з керівниками самостійно приймати рішення в межах своїх посадових повноважень; у відсутності діалогічних форм комунікації між працівниками та керівництвом; у маніпулятивних формах управління підлеглими; у поширеній практиці показових звільнень працівників через суб'єктивні причини.

Відмінності організаційної культури вітчизняної та еталонної вибірок: 83% (2013), 68% (2017) вітчизняних респондентів повністю або частково погодились, що їх керівники (за місцем праці) в процесі управління не спілкуються з ними безпосередньо, а контактують здебільшого з «наближеними» до них особами (формальними заступниками, або неформальними фаворитами). Серед респондентів еталонної вибірки частка таких 45% (2013), 70% (2018).

73% (2013), 84% (2017) вітчизняних респондентів підтвердили, що «керівники цінують компетентність співробітників, часто радяться зі співробітниками щодо питань, в яких вони є спеціалістами». Серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 44% (2013), 76% (2018). Більша половина респондентів обох вибірок цілком або частково підтвердила, що під час нарад здебільшого мовчать, не висловлюються – 48% (2013), 60% (2018) респондентів еталонної вибірки, 70% (2013), 58% (2017) вітчизняних респондентів.

На думку 75% (2013), 48% (2017) вітчизняних респондентів їх керівники вдаються до маніпулятивних управлінських технологій, в еталонній вибірці маніпулятивні управлінські технології керівників підтвердили 64% (2013), 39% (2018) респондентів. На показові звільнення працівників нарікають 41% (2013), 29% (2018) респондентів еталонної вибірки, а також 64% (2013), 45% (2017) вітчизняних респондентів.

Таким чином, ми спостерігаємо в вітчизняних реаліях вищий рівень толерантності респондентів до побутової, службової, виборчої корупції, а також більш авторитарну організаційну культуру, ніж це є в еталонній вибірці [149].

Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,3 (2013), 9,3 (2016), 8,9 (2017), еталонної вибірки – 8,6 (2013), 7,9 (2018): респонденти вітчизняної вибірки більш толерантно ставляться до аморальних засобів в ділових відносинах, ніж респонденти еталонної вибірки. На рисунку 2.11 (додаток Г.5) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері».

Суттєво відмінним виявилось ставлення респондентів обох вибірок до низки сентенцій цієї шкали. До твердження «Переможців не судять» цілком або частково позитивно ставляться 67% (2013), 71% (2016), 52% (2017) вітчизняних респондентів, таких респондентів у еталонній вибірці у двічі менше – 33% (2013), 21% (2018). До твердження «За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових гравців, цінності та дії яких не поділяю» позитивно або частково позитивно ставляться 66% (2013), 42% (2016), 50% (2017) вітчизняних респондентів, а також 47% (2013), 27% (2018) респондентів еталонної вибірки. До твердження «Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру» позитивно або частково позитивно ставляться 71% (2013), 69% (2016), 55% (2017) вітчизняних респондентів, а також 78% (2013, 2018) респондентів еталонної вибірки.

Ставлення респондентів обох вибірок до аморальних стратегій ділової конкуренції є неоднозначним, викликає амбівалентне ставлення, про що свідчать наступні результати: 71% (2013), 63% (2018) респондентів еталонної вибірки, також 60% (2013, 2016), 48% (2017) вітчизняних респондентів вважають «Переможцем лише того, хто перемагає в чесному змаганні».

Таким чином, більша частка вітчизняних респондентів (ніж респондентів еталонної вибірки) толерантно ставиться до аморальних стратегій як прийнятних форм поведінки в ділових стосунках.

Критеріальна валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки є дещо вищими – 12 (2013), 11,7 (2016), 11,7 (2017), ніж еталонної вибірки – 11,7 (2013), 11,3 (2018). На рисунку 2.12 (додаток Г.6) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.14. «Самототалітаризм».

Порівняльний аналіз результатів щодо конкретних тверджень розкриває низку відмінностей між вибірками. Значна частка респондентів вітчизняної вибірки 75% (2013), 52% (2016), 55% (2017) цілком або частково погоджується, що їх поведінка має відповідати очікуванням оточуючих, частка таких респондентів еталонної вибірки 27% (2013), 63% (2018). Судження відображає рівень радикалізму ставлення респондентів до «безособового оточення».

Слід зауважити, що в вітчизняних вибірках у порівнянні з еталонними вибірками спостерігаються вищі показники самототалітаризму у системі «індивід – носії влади». Це свідчить про звичку вітчизняних респондентів до доволі жорсткої субординації, і є проявом соціалізованого (конформістського) рівня розвитку я-ідентичності.

Критеріальна валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки однакові – 13,8 (2017), еталонної вибірки – 13,8 (2018) – немає відмінностей середніх показників за цією шкалою. На рисунку 2.13 (додаток Г.7) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень».

Для 54% (2013), 67% (2017) респондентів вітчизняної вибірки притаманно (повністю, частково) перед голосуванням на виборах дослухатися до думки друзів, таких респондентів у еталонній вибірці – 33% (2013), 63% (2018).

60% (2013), 43% (2017) вітчизняних респондентів повністю не довіряють офіційним відомостям про високопосадовців, оскільки, на їх думку, вони не відповідають дійсності (приховують їх реальний майновий стан), серед респондентів еталонної вибірки таких є 31% (2013), 47% (2018).

Приблизно 20% вітчизняних респондентів та респондентів еталонної вибірки (2017, 2018) цілком погоджуються, що у них не вистарчає часу розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення за кого голосувати. Для 36% (2013), 32% (2018) респондентів еталонної вибірки вистарчає часу розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення за кого голосувати, серед вітчизняних респондентів таких є менший відсоток – 30% (2013), 24% (2017).

71% (2013), 79% (2017) вітчизняних респондентів цілком погодилися, що ніколи не проголосують і не підтримають політичну силу, ідеї якої не поділяють, серед респондентів еталонної вибірки таких є 57% (2013), 60% (2018).

Отже, більша частка вітчизняних респондентів (ніж в еталонній вибірці) під час ухвалення рішень дослухаються до думки друзів, не довіряють офіційним відомостям про публічних осіб, п'ята частина респондентів не встигають під час виборів розібратись в особистостях кандидатів у депутати. Водночас більша частка вітчизняних респондентів заявили, що ніколи не проголосують і не підтримають політичну силу, ідеї якої не поділяють.

Критеріальна валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» (невміння прогнозування). Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 10,5 (2017), еталонної вибірки – 10,9 (2018). На рисунку 2.14 (додаток Г.8) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість».

У вітчизняних респондентів виявлені дещо раціональніші засоби оцінки майбутнього. В обох вибірках помітне зменшення ірраціональності в оцінках майбутнього, зменшення помилок в передбаченні майбутніх подій.

Майже половина респондентів повністю або частково погодились, що «...не схильні обмірковувати майбутні події, наслідки своїх слів та вчинків» - 49% (2013), 62% (2018) респондентів еталонної вибірки, 52% (2013), 51% (2017) вітчизняних респондентів.

69% (2013), 49% (2018) респондентів еталонної вибірки, 42% (2013), 37% (2017) вітчизняних респондентів зізнаються, що «часто опинялись у таких ситуаціях, про які їм не сподівались». 77% (2013), 55% (2018) респондентів еталонної вибірки, 58% (2013), 48% (2017) вітчизняних респондентів «неодноразово дивували вчинки людей, яких вони добре знали».

Майже для половини респондентів обох вибірок «важко передбачити майбутню поведінку політиків (партій)» - 45%, 43% (2013, 2018) респондентів еталонної вибірки, 58%, 49% (2013, 2017) вітчизняних респондентів.

Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 15,9 (Анкетування №3, 2017), 16,1 (Анкетування №4, 2017), в еталонній вибірці – 15,3% (2017). У еталонній вибірці середні показники антикорупційної спроможності нижчі, ніж у вітчизняній вибірці. Респондентів еталонної вибірки з «високим» рівнем антикорупційної спроможності – 3%, у вітчизняних вибірках – 15% (Анкетування №3, 2017), 17% (Анкетування №4, 2017) (див. табл. 2.7).

Табл. 2.7.

Шкала 1.22 Розподіл респондентів за рівнем антикорупційної спроможності. N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017), 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.)

Антикорупційна спроможність	Вітчизняна вибірка (Анкетування №3, 2017)	Українська вибірка (Анкетування №4, 2017)	Еталонна вибірка (Анкетування №4, 2017)
Низька (7-14)	28%	26%	30%
Середня (15-18)	57%	57%	67%
Висока (19-21)	15%	17%	3%

На рисунку 2.15 (додаток Г.9) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». Порядку половини вітчизняних респондентів (50%, 54%) визнали, що їх «корупція особисто зачіпає, владні зловживання для них є проблемою», серед польських респондентів таких є 30% (2018).

Приблизно 27-28% вітчизняних респондентів брали та братимуть активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції, серед респондентів еталонної вибірки активно настроєних є 10%. Натомість 57% польських респондентів не брали і не братимуть активної участі в подібних масових заходах, серед вітчизняних респондентів абсентеїстично налаштованих щодо політичної корупції є вдвічі менше громадян – 30%.

42% вітчизняних та респондентів еталонної вибірки визнали, що вони не побоюються «відмовити керівнику аби не зашкодити власним інтересам». Водночас бачимо, що більше половини респондентів обох вибірок зізнаються, що «побоюються відмовити керівнику аби не зашкодити власним ін-

тересам».

58% респондентів еталонної вибірки погодились повністю або частково, підтвердили, що їм «доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог», серед вітчизняних респондентів таких є 76%-70%.

Приблизно схожий відсоток респондентів обох вибірок – 39% респондентів еталонної вибірки, 41%-47% вітчизняних респондентів – підтвердили, що є в «колективі амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань». 32%, 24% респондентів вітчизняної вибірки вказали, що готові (цілком, або частково погодились) «продати» свій голос під час виборів, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось у двічі менше 15%.

Зазначені показники вказують на вищий рівень антикорупційної налаштованості вітчизняних респондентів, що спричинено, на нашу думку, більшою поширеністю побутової, службової, виборчої, політичної корупції, а також більш авторитарною організаційною культурою, про що зазначалось вище.

Критеріальна валідність шкали 1.19.1. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій. Отримано результати щодо відмінностей ставлення польських та вітчизняних респондентів до корупційних ситуацій (див. додаток Г.10, рис. 2.16). Середні значення індексу амбівалентності в обох вибірках «середнього ступеня»: у вітчизняній вибірці 1,41 (2016), 1,7 (2017), у польській вибірці 1,4 (2018).

Найменше (7%) відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «94. Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що вона займається корупцією?» Середні значення індексу амбівалентності в польській вибірці 1,5, а в українській 1,6.

Найбільшою мірою на 36% відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «95. Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією...». Середні значення індексів амбівалентності в польській вибірці 1,1 (низький ступінь), в українській 1,72. Ця ситуація не спричиняє значних мотиваційних конфліктів у польських респондентів, що бачимо у вітчизняних респондентів.

На 23% відрізняються середні значення індексів амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «96. Уявіть, Ви депутат. Вам доводять вказівку голосувати за рішення, яке явно шкодить більшості громадян». Середні значення індексів амбівалентності в польській вибірці 1,33, а в українській 1,72.

На 13% відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «97. Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте». Індекс амбівалентності в польській вибірці 1,65, а в українській 1,9. Спроби залучити польських респонде-

нтів до корупційних зловживань не викликають настільки значних мотиваційних конфліктів, що бачимо у вітчизняних респондентів.

Нижче представлено особливості ставлення респондентів обох вибірок до типових корупційних ситуацій.

Твердження №94. «Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що Вона займається корупцією» (див. Додаток Г.10, рис. 2.17). Зважаючи на позитивні якості такої особи, ставлення у 34% (2016), 41% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 36% (2018) польських респондентів стане «цілком негативним». Ставлення у 60% (2016), 46% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 61% (2018) польських респондентів стане «трохи негативним». Водночас у 9% (2016), 14% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 13% (2018) польських респондентів ставлення залишиться «частково позитивним» або «позитивним».

Лише у 20% (2016), 27% (2017) вітчизняних респондентів, а також 29% (2018) польських респондентів буде «дуже соромно і неприємно зустрітись з такою особою». 49% (2016), 43% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 41% (2018) польських респондентів буде «трохи соромно мати стосунки з цією особою». Буде «не соромно контактувати з такою особою» 27% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 30% (2018) польських респондентів. Для 1% (2016), 3% (2017) вітчизняних респондентів «престижно контактувати з корумпованою особою». Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Твердження №95. «Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією (давати подарунки виборцям, фальсифікувати результати голосування і т. ін.) на користь кандидата, якого Ви особисто підтримуєте» (див. Додаток Г.10, рис. 2.18).

Зважаючи на позитивні наслідки подібних виборчих маніпуляцій, 59% польських респондентів, а також 40% (2016), 35% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що «це не слід робити у жодному випадку». 38% польських респондентів, а також 52% (2016), 50% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що «це не слід робити». Водночас 7% (2016), 14% (2017) вітчизняних респондентів, а також 3% (2018) польських респондентів вважають, що фальсифікувати вибори допустимо, або слід робити.

Для 62% (2016), 51% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 73% (2018) польських респондентів буде «дуже соромно за такі дії». 30% (2016), 37% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 23% (2018) польських респондентів «трохи соромно за такі дії». «Не соромно за такі дії» 7%, 10% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 4% (2018) польських респондентів. Для 0,5%, 2% (2016, 2017) вітчизняних респондентів «цей вчинок вартий поваги». Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Твердження №96. «Уявіть, Ви – депутат. Вам як члену партії доводять вказівку голосувати за рішення (закон, постанову), яке явно шкодить біль-

шості громадян». 63% польських респондентів, а також 64% (2016), 57% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що слід «голосувати «проти», незважаючи на партійну дисципліну та інші можливі неприємності» (див. Додаток Г.10, рис.2.19).

32% польських респондентів, а також 28% (2016), 34% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що слід «утриматись». «Голосувати «за» в обмін на певні поступки» пропонують 7% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також 4% (2018) польських респондентів. «Голосувати «за» без застережень» пропонують 1%, 2% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також 2% (2018) польських респондентів. 74% (2016), 62% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 73% (2018) польських респондентів «обурюють подібні вказівки». Від таких вказівок 14% (2016), 18% (2017) вітчизняних респондентів, а також 14% (2018) польських респондентів «трохи неприємно». До таких вказівок у 7%, 11% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 13% (2018) польських респондентів «ставлення – нейтральне, робоче». Для 1%, 2% (2016, 2017) вітчизняних респондентів така ситуація є «цілком нормальною, ставлення – позитивне». Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Твердження №97. «Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте» (див. Додаток Г.10, рис. 2.20). 27% польських респондентів, а також 22% (2016), 13% (2017) вітчизняних респондентів схиляються «повідомити антикорупційні органи». 27% польських респондентів, а також 22% (2016), 13% (2017) вітчизняних респондентів схиляються «повідомити антикорупційні органи». Бачимо, що, на жаль, таке рішення не користується легітимністю в українському суспільстві.

Найбільш легітимним в українському і в польському суспільстві має такий варіант дій: «докладати зусиль, щоб зловживання припинились», який обрали 58% польських респондентів, а також 61% (2016), 55% (2017) вітчизняних респондентів. «Звільнитись з такої установи» пропонують 11% (2016), 24% (2017) вітчизняних респондентів, а також 10% (2018) польських респондентів. «Не чинити спротив вимогам керівництва в обмін на певні поступки» пропонують 9% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також 5% (2018) польських респондентів.

27% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 44% (2018) польських респондентів розцінюють спроби залучити їх до корупційних зловживань як «приниження їх гідності». 65%, 62% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 49% (2018) польських респондентів висловились, що їм «неприємно, але на жаль такі речі поширені в наш час». «Ситуацію як цілком нормально» оцінили 3%, 4% (2016, 2017) вітчизняних респондентів. Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Порівнюючи результати вітчизняної вибірки 2016 і 2017 рр., ми спостерігаємо зростання амбівалентності до вказаних ситуацій. Це означає, що в українському суспільстві, в масовій психології не вдалося подолати позити-

вне ставлення до корупційних дій, а також осіб, які замішані в корупції. Корупція і надалі залишається вагомим елементом життєдіяльності українського суспільства, а тому не викликає однозначно негативного ставлення.

З метою зменшення корупційних зловживань слід усувати «патрон-клієнтистські» ситуації – тобто стосунки підпорядкованості й залежності співробітників чи клієнтів від корумпованих керівників; а також слід усувати необхідність особисто контактувати із знайомими людьми, які займаються корупцією, оскільки такі ситуації чинять на більшість респондентів стресогенний вплив, найбільшою мірою деморалізують особистість.

Конструкту валідність розробленого діагностичного інструментарію перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих тестів, що виявляють супутні психічні характеристики (конструкти):

Конструкту валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції» ($r=-0,20$; $-0,24$ $p<0,05$); *шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції»* ($r=-0,36$; $p<0,05$) перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами Запитальника (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи (див. Додаток Д.1, табл. 2.6.1, табл. 2.6.2). Отримані дані вказують, що результати шкал «Ставлення до побутової корупції», «Ставлення до службової корупції» мають низьку негативну кореляцію з рівнем морально-етичної відповідальності.

Конструкту валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури» перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами шкали «авторитарна культура» ($r=+0,25$; $p<0,05$), шкали «бюрократична культура» ($r=+0,20$; $p<0,05$), шкали «організаційна культура, орієнтована на завдання» ($r=-0,21$; $p<0,05$) «Запитальника типів організаційної культури» (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури» мають низьку позитивну кореляцію з шкалами «Авторитарна культура», «Бюрократична культура», низьку негативну кореляцію з шкалою «Культура, орієнтована на завдання».

Конструкту валідність шкали 1.14. «Самототалитаризм» перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами:

- Шкали «самоповаги» ($r=-0,20$; $p<0,05$) Тесту-запитальника самоставлення Століна, Пантелеева (див. Додаток Д.1, табл. 2.8.2);
- Запитальника рівня морально-етичної відповідальності особи ($r=-0,21$; $p<0,05$) (ДУМЭОЛП) (див. Додаток Д.1, табл. 2.8.2);
- Тесту загальної самоефективності ($r=-0,20$; $p<0,05$) (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) (див. Додаток Д.3, табл. 2.10);
- шкали «містифікація влади» ($r=+0,20$; $p<0,05$) (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1), шкали «зняття відповідальності» ($r=+0,20$; $p<0,05$)

(див. Додаток Д.3, табл. 2.10) «Питальника рівня патерналізму стосовно інститутів влади» (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.).

Отримані дані вказують, що результати шкали «Самототалітаризм» мають позитивну кореляцію з схильністю до містифікації влади, зняттям відповідальності, а також негативну кореляцію з самоповагою, рівнем морально-етичної відповідальності, загальною самоефективністю.

Конструктну валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері» перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами:

- Запитальника (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи ($r=-0,34$; $r=-0,24$; $p<0,05$) (див. Додаток Д.1, табл. 2.8.1, табл. 2.8.2).
- Методики дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.) ($r=0,24$; $p<0,05$) (див. Додаток Д-1, табл. 2.8.1).

Отримані дані вказують, що результати шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері» мають негативну кореляцію з рівнем морально-етичної відповідальності, та позитивну з макіавеллізмом.

Конструктну валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність» перевірено (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1) методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами:

- шкали «Бажання опіки» ($r=+0,26$; $p<0,05$) «Питальника рівня патерналізму стосовно інститутів влади» (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.);
- «Тесту загальної самоефективності» (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) ($r=+0,21$; $p<0,05$);
- Методики дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.) ($r=-0,26$; $p<0,05$).

Отримані дані вказують, що результати шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність» має позитивну кореляцію з бажанням опіки з боку інститутів влади, загальною самоефективністю, а також негативну кореляцію з макіавеллізмом.

Конструктну валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень» перевірено (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1) методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами:

- шкали «Бажання опіки» ($r=+0,40$; $p<0,05$) «Питальника рівня патерналізму стосовно інститутів влади» (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.);
- «Тесту загальної самоефективності» (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) ($r=+0,35$; $p<0,05$);
- «Методики дослідження макіавеллізму особистості» (Крісті Р., Гейс Ф.) ($r=-0,20$; $p<0,05$).

Отримані дані вказують, що результати шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень» має позитивну кореляцію з «бажанням опіки з боку інститутів влади», «загальною самоефективністю», а також негативну кореляцію з «макіавеллізмом».

Конструктну валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» перевірено методом (див. Додаток Д.4, див. табл. 2.11.1) кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами: шкали «Містифікація влади» ($r=+0,28$; $p<0,05$) «Питальника рівня патерналізму стосовно інститутів влади» (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» має позитивну кореляцію з «містифікацією влади».

2.3.3 Методичне забезпечення емпіричного дослідження

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №1. Метою було пілотне дослідження соціально-психологічних особливостей ставлення до корупційних явищ респондентів вітчизняної та еталонної вибірок. Досліджувалася залежна змінна в контрастних вибірках, оскільки відмінності ставлення до корупції у них склались природним чином [97; 105, с. 324; 281].

Процедура проведення анкетування. Інструментарій дослідження – Анкета №1. Дослідження можна проілюструвати за допомогою схеми (див. рис. 2.2), що демонструє послідовність дій експериментатора і включає роботу респондентів вітчизняної та еталонної вибірок з анкетною №1 із подальшим порівняльним аналізом емпіричних результатів. Зустрічі з респондентами проходили на добровільній основі. Кількість респондентів, анкети яких взято до опрацювання – 297 осіб (97 польських, 200 українських).

Анкета №1 містить 10 спеціалізованих шкал та 5 шкал стандартизованих психологічних методик. Загальна кількість запитань анкети – 164. Тривалість роботи респондентів – 60 хвилин. Отримані анкетні дані переводились у числові значення, результати шкал підраховувались і вносились в електронні таблиці Microsoft Office Excel для подальшої статистичної обробки.

Проміжними змінними дослідження є: національність (українці, поляки); вік; стать; освіта (сер., сер. спец., вища).

Незалежною змінною дослідження є компоненти я-ідентичності респондентів – патерналістські очікування, самототалітаризм, толерантність до аморальності в діловій сфері, морально-етична відповідальність, завбачливість, макіавеллізм, консерватизм-радикалізм, самоставлення (самоповага, самовпевненість); демократичність-авторитарність організаційної культури.

Залежними змінними дослідження є: рівень толерантності ставлення до проявів корупції (побутової, службової, виборчої).

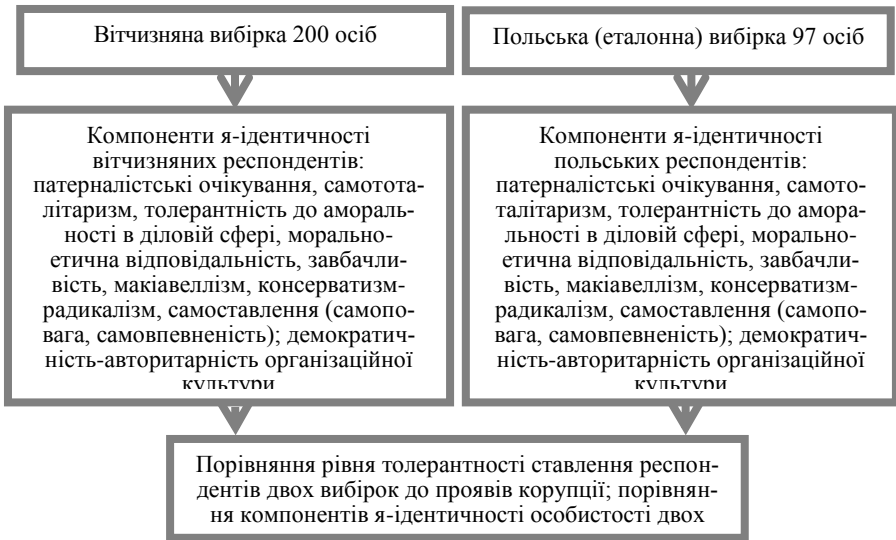

Рис. 2.2.

Схема Анкетування №1 (дослідження ставлення до корупції респондентів вітчизняної та польської вибірок)

Компоненти Анкети №1:

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції.

Шкала 1.3. Демократичність-авторитарність організаційної культури.

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції.

Оцінювання владної корупції.

Оцінювання стану корупції в суспільстві.

Оцінювання можливостей приборкання корупції.

Соціальна активність.

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень.

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість.

Шкала 1.14. Самототалітаризм.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.

Шкала 2.1. Методика дослідження макіавеллізму особистості.

Шкала 3. Запитальник (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи.

Шкала 5.1, Шкала 5.2. Методика «Тест-запитальник самоставлення» (Століна, Пантелєєва).

Стимульний матеріал Анкети №1 скерований на дослідження компонентів я-ідентичності особистості респондентів:

- Его особистості: патерналістські очікування (шкала 1.1); завбачливість (шкала 1.12); мотиваційна спрямованість (шкала 1.13), са-

мототалітаризм (шкала 1.14); ставлення до побутової корупції (шкала 1.2), ставлення до службової корупції (шкала 1.4), ставлення до виборчої корупції (шкала 1.5).

- Супер-Его особистості: толерантність до аморальності в діловій сфері (шкала 1.15), макіавеллізм (шкала 2.1).
- Організаційної культури: демократичності-авторитарності організаційної культури (шкала 1.3).

Результати анкетування проаналізовано методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний, факторний аналіз) з використанням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №2. Мета – дослідження рівня амбівалентності особистості респондентів до типових корупційних ситуацій, ідентифікація тих ситуацій, які спричиняють у респондентів найбільш амбівалентне ставлення (провокують мотиваційні конфлікти, розгубленість, втрату спроможності чинити опір корупційним вимогам).

Процедура проведення анкетування. Інструментарій – Анкета №2. Дослідження проілюстрована на схемі (див. рис. 2.3). В анкетуванні взяло участь 200 респондентів восени 2016 р.

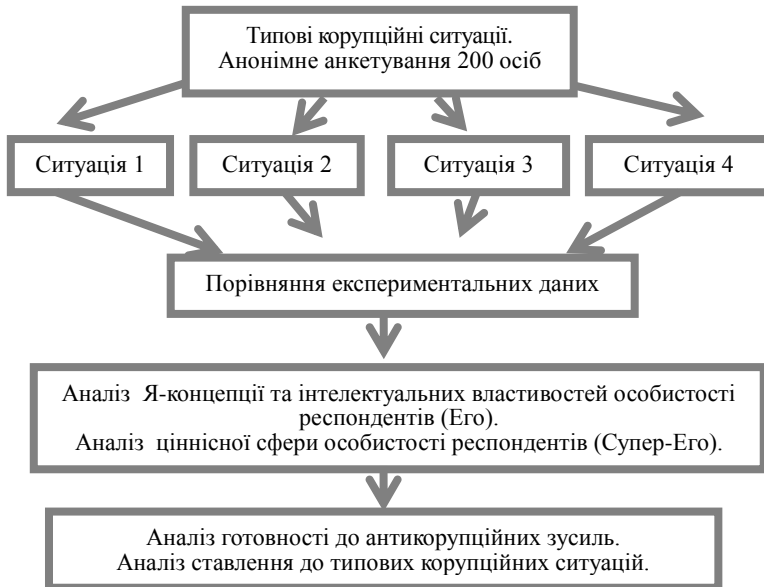

Рис. 2.3. Схема Анкетування №2

Зустрічі з групами респондентів проходили у вищих навчальних закладах м. Львова на добровільній основі. Після встановлення контакту респондентам пропонували анонімно дати відповіді на питання Анкети №2. Збір

бланків проводився очним способом. Середня тривалість роботи з анкетною – 40 хвилин.

Опис структури анкети №2:

Шкала 1.14. Самототалітаризм.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.

Оцінювання антикорупційних засобів та реалій в суспільстві.

Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.

Результати анкетування проаналізовано методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний аналіз) з використанням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Проміжні змінні: вік, стать, освіта. Незалежними змінними дослідження є:

- Типові корупційні ситуації.
- Компоненти я-ідентичності респондентів – самототалітаризм, толерантність до аморальності в діловій сфері.

Залежна змінна дослідження: індекс амбівалентності ставлення до типових корупційних ситуацій.

Анкета №2 скерована на дослідження я-ідентичності особистості респондентів:

- Сфера Его: самототалітаризм; індекс амбівалентності ставлення до типових корупційних ситуацій.
- Сфери Супер-Его: толерантність до аморальності в діловій сфері.

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №3. Інструментарій – Анкета №3. Мета: визначення психологічних чинників антикорупційної спроможності особистості.

Структура Анкети №3:

Шкала 1.1. Патерналістські очікування.

Шкала 1.14. Самототалітаризм.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.

Шкала 1.20. Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.).

Шкала 1.21. Тест загальної самоефективності (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.).

Шкала 1.3. Демократичність-авторитарність організаційної культури.

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність.

Дослідження можна проілюструвати за допомогою схеми (див. рис. 2.4). Проміжні змінні дослідження: вік, стать, освіта.

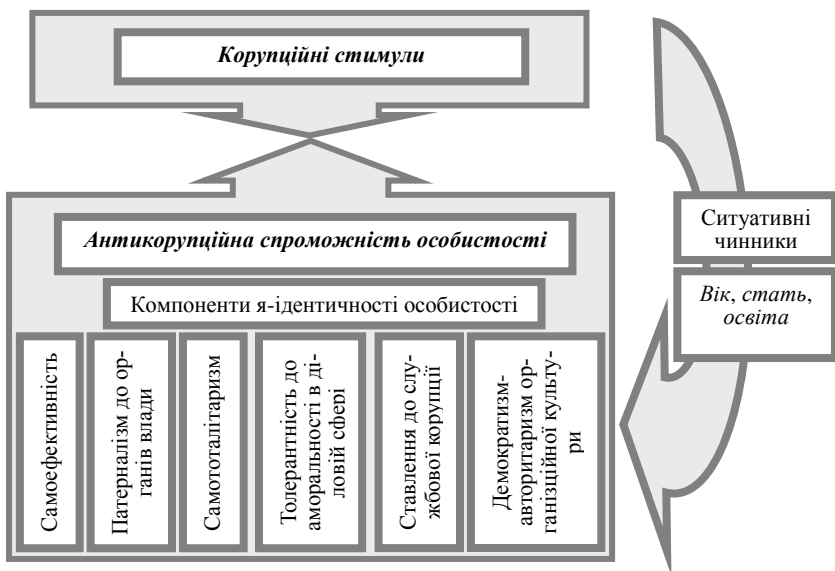

Рис. 2.4. Схема Анкетування №3 (дослідження чинників антикорупційної спроможності особистості)

Незалежні змінні: патерналізм до органів влади; самототалітаризм; толерантність до аморальності в діловій сфері; самоефективність; демократичність-авторитарність організаційної культури; ставлення до службової корупції.

Залежна змінна дослідження – антикорупційна спроможність особистості. Результати анкетування проаналізовано методами математичної статистики (кореляційний аналіз) з використанням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №4. Інструментарій – Анкета №4 (див. рис.5). Мета: дослідження впливу організаційної культури та компонентів я-ідентичності на антикорупційну спроможність особистості, на рівень амбівалентності ставлення до корупційних явищ. Проміжні змінні: національність (українці, поляки); вік; стать; освіта.

Незалежні змінні: а) соціокультурні умови проживання вітчизняних та польських учасників анкетування; б) компоненти я-ідентичності респондентів – патерналістські очікування, самототалітаризм, толерантність до аморальності в діловій сфері, завбачливість, макіавеллізм, консерватизм-радикалізм; демократичність-авторитарність організаційної культури, загальна самоефективність.

Залежними змінними дослідження є: рівень амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність особистості респондентів.

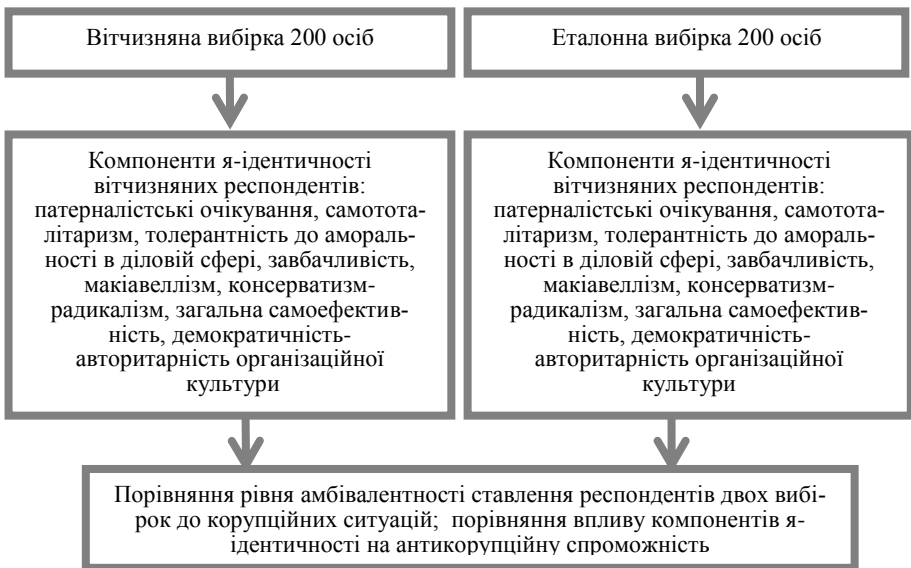

Рис. 2.5. Схема Анкетування №4 (дослідження психологічних чинників антикорупційної спроможності вітчизняної та еталонної вибірок)

Стимульний матеріал Анкети №4 скерований на дослідження компонентів я-ідентичності особистості респондентів, а також специфіки організаційної культури:

- Его: ставлення до побутової корупції, ставлення до службової корупції, ставлення до виборчої корупції; патерналізм до інститутів влади; завбачливість; самототалітаризм; критичність в ухваленні рішень, загальна самоефективність, амбівалентність до типових корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність.
- Супер-Его: толерантність до аморальності в діловій сфері; макіавеллізм; демократичність-авторитарність організаційної культури.

двох вибірок.

Тривалість роботи з Анкетою №4 – до 40 хвилин. Анкета №4 містить 130 запитань, 14 шкал:

- Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції.
- Шкала 1.3. Демократичність-авторитарність організаційної культури.
- Шкала 1.31. Запитальник особливостей організаційної культури.
- Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.
- Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність.
- Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.
- Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції.
- Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень.

- Шкала 1.12. Не схильність до завбачливості.
- Шкала 1.14. Самототалітаризм.
- Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Шкала 1.20. Патерналізм до інститутів влади.
- Шкала 1.21. Загальна самоефективність.
- Шкала 2.1. Макіавеллізм.

2.3.4 Статистичні методи аналізу емпіричних даних

Дані анкетування досліджено методами математичної статистики, зокрема порівняльним, кореляційним, факторним, стандартним регресивним аналізом. Для аналізу даних використано комп'ютерне програмне забезпечення STATISTICA 8.0.360. Теоретичним керівництвом для належного використання комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA були видання за авторством Бабенко В., Кабанова С., Майборода Р., Мостицького С., Мхитаряна С., Реннера А., Сугакова О. [9; 45; 79; 152; 157; 168; 203].

Кореляційний аналіз емпіричних даних. Кореляційний аналіз використано для виявлення значущих зв'язків між змінними, отриманих у ході анкетування респондентів. Кореляційний аналіз визначають як сукупність методів оцінки кореляційних характеристик і перевірки статистичних гіпотез стосовно n вибіркових даних, вибраних з k -мірної генеральної сукупності, розподіленої за нормальним законом розподілу (Гаусса) [79, с.2]. Як зазначає Мостицький С.: «Кореляційний аналіз дозволяє зробити висновок не лише про те, яким є зв'язок між змінними (ознаками) за напрямком (прямий або зворотній), але також, що дуже важливо, виразити його в кількісній характеристиці за допомогою коефіцієнту кореляції – величини, що змінюється від -1 до +1. Чим ближчим є коефіцієнт до 1, тим сильніший зв'язок між ознаками. Використання коефіцієнту кореляції Пірсона для оцінювання ступеню зв'язку між двома ознаками передбачає виконання двох обов'язкових умов: значення двох досліджуваних ознак розподілені нормально; зв'язок між ознаками є лінійним» [157, с. 57-58]. Іншими словами коефіцієнт Пірсона є параметричним методом аналізу даних, який обов'язково слід розпочинати з аналізу нормальності розподілу ознак. Для цього у програмі STATISTICA використовуються низка тестів, зокрема: модуль тесту Колмогорова-Смірнова (формує гістограму розподілу ознак); модуль «графіку нормальних ймовірностей» Normal probability plot (формує візуальне представлення реальних результатів стосовно теоретично очікуваних нормальних результатів – прямої) [157, с. 32-34].

Результати кореляційного аналізу представлено в таблицях 2.8.1; 2.8.2; 2.9; 2.10; 2.11.1; 2.11.2 (додатки Д.1, Д.2, Д.3, Д.4).

Порівняльний аналіз емпіричних даних (t-тест Стьюдента). Порівняльний аналіз застосовано для «порівняння арифметичних середніх двох незалежних груп (наприклад експериментальної та еталонної). Класичним мето-

дом, що дозволяє вирішувати це завдання, є t-тест Стьюдента, або просто t-тест» [157, с. 35]. Його застосовано для виявлення відмінностей між психологічними характеристиками вітчизняної та польської (еталонної) вибірок, а також для порівняння окремих підгруп у межах вітчизняної вибірки. T-тест Стьюдента, як один з параметричних методів аналізу, при якому слід забезпечити виконання таких умов: а) дві вибірки повинні бути незалежними, властивості однієї з них ніяк не повинні залежати від властивостей другої; б) дві вибірки повинні підпорядковуватися нормальному закону розподілу; в) між дисперсіями вибірок не повинно бути статистично значущих відмінностей. Змінні обох груп, які вносяться для аналізу, мають бути двох типів: перші – групуючі, що вказують на належність двох груп до однієї генеральної сукупності; другі – залежні змінні [157, с. 35-36]. З метою вибору критерію порівняльного аналізу ознаки нами перевірялись на нормальність розподілу даних. Для цього використано тести Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса на нормальність розподілу (формує гістограму розподілу даних), а також тести Нормальних ймовірностей (формує графік нормальний ймовірностей ознаки та реальних значень) у модулі «Описова статистика» (Descriptive statistics) програми STATISTICA. Ці тести перевіряють нульову гіпотезу про відсутність відмінностей між спостережуваним розподілом ознаки та теоретично очікуваним нормальним розподілом [157, с.30-34]. Результати проведеної перевірки нормальності розподілу даних названими тестами підтвердили гіпотезу про те, що спостережуваний розподіл досліджуваних ознак не відрізняється від теоретично очікуваного нормального розподілу. Оскільки дані за визначеними ознаками розподілені нормально, це дозволило використати для порівняльного аналізу t-тест Стьюдента [157, с.35-38].

Внаслідок порівняльного аналізу за критерієм Стьюдента (t-тест) досліджено статистично значущі відмінності середніх значень низки ознак у двох вибірках – вітчизняної та польської (контрольної): «демократизм-авторитаризм організаційної культури», «ставлення до побутової корупції», «ставлення до службової корупції», «ставлення до виборчої корупції», «толерантність до аморальності в діловій сфері», «рівень морально-етичної відповідальності», «самовпевненість», «самототалітаризм», «антикорупційна спроможність» і т.п.

З метою вибору критерію порівняльного аналізу ознаки були перевірені на нормальність розподілу даних. Для цього використано тест Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса на нормальність розподілу (формує гістограму розподілу даних), а також тест Нормальних ймовірностей (формує графік нормальний ймовірностей ознаки та реальних значень) у модулі «Описова статистика» (Descriptive statistics) програми STATISTICA. Ці тести перевіряють нульову гіпотезу про відсутність відмінностей між спостережуваним розподілом ознаки та теоретично очікуваним нормальним розподілом [157,

с.30-38].

Результати проведеної перевірки нормальності розподілу даних названими тестами підтвердили гіпотезу про те, що спостережуваний розподіл досліджуваних ознак не відрізняється від теоретично очікуваного нормального розподілу (див. додаток Ж.1, Ж.2, рис. 2.21, рис. 2.22, рис. 2.23). Оскільки дані за визначеними ознаками розподілені нормально, це дозволило використати для порівняльного аналізу t-тест Стьюдента.

Факторний аналіз емпіричних результатів дослідження застосовано для багатовимірної структури зв'язків між змінними, з метою зменшити кількість регресорів у моделі (редукція даних), виявити фактори, що впливають на спостережувані характеристики складного об'єкта, виявити структуру взаємозв'язків між змінними (їх класифікація) [150; 166]. Факторний аналіз охоплював дві взаємопов'язані процедури: а) факторний аналіз (аналізу кореляції змінних); б) аналіз головних компонентів (аналіз варіацій змінних). Для визначення найбільш важливих факторів використано критерій Кайзера (Scree plot – «критерій кам'янистого осипу»), згідно з яким рекомендується використовувати лише ті фактори, для яких мінімальне значення головної компоненти (Minimum eigenvalue) більше 1.

Для отримання простої структури факторів здійснювався їх поворот (Factor rotation) методом нормалізованого варімаксу (Varimax normalized), внаслідок чого отримано двохмірний графік навантажень параметрів (Plot of Loadings 2D) та таблицю навантажень параметрів (Factor loadings). Під час інтерпретації факторів враховувався набір значущих коефіцієнтів – навантажень параметрів (Principal components (Marked loadings are >.50000)), які пов'язують фактори зі змінними. Ці коефіцієнти інформують про те, які з факторів зв'язані з якими змінними.

У додатку К, таблицях 2.24, 2.25, 2.26, 2.27, 2.28 представлено результати факторного аналізу вітчизняних (2013, 2017) та еталонних (2013, 2018) вибірок.

Регресійний аналіз емпіричних даних застосовано для ідентифікації незалежних змінних, які пов'язані з залежною змінною, а також дослідження ступеня впливу незалежних змінних на залежну змінну [157 с. 65-70]. Умови застосування регресійного аналізу: а) залежність між змінними (ознаками) має лінійний характер; б) змінні мають нормальний розподіл. Дані анкетування №4 досліджені у модулі Multiple Regression Analysis (Аналіз множинної регресії) програми STATISTICA. Незалежні змінні регресійного аналізу (Independent variable): шкала 1.22. Антикорупційна спроможність; шкала 1.14. Самототалітаризм. Коефіцієнти регресії (b), які отримано внаслідок регресійного аналізу, відображають кут нахилу лінії регресії: чим більший коефіцієнт, тим сильніший зв'язок між досліджуваними ознаками. Отримані коефіцієнти регресії статистично відрізняються від 0 ($p \leq 0,001$), і вказують, що регресії вірно описують зв'язки між незалежними та залеж-

ними змінними.

Важливою частиною регресійного аналізу є аналіз залишків – відмінності між спостережуваними значеннями залежної змінної і її значеннями, які передбачаються регресійною моделлю. Цю операцію виконує Perform residual analysis (виконати аналіз залишків) у закладці Residuals/Assumptions/Predictions (Остатки/Умови/Передбачення) модуля Multiple Regression Analysis (Аналіз множинної регресії) програми STATISTICA. По-перше, перевірено нормальність розподілу залишків: команда Normal plot of residuals для побудови графіку нормальних ймовірностей: якщо крапки на графіку достатньо тісно вкладаються вздовж теоретично передбаченої прямої, то залишки розподіляються нормально; якщо крапки розташовані хаотично, то це є ознакою того, що лінійну регресійну модель для аналізу зв'язку між змінними неможливо застосувати. По-друге, перевірено чи дисперсія залишається незмінною у всьому діапазоні значень досліджуваних змінних - команда Predicted vs. Residuals в закладці Scatterplots (Діаграми розсіювання) для побудови графіку залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної: якщо ця умова виконується, то крапки на графіку розташовуються хаотично, не виявляючи жодної закономірності; якщо на графіку крапки скупчуються (справа наліво, вздовж лінії і т.п.), то лінійний регресійний аналіз не застосовується.

Перевірка нормальності розподілу залишків та незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних регресійного аналізу. Для виявлення залежностей між незалежними та залежними змінними методом регресійного аналізу було проведено перевірку залишків на відповідність вище зазначеним умовам. Перевірено незмінність дисперсії у всьому діапазоні значень досліджуваних змінних (команда Predicted vs. Residuals в закладці Scatterplots). Ця умова виконується, оскільки крапки на діаграмах (діаграми справа) розташовуються хаотично, не виявляючи жодної закономірності. Результати перевірки залишків незалежних змінних представлено у додатку Л:

- Незалежна змінна – «шкала 1.11 Критичність в ухваленні рішень», залежна змінна – «шкала 1.22 Антикорупційна спроможність» (див. рис. 2.29);
- Незалежна змінна – «шкала 1.12 Незавбачливість», залежна змінна – «шкала 1.22 Антикорупційна спроможність» (див. рис. 2.30);
- Незалежна змінна – «шкала 1.15 Ставлення до виборчої корупції», залежна змінна – «шкала 1.14 Самототалітаризм» (див. рис. 2.31).
- Незалежна змінна – «1.15 Толерантність до аморальності в діловій сфері», залежна змінна – «шкала 1.14 Самототалітаризм» (див. рис. 2.32).
- Незалежна змінна – «шкала 2.1 Макіавеллізм», залежна змінна -

«шкала 1.14 Самототалітаризм» (рис. 2.33).

Перевіркою встановлено, що умови застосування регресійного аналізу виконуються, що підтверджує адекватність регресійної моделі зв'язків вказаних незалежних та залежних змінних.

Висновки до розділу 2

У ході інструментального етапу дослідження на основі визначених спостережуваних проявів толерантного/інтолерантного ставлення до явищ корупції підібрано стандартизовані методичні інструменти, розроблено спеціалізовані шкали, перевірено їх надійність та валідність.

Визначено методи дослідження. Для збору емпіричного матеріалу – анонімне анкетування, що зменшує ризики представлення респондентами соціально-бажаних відповідей, є ефективним для збору великої кількості даних (зокрема закордоном). Для статистичної обробки отриманих даних визначено методи математичної статистики – порівняльний, кореляційний, факторний, стандартний регресивний аналіз із застосуванням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360. Обґрунтовано доцільність використання еталонної польської вибірки для перевірки критеріальної валідності розроблених тематичних шкал.

1) Розроблений діагностичний інструментарій перевірено на надійність та валідність. Перевірка надійності розробленого діагностичного інструментарію (за допомогою методів поділу завдань навпіл, повторного анкетування; за допомогою позиційного аналізу для перевірки надійності вагомості завдань, перевірки внутрішньої узгодженості завдань шкал стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха) підтвердила його надійність.

Перевірка критеріальної валідності (методом порівняння результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній вибірках) та конструктивної валідності (методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих діагностичних методик) розробленого діагностичного інструментарію підтвердила валідність розроблених спеціалізованих шкал.

2) У ході дослідження критеріальної валідності шкал методом порівняння результатів у контрастних вибірках (t-тест) виявлено відмінності та особливості:

- У вітчизняній вибірці у порівнянні з еталонною вибіркою вищі середні значення шкал «Толерантність до аморальності в діловій сфері»; «Самототалітаризм» (у системі «індивід – носії влади»); «Амбівалентність до корупційних ситуацій», як чинників більшої толерантності вітчизняних респондентів до корупції.
- У вітчизняній вибірці «помірно-низькі» середні значення шкали «Загальна самоефективність», що свідчить про низький рівень

оцінки вітчизняними респондентами власних здібностей, компетентності у діяльності, умінь розв'язання конкретних проблемних ситуацій і є чинником більшої толерантності вітчизняних респондентів до корупції.

- У вітчизняній вибірці більш ірраціональні способи ухвалення рішень під час виборів – дослухаються до сторонньої думки, не мають доступу до правдивих відомостей про публічних осіб і партії, не встигають розібратись в особистостях кандидатів, мають труднощі в передбаченні майбутньої поведінки політиків та політичних партій.
- У вітчизняній вибірці вищі показники середніх значень шкали «Антикорупційна спроможність».

3) Представлено результати кореляційного, порівняльного (t-тест Стьюдента), факторного, стандартного регресивного аналізу емпіричних даних. Також представлено результати перевірки нормальності розподілу даних (тести Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса на нормальність розподілу, Нормальних ймовірностей), що дозволило використати для порівняльного аналізу t-тест Стьюдента.

Представлено результати перевірки залишків незалежних змінних та залежних змінних, які засвідчили виконання умов регресивної моделі зв'язків незалежних та залежних змінних (залежність між змінними (ознаками) має лінійний характер; змінні мають нормальний розподіл), що дозволило застосувати стандартний регресивний аналіз емпіричних даних для ідентифікації незалежних змінних, пов'язаних із залежною змінною, а також дослідити ступінь впливу незалежних змінних на залежну змінну.

Розділ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ

У розділі проаналізовано зміст соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників толерантного/інтолерантного ставлення респондентів до корупції за результатами емпіричного дослідження. Враховано висновки експертів з проблематики корупції: «Без огляду на чималу кількість досліджень про причини корупції, ми знаємо напроцуд мало про закономірності подолання корупції» [265; 290, с. 1140].

3.1. Ідентифікація психологічних чинників ставлення до корупції

У пункті 2.2.2 у ході перевірки критеріальної валідності розроблених спеціалізованих шкал (див. стор. 90-103) було детально проаналізовано отримані емпіричні дані, які перегукуються з висновками Transparency International щодо більшої толерантності вітчизняних респондентів до побутової, службової, виборчої корупції у порівнянні з еталонною вибіркою [78]. Найістотніше показники відрізняються не на користь вітчизняної вибірки стосовно:

- Ставлення респондентів до корупції в закладах освіти, медичних установах, психологічного дискомфорту респондентів від необхідності давати хабарі (шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції);
- Ставлення респондентів до сприяння корумпованим керівникам у їх службових зловживаннях; до готовності давати хабарі за працевлаштування чи службове зростання; під час отримання дозволів, ліцензій в державних органах; до готовності давати хабарі перевіряючим особам під час ведення бізнесу (шкала 1.4. Ставлення до службової корупції);
- Ставлення респондентів до готовності продати свій голос на виборах; байдужості до того, чи голос на виборах буде (був) спотворений (шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції).

Виявлено у вітчизняній вибірці більш авторитарну організаційну культуру (у порівнянні з еталонною вибіркою). Найістотніше організаційні стосунки відрізняються не на користь вітчизняної вибірки: щодо відсутності безпосередньої комунікації керівництва з співробітниками; щодо маніпулятивних форм управління підлеглими; щодо «показових» звільнень праців-

ників через суб'єктивні причини. Авторитаризм організаційної культури проявляється, зокрема, у тому, що керівники незначною мірою делегують підлеглим повноваження, доволі жорстко контролюють їх вербальну поведінку під час зборів колективу, а також у тому, що працівники без узгодження з керівниками не можуть самостійно приймати рішення в межах своїх посадових повноважень (шкала 1.3. Авторитаризм організаційної культури) [122].

Виявлено відмінності середніх значень ознак низки шкал вітчизняної та еталонної вибірок, отриманих під час аналізу даних Анкетування №1 (2013 р.) та Анкетування №4 (2017-2018 рр.).

Таблиця 3.1.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P\text{-Variances} > 0,05$. Анкетування №1, 2013. N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
1.2. Ставлення до побутової корупції	8,7	6,7	9,5	0,000	0,05
1.4. Ставлення до службової корупції	11,2	8,9	7,9	0,000	0,05
1.3. Авторитарність організаційної культури	18,6	17,6	2,5	0,012	0,06

При порівнянні вітчизняної та еталонної вибірок виявлено значущі відмінності середніх значень за ознаками (див. табл. 3.1):

- «Ставлення до побутової корупції»: t-критерій Стьюдента = 9,5. Середні значення в українській вибірці 8,67 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж в польській вибірці 6,67 ($p \leq 0,00$). При цьому середні значення толерантності до побутової корупції у вітчизняній вибірці є «середньо-високі».
- «Ставлення до службової корупції»: t-критерій Стьюдента = 7,9. Середні значення в українській вибірці 11,2 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж в польській вибірці 8,99 ($p \leq 0,00$). При цьому середні значення толерантності до службової корупції у вітчизняній вибірці є «середньо-високі».
- «Авторитаризм організаційної культури»: t-критерій Стьюдента = 2,5. Середні значення в українській вибірці 18,6 ($p \leq 0,012$) статистично вищі, ніж в польській вибірці 17,6 ($p \leq 0,012$). Організаційна культура у вітчизняній вибірці містить більше авторитарних елементів, ніж в еталонній вибірці.

Вказані вище значущі відмінності знайшли підтвердження під час повторного емпіричного дослідження – Анкетування №4 (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests) Групуюча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $F, Variances > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). $N=200$ вітчизняних респондентів, $N=200$ респондентів еталонної вибірки.

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	7,55	6,11	7,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	9,20	7,44	7,42	0,00	0,56
1.5.Ставлення до виборчої корупції	8,03	7,26	4,09	0,00	0,05

Якщо порівнювати середні значення вказаних шкал, то у порівнянні з 2013 р. рівень толерантності до побутової, службової, виборчої корупції у вибірці 2017-18 рр. знизився і перебуває в межах «посередньої» толерантності. Показники середніх значень толерантності до виборчої корупції не лише в еталонній, але й у вітчизняній вибірці за результатами Анкетування №4 є «низькими».

Виявлені відмінності можуть бути ознакою більш поширеного «соціалізованого» рівня розвитку я-ідентичності вітчизняних респондентів, що формує толерантне ставлення до проявів корупції. Більшою мірою авторитарні правила організаційної культури консервують і відтворюють корумповану соціальну реальність, не дають вітчизняним респондентам психологічно дистанціювати себе від корумпованих соціальних обставин та правил, заважають здобути і втримати автономію, ускладнюють досягнення я-ідентичності «авторського» рівня, нав'язують толерантне ставлення щодо корупції. Толерантне ставлення до корупції, як вказують результати емпіричного дослідження, є, значною мірою, «нормою» поведінки для респондентів вітчизняної вибірки. Натомість антикорупційна позиція громадян у корумпованих вітчизняних соціальних обставинах вважається надто ризикованою стратегією поведінки.

Поряд з більшою мірою авторитарно-корупційними вітчизняними соціальними обставинами (у порівнянні з еталонною вибіркою) на основі аналізу емпіричного матеріалу виявлено певні психологічні особливості вітчизняних респондентів, що створюють умови для їх толерантного ставлення до корупції, зокрема:

1) Виявлено у значної частки вітчизняних респондентів недовіру до антикорупційного законодавства, до спеціалізованих антикорупційних органів та результатів їх діяльності. Для 80% вітчизняних респондентів вказали, що антикорупційні закони приймалися в такій редакції, щоб притягти корупціонерів лише середнього рівня і не зачепити головних корупціонерів (колишніх і теперішніх). 56% вітчизняних респондентів вважають, що рівень професійної, морально-психологічної готовності керівництва та співробітників антикорупційних органів недостатній для протидії корупції. Причи-

нами малоефективної діяльності Національного антикорупційного бюро України, Прокуратури та інших антикорупційних державних установ на думку 87% респондентів є: «залежність їх керівництва (через тиск, залякування або підкуп) від владних та олігархічних груп»; 72% – «корумпованість судів», 51% – «негласна заборона розслідувати злочини певного кола колишніх та теперішніх високопосадовців» (див. додаток М.1 табл. 3.16, табл. 3.17). Наслідком недовіри до антикорупційних державних органів є зростання толерантності громадян до корупції, визнання неспроможності громадян протистояти корупціонерам: якщо спеціальні державні органи не спроможні протидіяти корупції, то тим більше звичайні громадяни не спроможні [149].

2) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняється недостатнім рівнем обізнаності для протистояння корупції та корумпованим суб'єктам. Зокрема, 32% вітчизняних респондентів висловились, що «не мають достатніх знань та інформації» стосовно сутності та сучасних технологій корупції; 56% респондентів – «громадяни розуміють посередньо, щось чули про це». Лише 12% респондентів підтвердили, що більшість громадян «розуміють достатньою мірою» сутність та сучасні технології політичної корупції (див. додаток М.2 табл. 3.18).

Виявлено значною мірою ірраціональні засоби соціального прогнозування та прийняття рішень під час виборів претендентів на посади (див. Додаток Г.7 рис. 2.13, Додаток Г.8 рис. 2.14). 40-60% вітчизняних респондентів не довіряють публічній інформації про кандидатів та політичні партії; до 60% респондентів покладаються на поради друзів; у 75% респондентів не вистарчає сил розібратися, за кого голосувати на виборах. Для половини респондентів обох вибірок «важко передбачити майбутню поведінку політиків (партій)»: 45-43% (2013, 2018) респондентів еталонної вибірки, і 58%, 49% (2013, 2017) вітчизняних респондентів. Ірраціональність когнітивних можливостей значного відсотка вітчизняних респондентів спричиняє, з одного боку, можливість маніпуляцій громадською думкою, а з другого боку, безвідповідальність та помилковість рішень громадян під час виборів. Не маючи доступу до достовірних джерел інформації громадяни черпають інформацію з чуток свого соціального середовища, а тому помиляються у прийнятті суспільно значущих рішень. Непоінформованість формує схильність до *містифікації* громадянами владних інституцій, що є підґрунтям збільшення самототалітаризму, конформізму, громадянської пасивності особистості, амбівалентності до корупційних ситуацій.

Натомість 52% респондентів еталонної вибірки ствердили, що можна довіряти офіційним відомостям про депутатів під час прийняття рішень. Більше 70% респондентів еталонної вибірки приймають важливі рішення самостійно (наприклад, якого політика або партію підтримати на виборах), а не дослухаються до думок (чуток) друзів.

3) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняється вищим рівнем середніх значень шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері», нижчим рівнем середніх значень шкали «Морально-етична відповідальність» (у порівнянні з еталонною вибіркою) (див. додаток Г.5 рис. 2.11):

- До твердження «переможців не судять» цілком або частково позитивно ставляться 67-71% (2013, 2016), 52% (2017) вітчизняних респондентів, і майже вдвічі менше респондентів еталонної вибірки – 33% (2013), 21% (2018).
- До твердження «за ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових гравців, цінності та дії яких не поділяю» позитивно або частково позитивно ставляться 66% (2013), 50% (2017) вітчизняних респондентів, і майже вдвічі менше респондентів еталонної вибірки – 47% (2013), 27% (2018).
- З твердженням «Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру» погодились 71-69% (2013,2016), 55% (2017) вітчизняних респондентів.

Більш толерантне ставлення до аморальності в ділових відносинах, а також менш сформовану морально-етичну відповідальність у респондентів вітчизняної вибірки підтверджують результати порівняльного аналізу (див. табл. 3.3; табл. 3.4).

Табл. 3.3.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$. Анкетування №1, 2013.

N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
Шкала 3.1. Рівень морально-етичної відповідальності	8,83	11,32	-4,13	0,00	0,00
Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	9,31	8,63	2,73	0,007	0,31

Табл. 3.4.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
Шкала 1.15 Толерантність до аморальності в діловій сфері	8,81	7,94	4,49	0,00	0,25

Шкала 3.1. Рівень морально-етичної відповідальності (див. табл. 3.3): Анкетування №1 (2013 р.): t-критерій Стьюдента = -4,13. Середні значення в вітчизняній вибірці вищі за еталонну вибірку.

чизняній вибірці $\approx 8,83$ ($p \leq 0,00$) статистично нижчі, ніж в еталонній вибірці $\approx 11,32$ ($p \leq 0,00$). Середні значення у вітчизняній вибірці нижчі щодо «Рівня морально-етичної відповідальності», ніж в еталонній вибірці.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері» (див. табл. 3.3; табл. 3.4):

- Анкетування №1 (2013 р.): t-критерій Стьюдента = 2,73. Середні значення у вітчизняній вибірці $\approx 9,31$ ($p \leq 0,007$) статистично вищі, ніж в еталонній вибірці $\approx 8,63$ ($p \leq 0,007$).
- Анкетування №4 (2018 р.): t-критерій Стьюдента = 4,49. Середні значення у вітчизняній вибірці $\approx 8,81$ ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж в еталонній вибірці $\approx 7,94$ ($p \leq 0,00$).

Середні значення толерантності до аморальних дій у діловій сфері у вітчизняній вибірці вищі, ніж в еталонній вибірці.

4) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняє специфіка *мотиваційно-професійної спрямованості* (Анкетування №1, 2013) (див. додаток М.3 рис. 3.1): 36% респондентів вітчизняної вибірки прагнуть знайти роботу з стабільною зарплатою; частка респондентів еталонної вибірки з таким прапненням у тричі менша – 12%. 44% респондентів еталонної вибірки спрямовані на пошук «високооплачуваної роботи, яка вимагає щоденної концентрації розумових сил»; частка респондентів вітчизняної вибірки з такою спрямованістю втричі менша – 17%. Бажання третини вітчизняних громадян втриматись на роботі зі стабільною зарплатою схиляє їх до толерантності стосовно службової корупції в таких установах.

5) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняє самототалітаризм (див. додаток Г.6 рис. 2.12) у системі «індивід–носії влади», схильність до самопідпорядкування офіційним носіям влади:

- 57% (Анкетування №1, 2013), 55% (Анкетування №2, 2016), 54% (Анкетування №4, 2017) респондентів вітчизняної вибірки вважають, що «керівник завжди правий» (некритичне оцінювання правоти формальних керівників); серед респондентів еталонної вибірки таких є значно менший відсоток – 15% (2013), 37% (2018).
- 60-54% (Анкетування №1, 2013; Анкетування №2, 2016; Анкетування №4, 2017) респондентів вітчизняної вибірки погодились, що «люди заслуговують на ту владу, яку мають» (оцінюють власну я-ідентичність кризь статус чинного керівництва або влади); серед респондентів еталонної вибірки таких є 31-37% (Анкетування №1, 2013; Анкетування №4, 2018).
- 30-31% (Анкетування №2, 2016; Анкетування №4, 2017) вітчизняних респондентів повністю або частково погодились, що «Щоб мати авторитет керівник має демонструвати очевидну перевагу (автомобіль, дорогий одяг та речі)»; серед респондентів еталонної вибірки таких є 15-13% (Анкетування №1, 2013; Анкетування №4,

2017).

б) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняється амбівалентністю до типових корупційних ситуацій. Шляхом порівняльного аналізу виявлено вищі середні значення «амбівалентності до корупційних ситуацій» у вітчизняній вибірці, ніж в еталонній вибірці (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $F, Variances > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). $N=200$ вітчизняних респондентів, $N=200$ респондентів еталонної вибірки.

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1,68	1,4	2,49	0,01	0,055

При порівнянні середніх значень вітчизняної та еталонної вибірки виявлено значущі відмінності за ознакою шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: t-критерій Стьюдента = 2,49. Середні значення в вітчизняній вибірці =1,68 ($p \leq 0,01$) статистично вищі (графік зліва), ніж у польській вибірці =1,4 ($p \leq 0,01$).

7) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняють помірно-низькі показники загальної самоефективності: 28,2 (Анкетування №3, 2017), 27,86 (Анкетування №4, 2017). «Помірно-низький» рівень самоефективності є ознакою усвідомлення вітчизняними респондентами недостатнього рівня власних можливостей, компетентності й ефективності у діяльності. Респонденти вітчизняної вибірки недостатньо впевнені у тому, що спроможні вирішувати нетипові завдання, розв'язувати складні проблемні ситуації. Як вказують дослідження, помірно-низька самоефективність недостатньо мотивує, недостатньою мірою налаштовує їх на протистояння перешкодам, неприємним переживанням [11; 253].

Помірно-низький рівень загальної самоефективності є одним з психологічних чинників, що не сприяє формуванню інтолерантного ставлення до корупції – як нетипової і небезпечної соціальної перепони, оскільки:

- знижує пізнавальну наполегливість особистості, що у свою чергу формує недостатню інформованість, стереотипність мислення та низьку ефективність прийнятих рішень (когнітивна сфера).
- посилює песимізм щодо власних можливостей досягти мети (емоційна сфера).
- збільшує нерішучість, знижує мотивацію та бажання особистості досягти поставлених цілей: особистість не береться за складні

завдання, не пробує долати перешкоди (мотиваційна сфера).

Наведений вище аналіз стосовно індивідуально-психологічних чинників ставлення громадян до корупції підтверджує результат факторного аналізу емпіричних даних. Наводимо зв'язки між змінними, що спричиняють толерантне ставлення до корупції у респондентів вітчизняної вибірки (див. додаток К.1 табл. 2.24, Анкетування №4, 2017):

- Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» охоплює такі змінні: авторитарна організаційна культура (.53); толерантне ставлення до службової (.62), побутової (.46), виборчої (.47) корупції; толерантність до аморальності в діловій сфері (.63); самототалітаризм (.58); незавбачливість (.30).

Таким чином, внаслідок аналізу емпіричних результатів дослідження ідентифіковано соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники, котрі формують толерантне ставлення до корупції вітчизняних респондентів і зменшують можливості для спротиву проявам корупційних зловживань.

Соціально-психологічні чинники толерантності до корупції:

- більш авторитарна організаційна культура (у порівнянні з еталонною вибіркою).

Індивідуально-психологічні чинники толерантності до корупції:

- більш толерантне ставлення до побутової, службової, виборчої корупції (у порівнянні з еталонною вибіркою);
- значний рівень недовіри до антикорупційного законодавства та до спеціалізованих антикорупційних органів;
- значною мірою ірраціональні способи прийняття рішень (зокрема під час виборів);
- недостатній рівень морально-етичної відповідальності; вищий рівень толерантності до аморальності в діловій сфері у порівнянні з еталонною вибіркою;
- мотиваційно-професійна спрямованість на роботу з стабільною зарплатою (у порівнянні з еталонною вибіркою);
- самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»;
- значна амбівалентність до корупційних ситуацій (у порівнянні з еталонною вибіркою);
- помірно-низькі показники загальної самоефективності.

3.2 Ідентифікація психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

3.2.1 Емпіричний аналіз соціально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

Ми виходимо з тези, що корупція є первинним соціальним чинником, а особистість (з причини закинутості її у суспільство, соціальні спільноти та ситуації) змушена підпорядковуватись корупційним вимогам або чинити їм спротив. Тому важливо ідентифікувати у зібраному масиві емпіричних даних соціально-психологічні чинники (ознаки), які актуалізують у громадян інтолерантне ставлення до корупції. Виявлені соціально-психологічні чинники є елементами антикорупційної субкультури, котра актуалізує у громадян антикорупційні цінності, індивідуально-психологічний потенціал для інтолерантного ставлення до корупції.

Для ідентифікації соціально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції застосовано t-тест Стьюдента (порівняльний аналіз емпіричних даних) стосовно даних Анкетування №4 (2017-2018 рр.) та Анкетування №1 (2013 р.), групуючи змінні:

- «Демократизм-авторитаризм організаційної культури»;
- «Амбівалентність до корупційних ситуацій»;
- «Ставлення до службової корупції».

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Демократизм-авторитаризм організаційної культури» (Анкетування №4, 2018). Група 1, респонденти якої працюють в умовах «демократичної організаційної культури», Група 2 з «авторитарною організаційною культурою». Виявлено відмінності середніх значень ознак: ставлення до службової корупції, толерантність до аморальності в діловій сфері (див. рис. 3.6).

Таблиця 3.6.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «1.3. Авторитаризм організаційної культури». Група 1 з «демократичною організаційною культурою», Група 2 з «авторитарною організаційною культурою». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P , $Variances > 0,05$. Анкетування №4, 2018. $N=200$ вітчизняних респондентів.

	Група 1 з «демократичною організаційною культурою»	Група 2 з «авторитарною організаційною культурою»	t-value	p	p- variances
1.4. Ставлення до службової корупції	8,10	10,30	-2,5	0,02	0,16
1.22. Антикорупційна спроможність	17,3	15,3	2,5	0,02	0,06

При порівнянні групи 1 та групи 2 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознаками :

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції: t-критерій Стьюдента = -2,5. Середні значення толерантності до службової корупції в групі респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури 8,1 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж в групі респондентів, що працюють в умовах авторитарної організаційної культури 10,3 ($p \leq 0,02$): інтолерантніше ставлення до службової корупції ідентифіковане у респондентів, які працюють в умовах демократичної організаційної культури.

1.22. Антикорупційна спроможність: t-критерій Стьюдента = 2,5. Середні значення антикорупційної спроможності в групі респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури 17,3 ($p \leq 0,02$) статистично вищі, ніж в групі респондентів, що працюють в умовах авторитарної організаційної культури 15,3 ($p \leq 0,02$): вищу антикорупційну спроможність ідентифіковано у респондентів, які працюють у демократичній організаційній культурі.

Результати засвідчують, що інтолерантність до службової корупції та вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів, які працюють в умовах більш демократичної організаційної культури.

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Амбівалентність до корупційних ситуацій» (Анкетування №4, 2018). Група 3 з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій», Група 4 з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій» (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна «1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій». Група 5 з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій», Група 6 з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$. Анкетування №4, 2018. N=200 вітчизняних респондентів.

	Група 3 з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій»	Група 4 з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій»	t-value	p	p-variances
1.31. Авторитарна культура	2,85	5,00	-2,59	0,015	0,019

При порівнянні групи 5 та групи 6 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознакою:

Шкала 1.31. Авторитарна культура: t-критерій Стьюдента = -2,59. Середні значення у вибірці з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій» =2,85 ($p \leq 0,015$) статистично нижчі, ніж у вибірці з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій» =5,00 ($p \leq 0,015$): низьку амбівалентність до корупційних ситуацій ідентифіковано у респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури.

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Ставлення до службової корупції» (Анкетування №4, 2018). Група 5 з «низькою толерантністю до службової

корупції», Група 6 з «високою толерантністю до службової корупції». Виявлено у двох вибірках відмінності середніх значень ознак (див. табл. 3.8).

Таблиця 3.8.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна «1.4. Ставлення до службової корупції». Група 7 з «низькою толерантністю до службової корупції», Група 8 з «високою толерантністю до службової корупції». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, \text{Variances} > 0,05$. Анкетування №4, 2018, N=200 вітчизняних респондентів.

	Група 5 з «низькою толерантністю до службової корупції»	Група 6 з «високою толерантністю до службової корупції»	t-value	p	p-variances
1.31. Авторитарна культура	13,5	15,90	-2,3	0,02	0,32
1.14. Самототалітаризм	10,2	11,6	-2,5	0,015	0,50

При порівнянні групи 7 та групи 8 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознакою:

Шкала 1.31. Авторитарна культура: t-критерій Стьюдента = -2,3. Середні значення у вибірці з «низькою толерантністю до службової корупції», =13,5 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж у вибірці з «високою толерантністю до службової корупції» =15,90 ($p \leq 0,02$): низьку толерантність до службової корупції ідентифіковано у респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури.

Шкала 1.14. Самототалітаризм: t-критерій Стьюдента = -2,5. Середні значення у вибірці з «низькою толерантністю до службової корупції», =10,2 ($p \leq 0,015$) статистично нижчі, ніж у вибірці з «високою толерантністю до службової корупції» =11,6 ($p \leq 0,015$): низькі показники самототалітаризму виявлено у респондентів, що мають низьку толерантність до службової корупції.

Таким чином, інтолерантне ставлення до службової корупції виявлено у респондентів, які працюють в умовах демократичної організаційної культури, в яких нижчі показники самототалітаризму. Виявлено соціально-психологічні чинники інтолерантного ставлення респондентів вітчизняної вибірки до корупції:

- інтолерантність до службової корупції, низьку амбівалентність до корупційних ситуацій, вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів, які працюють в умовах більш демократичної організаційної культури, в яких низькі показники самототалітаризму;
- вищі показники антикорупційної спроможності виявлено у респондентів, які інтолерантні до виборчої корупції та мають посередні показники макіавеллізму.

З огляду на викладений вище аналіз результатів емпіричного дослідження, соціально-психологічним чинником актуалізації у вітчизняних

громадян інтолерантного ставлення до корупції є демократизація організаційної культури.

3.2.2 Емпіричний аналіз індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

У дослідженому емпіричному матеріалі міститься низка психологічних ознак (компонентів я-ідентичності респондентів), що мають вплив на інтолерантне ставлення до корупції, а саме: патерналізм щодо інститутів влади, морально-етична відповідальність, толерантність до аморальності в діловій сфері, макіавеллізм, самотогоалітаризм, самоставлення (самоповага, самовпевненість), загальна самоефективність, амбівалентність до корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність.

Для виявлення індивідуально-психологічних чинників, які можуть бути основою інтолерантного ставлення до корупції застосовано статистичні методи: порівняльний аналіз t-тест Стьюдента, кореляційний аналіз, регресійний аналіз даних (Анкетування №1, Анкетування №2, Анкетування №3, Анкетування №4).

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Радикальність до корупційних ситуацій». Група 7 з «низьким радикалізмом до корупційних ситуацій», Група 8 з «високим радикалізмом до корупційних ситуацій». Виявлено відмінності середніх значень низки ознак: критичність в ухваленні рішень, толерантність до аморальності в діловій сфері, амбівалентність до корупційних ситуацій, загальна самоефективність, антикорупційна спроможність, макіавеллізм (див. табл. 3.9, додаток Р: табл. 3.8; рис. 3.7).

При порівнянні групи 7 та групи 8 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознаками :

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень: t-критерій Стьюдента = -2,3. Середні значення за шкалою «критичність в ухваленні рішень» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =13,5 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =15,0 ($p \leq 0,02$): критичність в ухваленні рішень формує у респондентів високій радикалізм до корупційних ситуацій.

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: t-критерій Стьюдента = 3,29. Середні значення «амбівалентності до корупційних ситуацій» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =1,77 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =1,63 ($p \leq 0,00$): у респондентів з вищим радикалізмом до корупційних ситуацій – нижча амбівалентність до корупційних ситуацій.

Таблиця 3.9.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «Радикальність до корупційних ситуацій». Група 7 з «низьким радикалізмом до корупційних ситуацій», Група 8 з «високим радикалізмом до корупційних ситуацій». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $F, \text{Variances} > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). $N=200$ вітчизняних респондентів, $N=200$ респондентів еталонної вибірки.

	Група 7 з низькою радикальністю до корупційних ситуацій (оцінка «1»)	Група 8 з високою радикальністю до корупційних ситуацій (оцінка «5»)	t-value	p	p-Variances
1.11. Критичність в ухваленні рішень	13,54	15,0	-2,30	0,023	0,132
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1,77	0,63	3,29	0,001	0,054
1.22. Антикорупційна спроможність	15,8	17,4	-1,99	0,048	0,567
2.1. Макіавеллізм	38,6	35,2	2,32	0,021	0,320

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність: t-критерій Стьюдента = -1,99. Середні значення «антикорупційної спроможності» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =15,8 ($p \leq 0,047$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =17,4 ($p \leq 0,047$): у респондентів з вищим радикалізмом до корупційних ситуацій вища антикорупційна спроможність.

Шкала 2.1 Макіавеллізм: t-критерій Стьюдента = 2,33. Середні значення «макіавеллізму» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =38,6 ($p \leq 0,02$) статистично вищі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =35,2 ($p \leq 0,02$): високі показники макіавеллізму знижують у респондентів радикалізм до корупційних ситуацій.

Отже, радикалізм особистості до корупційних ситуацій виявлено в респондентів з:

- вищими показниками критичності в ухваленні рішень (середні значення 15,0);
- низькими показниками амбівалентності до корупційних ситуацій (середні значення 1,63);
- вищими показниками антикорупційної спроможності (середні значення 17,4);
- середніми показниками макіавеллізму (середні значення 35,2).

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Антикорупційна спроможність». Група 9 з «низькою антикорупційною спроможністю», Група 10 з «високою антикорупційною спроможністю» (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «Антикорупційна спроможність». Група 9 (низька-середня антикорупційна спроможність), Група 10 (висока антикорупційна спроможність). Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances $> 0,05$. Анкетування №4, 2017. N=200 вітчизняних респондентів.

	Група 9 з «низько-середньої антикорупційної спроможності»	Група 10 з «високою антикорупційною спроможністю»	t-value	p	p-variances
1.22. Критичність в ухваленні рішень	13,58	15,04	-3,51	0,0006	0,951
1.12. Завбачливість-незавбачливість	10,35	11,25	-2,18	0,030	0,254
1.14. Самототалітаризм	11,92	10,53	2,99	0,003	0,726
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	9,01	8,00	2,96	0,004	0,443
1.20. Зняття відповідальності	23,00	20,96	2,00	0,047	0,105
1.21. Загальна самоефективність	27,43	29,96	-2,31	0,021	0,320
1.5. Ставлення до виборчої корупції	8,29	6,64	2,9	0,0006	0,22
2.1. Макіавеллізм	38,82	36,11	2,87	0,005	0,298

Виявлено у двох вибірках відмінності середніх значень низки ознак:

Шкала 1.22. Критичність в ухваленні рішень: t-критерій Стьюдента = -3,51. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю =13,58 ($p < 0,00$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю =15,04 ($p < 0,00$): вищі показники критичності в ухваленні рішень виявлено у респондентів з вищою антикорупційною спроможністю.

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість: t-критерій Стьюдента = -2,18. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю =10,35 ($p < 0,03$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю =11,25 ($p < 0,00$): вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів, які мають вищі показники незавбачливості.

Шкала 1.14. Самототалітаризм: t-критерій Стьюдента = 2,99. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю =11,92 ($p < 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю =10,53 ($p < 0,00$): вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів з нижчими показниками самототалітаризму.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері: t-критерій Стьюдента = 2,96. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю =9,0 ($p < 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю =8,0 ($p < 0,00$): вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів з нижчими показниками толерантності до аморальності в діловій сфері.

Шкала 1.20. Зняття відповідальності: t-критерій Стьюдента =2,0. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю =23,0 ($p < 0,04$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спро-

можністю $\approx 20,96$ ($p \leq 0,04$): вища антикорупційна спроможність виявлено у респондентів з нижчими показниками зняття відповідальності.

Шкала 1.21. Загальна самоефективність: t-критерій Стюдента = -2,3. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю $\approx 27,4$ ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю $\approx 29,96$ ($p \leq 0,02$): вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів з вищими показниками загальної самоефективності.

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції: t-критерій Стюдента = 2,9. Середні значення ставлення до виборчої корупції у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю $\approx 8,29$ ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю $\approx 6,64$ ($p \leq 0,00$): вищу антикорупційну спроможність ідентифіковано у респондентів, що інтолерантні до виборчої корупції.

Шкала 2.1. Макіавеллізм: t-критерій Стюдента = 2,87. Середні значення у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю $\approx 38,82$ ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю $\approx 36,11$ ($p \leq 0,00$): вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів з нижчими показниками макіавеллізму.

Результати t-тесту вказують на те, що вищі показник антикорупційної спроможності особистості виявлено в респондентів з:

- вищими показниками критичності в ухваленні рішень (середні значення 15,04);
- вищими показниками незавбачливості (середні значення 11,25);
- нижчими показниками самототалітаризму (середні значення 10,53);
- нижчими показниками толерантності до аморальності в діловій сфері (середні значення 8,00);
- високими показниками субшкали взяття відповідальності;
- високими показниками загальної самоефективності (середні значення 29,96);
- нижчими показниками толерантності до виборчої корупції;
- посередніми показниками макіавеллізму (середні значення 36,1).

Кореляційним аналізом емпіричних даних ідентифіковано зв'язки змінних «Ставлення до службової корупції», «Ставлення до виборчої корупції», «Толерантність до аморальності в діловій сфері», «Амбівалентність до корупційних ситуацій», «Антикорупційна спроможність», які вказують на значущі психологічні чинники інтолерантного ставлення до корупції [122].

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції (див. додаток Н.1 рис. 3.2) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію з шкалами:

- «толерантність до аморальності в діловій сфері» ($r = +0,27$; $p < 0,05$);
- «самототалітаризм» ($r = +0,26$; $p < 0,05$);
- «самоповага» ($r = -0,26$; $p < 0,05$);

- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = +0,44$; $p < 0,05$);
- «патерналізм до інститутів влади» ($r = +0,20$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що інтолерантне ставлення до службової корупції має позитивну кореляцію з нижчими показниками шкали «толерантність до аморальності в діловій сфері», нижчими показниками «самототалітаризму», вищими показниками «самоповаги», нижчими показниками шкали «авторитаризм організаційної культури», нижчими показниками субшкали «патерналізм до інститутів влади».

Шкала 1.4. Ставлення до виборчої корупції (див. додаток Н.2 рис. 3.3) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію з шкалами:

- «самототалітаризм» ($r = +0,31$; $p < 0,05$);
- «антикорупційна спроможність» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «інтолерантність до аморальності в діловій сфері» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «ставлення до побутової корупції» ($r = +0,20$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що інтолерантне ставлення до виборчої корупції у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію з зменшенням «самототалітаризму», збільшенням «антикорупційної спроможності», «інтолерантністю до аморальності в діловій сфері», зменшенням «толерантності до побутової корупції».

Шкала 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері» (див. додаток Н.3 рис. 3.4) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію із шкалами:

- «ставлення до побутової корупції» ($r = +0,28$; $p < 0,05$);
- «ставлення до службової корупції» ($r = +0,27$; $p < 0,05$);
- «ставлення до виборчої корупції» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = +0,29$; $r = +0,22$; $r = +0,2$; $p < 0,05$);
- «завбачливості» ($r = +0,21$; $p < 0,05$);
- «амбівалентність до корупційних ситуацій» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «самототалітаризм» ($r = +0,34$; $r = +0,3$; $r = +0,28$; $r = +0,2$; $p < 0,05$);
- «макіавеллізм» ($r = +0,24$; $p < 0,05$);
- «морально-етична відповідальність» ($r = -0,34$; $r = -0,24$; $p < 0,05$);
- «антикорупційні спроможності» ($r = -0,25$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що інтолерантність до аморальності в діловій сфері у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із інтолерантним «ставленням до побутової корупції», інтолерантним «ставленням до службової корупції», інтолерантним «ставленням до виборчої корупції», «демократизацією організаційної культури», зменшенням «завбачливості», зменшенням «амбівалентності до корупційних ситуацій», зменшенням «самототалітаризму», зменшенням «макіавеллізму», збільшенням «морально-етичної відповідальності», збільшенням «антикоруп-

ційної спроможності».

Шкала 1.19. «Амбівалентність до корупційних ситуацій» (див. додаток Н.4 рис. 3.5) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію із шкалами:

- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «макіавеллізм» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «антикорупційна спроможність» ($r = -0,31$; $r = -0,2$; $p < 0,05$);
- «загальна самоефективність» ($r = -0,22$; $p < 0,05$);
- «критичність в ухваленні рішень» ($r = -0,24$; $p < 0,05$);
- «радикальність до корупції» ($r = -0,22$; $p < 0,05$);
- «патерналізм до інститутів влади» ($r = -0,24$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», зменшенням «макіавеллізму», збільшенням «антикорупційної спроможності», збільшенням «загальної самоефективності», збільшенням «критичності в ухваленні рішень», збільшенням «радикальності до корупції», збільшенням «патерналізму до інститутів влади».

Шкала 1.22 Антикорупційна спроможність (див. додаток Н.5 рис. 3.6) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію із шкалами:

- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «ставлення до виборчої корупції» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «самототалітаризм» ($r = -0,21$; $r = -0,24$; $p < 0,05$);
- «макіавеллізм» ($r = -0,26$; $p < 0,05$);
- «амбівалентність до корупційних ситуацій» ($r = -0,20$; $r = -0,31$; $p < 0,05$);
- «толерантності до аморальності в діловій сфері» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «критичність в ухваленні рішень» ($r = +0,40$; $p < 0,05$);
- «радикалізм до типових корупційних ситуацій» ($r = +0,22$; $p < 0,05$);
- «загальна самоефективність» ($r = +0,21$; $r = +0,36$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що збільшення *антикорупційної спроможності* у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», інтолерантним «ставленням до виборчої корупції», зменшенням «самототалітаризму», зменшенням «макіавеллізму», зменшенням «амбівалентності до корупційних ситуацій», зменшенням «толерантності до аморальності в діловій сфері», збільшенням «критичності в ухваленні рішень», збільшенням «радикальності до корупції», збільшення «загальної самоефективності». У таблиці 3.11 представлені узагальнені результати соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до службової, виборчої корупції, отриманих шляхом кореляційного аналізу емпіричних даних.

Таблиця 3.11.

Результати кореляційного аналізу соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції. Анкетування №1 (2013), N= 200 українських респондентів; 97 респондентів еталонної вибірки; Анкетування №2 (2016), 200 вітчизняних респондентів; Анкетування №3 (2016), 200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4 (2017-2018), N=200 вітчизняних респондентів; N=200 респондентів еталонної вибірки.

	Чинники інтолерантного ставлення до службової корупції	Чинники інтолерантного ставлення до виборчої корупції	Чинники інтолерантного ставлення до аморальності в діловій сфері	Чинники зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій	Чинники збільшення антикорупційної спроможності
Соціально-психологічні чинники					
	«демократизація організаційної культури» ($r = +0,44$; $p < 0,05$);		«демократизація організаційної культури» ($r = +0,29$; $r = +0,22$; $r = +0,2$; $p < 0,05$);	«демократизація організаційної культури» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);	«демократизація організаційної культури» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
Індивідуально-психологічні чинники					
Самооцінка	зменшення «самоталітаризму» ($r = +0,26$; $p < 0,05$);	зменшення «самоталітаризму» ($r = +0,31$; $p < 0,05$);	зменшення «самоталітаризму» ($r = +0,34$; $r = +0,3$; $r = +0,28$; $r = +0,2$; $p < 0,05$);		зменшення «самоталітаризму» ($r = -0,21$; $r = -0,24$; $p < 0,05$);
	збільшення «самоповаги» ($r = -0,26$; $p < 0,05$);				
				збільшення «загальної самооефективності» ($r = -0,22$; $p < 0,05$);	збільшення «загальної самооефективності» ($r = +0,21$; $r = +0,36$; $p < 0,05$);
	зменшення «патерналізму до інститутів влади» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);			збільшення «патерналізму до інститутів влади» ($r = -0,24$; $p < 0,05$);	
Когнітивний потенціал				збільшення «критичності в ухваленні рішень» ($r = -0,24$; $p < 0,05$);	збільшення «критичності в ухваленні рішень» ($r = +0,40$; $p < 0,05$);
			збільшення «завбачливості» ($r = +0,21$; $p < 0,05$);		
			зменшення «амбівалентності до корупційних ситуацій» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);		зменшення «амбівалентності до корупційних ситуацій» ($r = -0,20$; $r = -0,31$; $p < 0,05$);
Моральні якості	зменшення «толерантності до аморальності в діловій сфері» ($r = +0,27$; $p < 0,05$);	зменшення «толерантності до аморальності в діловій сфері» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);			зменшення «толерантності до аморальності в діловій сфері» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
			збільшення «морально-етичної відповідальності» ($r = -0,34$; $r = -0,24$; $p < 0,05$);		
			зменшення «макіавеллізму» ($r = +0,24$; $p < 0,05$);	зменшення «макіавеллізму» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);	зменшення «макіавеллізму» ($r = -0,26$; $p < 0,05$);

	Чинники інтолерантного ставлення до службової корупції	Чинники інтолерантного ставлення до виборчої корупції	Чинники інтолерантного ставлення до аморальності в діловій сфері	Чинники зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій	Чинники збільшення антикорупційної спроможності
Моральні якості		зменшення «толерантності до побутової корупції» ($r = +0,20$; $p < 0,05$).	зменшення толерантного «ставлення до побутової корупції» ($r = +0,28$; $p < 0,05$); зменшення толерантного «ставлення до службової корупції» ($r = +0,27$; $p < 0,05$); зменшенням толерантного «ставлення до виборчої корупції» ($r = +0,20$; $p < 0,05$).		
Вольові якості		збільшення «антикорупційної спроможності» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);	збільшення «антикорупційної спроможності» ($r = -0,25$; $p < 0,05$).	збільшення «антикорупційної спроможності» ($r = -0,31$; $r = -0,2$; $p < 0,05$);	
				збільшення «радикальності до корупції» ($r = -0,22$; $p < 0,05$);	збільшення «радикальності до корупції» ($r = +0,22$; $p < 0,05$);

Шляхом *регресійного аналізу* емпіричних даних виявлено залежності між незалежними та залежними змінними, а також досліджено ступінь впливу незалежних змінних на залежну змінну. Отримані коефіцієнти регресії статистично відрізняються від 0 ($p \leq 0,001$) і вказують на лінійну залежність між незалежними та залежними змінними.

Коефіцієнти регресії залежної змінної шкала 1.22. «Антикорупційна спроможність» та незалежної змінної «шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень» 0,397; незалежної змінної «шкала 1.12. Незавбачливість» 0,203 (див. рис. 3.12).

Таблиця 3.12.

Залежна змінна «шкала 1.22. Антикорупційна спроможність», незалежні змінні: «шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень»; «шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість».

Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів.

Regression Summary for Dependent Variable: 1.22 Антикорупційна спроможність. R= ,39744701 R²= ,15796413 Adjusted R²= ,15279826 F(1,163)=30,578 p<,00000 Std.Error of estimate: 2,2344	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(133)	p-level
Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень	0,397	0,072	0,466	0,084	5,529	0,003
Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість	0,203	0,077	0,246	0,093	2,654	0,008

Коефіцієнти регресії залежної змінної шкала 1.14. «Самоталітаризм» та незалежних змінних: «шкала 1.15. Ставлення до виборчої корупції» 0,312; «1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері» 0,277; «шкала 2.1. Макіавелізм» 0,172 (див. рис. 3.13).

Залежна змінна шкала 1.14. «Самототалітаризм»,
 незалежні змінні: «шкала 1.15. Ставлення до виборчої корупції»;
 «1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері»; «шкала 2.1. Макіавеллізм».
 Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів.

Regression Summary for Dependent Variable: 1.14 Самототалітаризм R=,62573772 R ² =,39154769 Adjusted R ² =,24972798 F(31,133)=2,7609 p<,00003 Std.Error of estimate: 1,9849	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(133)	p-level
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,312	0,074	0,384	0,092	4,202	0,000044
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	0,277	0,075	0,377	0,103	3,676	0,000321
2.1. Макіавеллізм	0,172	0,077	0,085	0,038	2,236	0,026729

Отже, шляхом регресійного аналізу виявлено залежності залежних та незалежних змінних:

- збільшення «Антикорупційної спроможності» особистості залежить від збільшення «Критичності в ухваленні рішень», збільшення «Незавбачливості»;
- Зменшення «Самототалітаризму» особистості залежить від зменшення толерантного «Ставлення до виборчої корупції», зменшення «Толерантності до аморальності в діловій сфері»; зменшення «Макіавеллізму».

Шляхом *факторного аналізу* виявлено змінні та структуру взаємозв'язків між ними, які сприяють інтолерантному ставленню вітчизняних респондентів до корупції (див. Додаток К.1, табл. 2.24).

Фактор 1 «Чинники антикорупційної спроможності» (українська вибірка, Анкетування №4, 2017) охоплює змінні, які сприяють інтолерантному ставленню респондентів до корупції: збільшення загальної самоефективності ($r=0,66$; $p<0,05$), збільшення критичності в ухваленні рішень ($r=0,64$; $p<0,05$), збільшення антикорупційної спроможності ($r=0,57$; $p<0,05$), збільшення радикальності до корупційних ситуацій ($r=0,3$; $p<0,05$); взяття на себе відповідальності ($r=0,45$); зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій ($r=0,46$; $p<0,05$).

Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» охоплює змінні, які сприяють інтолерантному ставленню респондентів до службової ($r=0,62$; $p<0,05$), побутової ($r=0,46$; $p<0,05$), виборчої ($r=0,47$; $p<0,05$) корупції: демократизація організаційної культури ($r=0,53$; $p<0,05$); інтолерантність до аморальності в діловій сфері ($r=0,63$; $p<0,05$); зменшення самототалітаризму ($r=0,58$; $p<0,05$).

Фактор 5 «Чинники толерантності до службової корупції» охоплює змінні, які сприяють інтолерантному ставленню респондентів до службової корупції (0,42): збільшення завбачливості (0,32), збільшення доходів (0,57), рівня освіти (0,62).

Аналіз індивідуально-психологічної специфіки радикальності ставлення

громадян до корупції. Проаналізовано емпіричні результати дослідження (Анкетування 2, Анкетування 4) психологічних особливостей респондентів, які виявили високі показники за шкалою 1.19.1 «Радикальність до корупційних ситуацій» (дивись пункт 2.2.2, інтерпретація шкали 1.19.1). Ця група респондентів привертає нашу увагу, оскільки їх психологічні характеристики є, умовно кажучи, «взривовими» у контексті дослідження феномену активного інтолерантного ставлення до корупції, задають. Соціологічні результати аналізу емпіричних даних представлені в табл. 3.14.

Табл. 3.14.

Розподіл респондентів вітчизняних та еталонної вибірок за індексом радикальності до корупційних ситуацій (Анкетування №2, 2016, N=200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів, N=200 польських респондентів).

	Індекс амбівалентності до корупційних ситуацій	Еталонна вибірка (Анкетування №4, 2018, N=200 респондентів)	Вітчизняна вибірка (Анкетування №2, 2016, N=200 респондентів)	Вітчизняна вибірка (Анкетування №4, 2017, N=200 респондентів)
«Низька радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «1»	від 1,6 до 9,6	61%	77%	81%
«Середня радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «3»	від 1,4 до 3,6	19%	12%	12%
«Висока радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «5»	від 0 до 1,6	20%	11%	7%

Спостерігаємо відмінності у відсотковому співвідношенні респондентів, які виявили *високу радикальність* до корупційних ситуацій, зокрема в еталонній польській вибірці їх є 20%, натомість у вітчизняних вибірках їх є у двічі - у тричі менше – 11%, 7% (2016, 2017). Також виявлено в еталонній вибірці більший відсоток респондентів з середньою радикальністю до корупційних ситуацій – 19%, а в вітчизняних вибірках – по 12%. З огляду на це можемо констатувати істотні соціологічні відмінності між вітчизняними та еталонною вибірками: 77-81% вітчизняних респондентів мають низькі показники радикалізму до корупційних ситуацій, а частка таких в еталонній вибірці значно менша – 61%.

Також проведено порівняльний аналіз для виявлення статистично значущих психологічних особливостей респондентів з *високою радикальністю* до корупційних ситуацій (див. табл. 3.9).

У респондентів з високою радикальністю до корупційних ситуацій (оцінка «5») виявлено статистично вищі показники середніх значень шкал: 1.22. Антикоруptionна спроможність, 1.11. Критичність в ухваленні рішень; а також статистично нижчі показники середніх значень шкал: 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій, 2.1. Макіавеллізм (дивись Додаток Р, рис. 3.8).

З огляду на це індикаторами інтолерантного ставлення (радикальності) особистості до корупції є результати значень шкал з такими показниками:

- 1.11. Критичність в ухваленні рішень: 14,6–15,4 (72-78%) і більше;

- 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: не більше 0,0–0,8 (до запитань 97.1, 97.2 обрано відповідь 1, а до решти запитань обрано відповіді 1 або 2);
- 1.22. Антикорупційна спроможність: 16,7–18,0 і більше;
- 2.1. Макіавеллізм: не більше 33,5–36,7 (56-61,2%).

Висновки до розділу 3

На основі здійсненого аналізу емпіричних даних нами ідентифіковано соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до проявів корупції.

Соціально-психологічні чинники інтолерантного ставлення до корупції [141]. Авторитарна організаційна культура, як свідчать результати дослідження, справляє деструктивний вплив на особистість вітчизняних респондентів: знижує самоповагу, підвищує рівень амбівалентності до корупційних ситуацій, знижує антикорупційну спроможність та морально-етичну відповідальність, знижує радикалізм особистості до корупційних ситуацій, збільшує толерантність до службової корупції. Авторитарна організаційна культура формує в громадян підвищений поріг чутливості до зловживань владою та службовим становищем з боку посадових осіб. Згідно до отриманих емпіричних даних, авторитарну організаційну культуру вітчизняні респонденти не намагаються демократизувати, а вдаються до самототалітаризму, конформізму та пристосування (на відміну від респондентів контрольної польської вибірки, позитивне самоставлення яких позитивно корелює з демократизацією організаційної культури).

Інтолерантного ставлення громадян до корупції неможливо досягти без, зокрема: демократизації організаційної культури, як системи соціально-ціннісних відносин у якій проходить щоденна життєдіяльність громадян; зменшення службової корупціогенності (що формує толерантність до аморальності в діловій сфері, толерантність до виборчої корупції, самототалітаризм). Демократизації організаційної культури сприяють низькі показники самототалітаризму (позитивна самооцінка) громадян, їх професійність, компетентність, відповідальність, діалогічні форми комунікації з менеджментом під час ухвалення рішень, заохочення ініціативи. Важливою умовою демократизації організаційної культури є високі показники самоефективності як громадян так менеджерів – належний рівень професіоналізму, компетентності, психологічної зрілості, прозорість процедур призначення їх на посади, періодичне підвищення їх кваліфікації.

Бар'єром на шляху демократизації організаційної культури є оцінка громадянами могутності агентів корупції, можливостей/неможливості її приборкання у суспільстві наявними правоохоронними та антикорупційними інституціями. Проявляти інтолерантне ставлення до корупції набага-

то важче, коли корупція вмонтована в організаційну культуру суспільства, що нав'язує громадянам сприйняття корупції як «норми» поведінки, протидія якій є ризикованою справою (60% вітчизняних респондентів вказали, що корумпованість влади є головною причиною труднощів у зменшенні корупції, Анкетування №1, 2013).

Симптомом авторитаризму вітчизняної організаційної культури є значний розрив у рівнях доходів громадян (у 4 рази нижчий рівень зарплат у порівнянні з респондентами еталонної польської вибірки). Несприятливі економічні умови життєдіяльності значної частини населення не сприяють зменшенню їх толерантності до корупції.

Умовою інтолерантного ставлення до корупції та демократизації організаційної культури є:

- Компетентність, обізнаність громадян щодо сучасних технологій корупції;
- Збільшення довіри громадян до професійної та морально-психологічної готовності антикорупційних органів у протидії корупції;
- Зростання доходів громадян, а також корекція їх економічно-професійних мотивацій (зокрема – скерованість громадян на високооплачувану працю, яка вимагає щоденної концентрації зусиль), що вимагає високої професійної компетентності, самомотивування, самовіддачі, і є передумовою загальної самоефективності та авторського рівня розвитку їх я-ідентичності.

Індивідуально-психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції. У несприятливих соціальних умовах для прояву інтолерантного ставлення до корупції необхідний психологічний потенціал, за наявності якого громадяни, усвідомлюючи ризики та негативні наслідки від своєї громадянської позиції, здатні долати тиск з боку корупційної організаційної культури та корумпованих посадових осіб. Якщо такого психологічного потенціалу в особистості немає (або його недостатньо), то громадяни вдаватимуться до стратегії конформізму, самототалітаризму і не проявлятимуть інтолерантного ставлення до корупції, не чинитимуть спротиву корупційним обставинам.

Психологічний потенціал для інтолерантного ставлення громадян до корупції є функцією самоврядного рівня розвитку я-ідентичності особистості, що охоплює: 1) когнітивні ресурси; 2) самооцінку; 3) моральні якості; 4)вольові якості.

1) Психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є збільшення рівня компетентності особистості та критичності в ухваленні рішень, поінформованість завдяки доступу громадян до якісної інформації: до достовірних статистичних даних, до достовірних даних про статки посадових та політичних осіб, до офіційних документів, до результатів дослі-

джен, до щоденного інформування якісними засобами масової інформації. Поінформовані, компетентні громадяни отримують можливість діяти усвідомлено, відповідально і проявляти антикорупційну позицію.

Результати порівняльного, кореляційного, факторного, регресійного аналізу засвідчили, що критичність особистості під час ухвалення рішень позитивно впливає на формування психологічного потенціалу для інтолерантного ставлення до корупції: укріплює самоповагу, зміцнює морально-етичну відповідальність, антикорупційну спроможність особистості, сприяє радикалізму до корупційних ситуацій (див. табл. 3.14). І навпаки, незадовільна поінформованість та некритичність особистості в ухваленні рішень спричиняє зниження самоповаги, зростання патерналістських очікувань, зростання авторитарності організаційної культури, зростання рівня амбівалентності до корупційних ситуацій, а отже – толерантності до корупції та корупціонерів. Інтюлерантне ставлення до корупції вимагає покращення рівня критичності мислення громадян. Запорукою формування інтолерантного ставлення до корупції, формування антикорупційних спроможностей громадян можливе завдяки більш якісному інформуванню громадян щодо важливих соціальних питань, чому сприяє просвітницька діяльність освітніх та наукових установ завдяки засобам масової комунікації.

Індикатором інтолерантного ставлення особистості до корупції є показниками шкал: 1.11. Критичність в ухваленні рішень: 14,6–15,4 (72–78%) і більше; шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: не більше 0,0–0,8 (до запитань 97.1, 97.2 обрано відповідь 1, а до решти запитань обрано відповіді 1 або 2).

2) Зменшення *самототалітаризму* особистості до рівня середніх значень 11,2–11,3 і нижче, що є індикатором інтолерантного ставлення до корупції (побутової, службової, виборчої), чинником антикорупційної спроможності та радикалізму до корупції (див. табл. 3.13). Самототалітаризм як стратегію уникнення особистістю небезпеки та ризику – у трудових відносинах громадяни застосовують, не бажаючи втратити роботу, а в суспільному житті – зазнати переслідувань. Самототалітаризм (як схильність особистості до підпорядкування себе зовнішнім авторитетам, делегування зовнішнім «авторитетам» права одноосібно ухвалювати рішення, а також як схильність до самоцензури) є ознакою соціалізованого рівня розвитку я-ідентичності особистості, симптомом того, що у підсвідомості людини є «цензор», котрий блокує впевненість людини в собі, не дає їй вільно діяти та висловлюватись. Самототалітаризм блокує волю та сміливість впливати на якість менеджменту і влади, змушувати посадових осіб та політиків рахуватися із законом, з інтересами громадян. Самототалітаризм провокує надмірну завбачливість (стимулює уникати можливих помилок за дія безпеки), позитивно корелює з високими показниками толерантності до аморальності в діловій сфері, містифікацією влади (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1).

Середні значення самототалітаризму вітчизняних респондентів (11,7 на межі середніх показників шкали) є вищими за середні значення в еталонній вибірці (11,2) (див. стор. 79-80).

У значної частини вітчизняних респондентів самототалітаризм пов'язаний з установками щодо соціальної субординації (посадовими особами, владою загалом) і проявляється у готовності миритись з будь-якою владою, будь-якими вказівками керівництва:

- тезу «Люди (підлегли) заслуговують на ту владу, яку мають» підтримали 60-66% вітчизняних респондентів, 32-37% респондентів еталонної вибірки (див. Додаток Г.6, рис. 2.12);
- з тезою «Якщо керівник спонукає підлеглих допомогти у службових зловживаннях, то не прийнято йому відмовляти» погодились 59-64% вітчизняних респондентів, і 22-27% респондентів еталонної польської вибірки (див. Додаток Г.2, рис. 2.8).

Засобами зменшення самототалітаризму особистості є демократизація організаційної культури (що передбачає можливість судового захисту, трудового арбітражу, таємного голосування на виборах) (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1), збільшення загальної самоефективності (див. Додаток Д.3, табл. 2.10), підвищення рівня кваліфікації та освіти (див. Додаток Д.2, табл. 2.9), зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері, зменшення макіавеллізму (див. табл. 3.15). Для зменшення самототалітаризму особистість повинна докладати додаткові пізнавально-прогностичні зусилля в ході прийняття рішень, проявляти готовність йти на обґрунтований ризик у відповідь на корупційні вимоги, публічно виявляти власну позицію, тренувати асертивність, проявляти волю у відстоюванні законних прав, рішень.

Психологічною передумовою інтолерантного ставлення до корупції є подолання соціалізованого рівня розвитку я-ідентичності особистості – надмірного патерналізму та містифікації владних інститутів, самототалітаризму, толерантності до аморальності в діловій сфері, низької морально-етичної відповідальності, високих показників макіавеллізму, толерантності до службової та виборчої корупції, некритичності під час ухвалення рішень, високих показників амбівалентності до корупційних ситуацій, низьких показників загальної самоефективності та антикорупційної спроможності.

Формування в громадян самоврядного рівня розвитку я-ідентичності передбачає сублімацію патерналізму; зменшення самототалітаризму, корекцію мотиваційно-професійної спрямованості (налаштування на діяльність з більшим рівнем відповідальності та самомотивованості); зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері; укріплення морально-етичної відповідальності особистості, зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій, збільшення загальної самоефективності та антикорупційної спроможності.

Чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є усунення

негативних наслідків *патерналізму до інститутів влади* (середні значення 96,0 і нижче), збільшення психологічної налаштованості громадян до ініціативної самоорганізації з метою вирішення проблеми власного життя та проблем місцевих громад. Рівень патерналізму в громадян зростає, коли їх ініціатива блокується, коли вони позбавлені ресурсів діяти самостійно (відсутність знань, інформації, фінансів, майна, односторонність). Результати кореляційного та факторного аналізу виявили, що патерналізм до інститутів влади має негативні і позитивні наслідки на особистість: негативними наслідками є збільшення толерантності до побутової корупції, збільшення містифікації влади, збільшення схильності до зняття відповідальності; позитивні наслідки – зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1, Додаток К.1, рис. 2.24). Тому цілком усунути патерналістські установки громадян не варто, а слід зменшувати інфантильно-негативні їх наслідки. Конструктивною сублімацією патерналістських установок для укріплення у громадян інтолерантного ставлення до корупції є налагодження взаємодії громадян в рамках громадських об'єднань. Як свідчать результати аналізу емпіричних даних дослідження для протидії корупції громадськість має: «організовано вимагати від державних органів обґрунтованих, прозорих рішень» (72% респондентів); «з власної ініціативи організувати некорумповані громадські об'єднання (політичні партії, громадські організації, профспілки)» (54% респондентів); «здаватись до організованих акцій протесту, страйків» (30% респондентів); «брати активну участь в масових акціях протесту» (90% респондентів); «брати участь в діяльності організацій (профспілки, політичної партії, громадського руху), лідрам яких довіряють» (78% респондентів).

Чинником інтолерантного ставлення до корупції є збільшення *загальної самооефективності* особистості до рівня середніх значень 29,0-30,0 і вище. Ідентифікований у вітчизняних громадян помірно-низький рівень загальної самооефективності (середні значення в вітчизняній вибірці – 27,8, а в еталонній вибірці – 28,7; див. стор. 72) не сприяє мобілізації їх зусиль на досягненні цілей, протистояння перешкодам, гальмує пізнавальну наполегливість особистості, знижує самооцінку, посилює песимізм щодо власних можливостей досягти мети, знижує бажання братись за складні та нетипові завдання, є чинником толерантного ставлення до корупції. Загальна самооефективність особистості зростає при зменшенні самототалітаризму, збільшенні критичності в ухваленні рішень, зменшенні амбівалентності до корупційних ситуацій, збільшенні готовності брати на себе відповідальність (див. Додаток К.1, табл. 2.24). Джерелами самооефективності є власний успішний досвід, успішні антикорупційні прецеденти, продемонстровані іншими людьми.

3) Чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є *інтолерантність до аморальності в діловій сфері*. Толерантність до побутової та службової корупції є наслідком толерантного ставлення громадян до амораль-

них стратегій поведінки в ділових стосунках. Як засвідчує порівняльний аналіз емпіричних даних, середні показники толерантності до аморальності в ділових стосунках та амбівалентності до корупційних ситуацій у вітчизняній вибірці вищі (середнє значення 8,82 – середній рівень толерантності), ніж в респондентів еталонної вибірки (середнє значення 7,9 – низький рівень толерантності) (див. стор. 80). Толерантність до аморальності в ділових стосунках зменшується при: зменшенні толерантності до побутової та службової корупції; зменшенні самототалітаризму; збільшенні морально-етичної відповідальності, низьких та середніх показників макіавеллізму. Перелічені чинники формують інтолерантне ставлення до корупції, антикорупційну спроможність особистості (див. Додаток Д.1, табл. 2.8.1; Додаток Д.2, табл. 2.9; Додаток Д.4, табл. 2.11.1; табл. 2.11.2; Додаток К.1, табл. 2.24; табл. 3.10).

Індикатором інтолерантного ставлення особистості до корупції є такі показники шкали 2.1. Макіавеллізм: не більше 33,5–36,7 (56–61,2%).

4) Чинником інтолерантного ставлення до корупції є *антикорупційна спроможність особистості*. У вітчизняній вибірці виявлено вищі середні значення 16,1 (середній рівень; див. стор. 86) за середні значення в еталонній вибірці 15,3.

Оскільки будь-яке ставлення (відношення, наміри) має сенс за умови їх подальшого впровадження особистістю в дії, вчинки, тому вчинкова антикорупційна спроможність виникає за умови суб'єктності особистості (позитивної самооцінки, її психологічної зрілості, свободи її волі, володіння автономією, спроможності дистанціюватися від корумпованої субкультури, спроможності оперативно приймати обґрунтовані рішення, спроможності діяти всупереч корупційному тиску). Антикорупційна спроможність зростає при збільшенні критичності в ухваленні рішень та незавбачливості; збільшенні радикальності до корупції, збільшенні загальної самоефективності; зменшенні амбівалентності до корупційних ситуацій, зменшенні самототалітаризму, зменшенні макіавеллізму (див. Додаток Д.4, табл. 2.11.1; Додаток К.1, табл. 2.24; табл. 3.14).

Індикатором інтолерантного ставлення особистості до корупції є такі показники шкали 1.22. Антикорупційна спроможність: 16,7–18,0 і більше.

У ході аналізу даних емпіричного дослідження ідентифіковано психологічні чинники, які впливають на ставлення громадян до корупції.

ВИСНОВОК

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової проблеми ідентифікації психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції у соціумі з поширеністю та легітимністю корупційних діянь. Розуміння вказаних психологічних чинників дозволить більш цілеспрямовано створювати умови для формування та зміцнення у громадян інтолерантного ставлення до корупції, для покращення методів профвідбору до антикорупційних органів та державних установ з високими корупційними ризиками, для оздоровлення морально-психологічного клімату у суспільстві, збільшення конкурентоздатності економіки та залучення інвестицій в її розвиток.

1. Теоретичний аналіз наукової проблеми дав змогу зробити такі висновки:

Ставлення до корупції є системою суб'єктивних відношень (зв'язків) особистості (я-ідентичності громадян) з корупційними соціальними реаліями, що залежить від низки індивідуально-психологічних та соціально-психологічних чинників і впливає на прийняття нею соціально значущих рішень щодо корупційної або антикорупційної поведінки.

Інтолерантне ставлення до корупції є однією з форм суб'єктивного відношення особистості з корупційними соціальними реаліями, що проявляється у емоційно-ціннісному несприйнятті корупції як соціального явища та спроб залучити її до корупційних дій, передумовою якого є авторський рівень розвитку я-ідентичності (з новоутвореними цінностями автономії, морально-етичної відповідальності, свободи волі), що формує у неї психологічний потенціал (антикорупційну спроможність, радикалізм до корупції) для антикорупційних способів поведінки.

Теоретично ідентифіковано дві групи чинників (соціально-психологічні та індивідуально психологічні), що сприяють прояву інтолерантного ставлення громадян до корупції. *Індивідуально-психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є авторський рівень розвитку я-ідентичності особистості громадян, що охоплює такі групи індикаторів: а) когнітивні чинники; б) самоставлення; в) моральні чинники; г) вольові чинники.*

Соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є демократизація організаційної культури, що передбачає: діалогічні форми службової комунікації громадян під час ухвалення рішень, прозорість процедур призначення на посади, постійне підвищення їх кваліфікації; дієвість антикорупційних інститутів; активне громадянське суспільство; реформи, що сприяють розвитку у чим більшій частині громадян «самоврядного» рівня розвитку я-ідентичності.

2. У ході інструментального етапу дослідження у процесі дослідження

критеріальної валідності шкал методом порівняння результатів у вітчизняних та еталонних вибірках виявлено статистично значущі відмінності та особливості:

- У вітчизняній вибірці у порівнянні з еталонною вибіркою вищі середні значення шкал «Ставлення до побутової корупції», «Ставлення до службової корупції», «Ставлення до виборчої корупції», «Авторитарність організаційної культури»; «Толерантність до аморальності в діловій сфері»; «Самототалітаризм»; «Амбівалентність до корупційних ситуацій», як чинників більшої толерантності вітчизняних респондентів до корупції;
- У вітчизняній вибірці «помірно-низькі» середні значення шкали «Загальної самоефективності», що свідчить про низький рівень оцінки вітчизняними респондентами власної компетентності та спроможності протистояти нетиповим соціальним перешкодам;
- У вітчизняній вибірці більш ірраціональні способи ухвалення рішень під час виборів (не довіряють джерелам інформації, не встигають розібратись в особистостях політичних осіб під час виборів, мають труднощі у передбаченні майбутньої поведінки політиків та політичних партій);
- У вітчизняній вибірці вищі показники середніх значень шкали «Антикорупційна спроможність» (у порівнянні з еталонною вибіркою).

Виявлені відмінності ознак є свідченням більш поширеного у вітчизняних респондентів «соціалізованого» (конформістського) рівня розвитку їх я-ідентичності, що формує толерантне ставлення до проявів корупції.

3. У ході аналізу даних емпіричного дослідження ідентифіковано психологічні чинники толерантного ставлення громадян до корупції. Соціально-психологічними чинниками толерантного ставлення вітчизняних респондентів до корупції є поширення проявів побутової, службової корупції; більш авторитарна організаційна культура (у порівнянні з еталонною вибіркою), що справляє деструктивний вплив на особистість вітчизняних респондентів. Індивідуально-психологічними чинниками толерантного ставлення вітчизняних респондентів до побутової, службової, виборчої корупції є конформістський (соціалізований) рівень розвитку я-ідентичності, що охоплює: а) когнітивні чинники – надмірну завбачливість; ірраціональні способи прийняття рішень; високі показники середніх значень амбівалентності до корупційних ситуацій; б) самоставлення – помірно-низькі показники загальної самоефективності; самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»; мотиваційно-професійна спрямованість більш як 1/3 вітчизняних респондентів на професійну діяльність з меншим рівнем ризиків та відповідальності; в) моральні чинники – недостатній рівень морально-етичної відповідальності; толерантність до аморальності в діловій; г) вольові чинники – у вітчизняній вибірці

виявлено вищі середні значення антикорупційної спроможності (16,1 - середній рівень) за середні значення в еталонній вибірці (15,3); 77-81% вітчизняних респондентів мають низькі показники радикалізму до корупційних ситуацій (частка таких в еталонній вибірці 61%), а також у тричі меншу частку вітчизняних респондентів з високими показниками *радикалізму до корупційних ситуацій* (7-11%) в порівнянні з еталонною польською вибіркою (20%).

4. Соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення до корупції є демократизація організаційної культури, яка сприяє: зниженню показників толерантності до службової корупції, зниженню показників амбівалентності до корупційних ситуацій, підвищенню показників антикорупційної спроможності особистості, зменшенню показників самототалітаризму.

Інтолерантне ставлення до корупції пов'язане з такими *індивідуально-психологічними чинниками*:

1) Когнітивними чинниками:

- Високими показниками шкали «*критичність в ухваленні рішень*» (середні значення 15,04) - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, позитивну кореляцію з радикалізмом до корупції; зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.
- Показниками шкали «*незавбачливість*» (середні значення 11,25) - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.
- Низькими показниками шкали «*амбівалентність до корупційних ситуацій*» (0-0,8) - показники шкали мають зворотну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з радикалізмом до корупції.

2) Самоставленням:

- Низькими показниками шкали «*самототалітаризм*» (середні значення 11,2-11,3 і нижче) - показники шкали мають зворотну кореляцію з антикорупційною спроможністю, позитивну кореляцію з побутовою, службовою, виборчою корупцією, позитивну кореляцію з авторитаризмом організаційної культури, що підтверджено результатами факторного аналізу. Регресійним аналізом визначено незалежні змінні для зменшення самототалітаризму - зменшення «Толерантності до аморальності в діловій сфері», зменшення «Макіавеллізму». Зменшення самототалітаризму вимагає готовності йти на обґрунтований ризик в ситуаціях корупційного тиску.
- Високими показниками шкали «*загальна самоефективність*» (середні значення 29,0-30,0 і вище) - показники шкали мають пози-

тивну кореляцію з критичністю в ухваленні рішень, антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з субшкалою «знання відповідальності», зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій. Джерелами самоефективності є індивідуальний досвід, критичність мислення, успішні антикорупційні прецеденти, збільшення готовності брати на себе відповідальність.

- «Патерналізмом до інститутів влади» (середні значення 96,0 і нижче) - показники шкали мають зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій – підсилення позитивного впливу патерналізму на особистість зменшує амбівалентність до корупційних ситуацій. Оцінка результатів факторного аналізу доводить, що водночас слід сублімувати інфантильні характеристики впливу патерналізму на особистість – толерантності до побутової корупції, містифікації влади, зняття відповідальності.

3) Моральними чинниками:

- Низькими показниками шкали «толерантність до аморальності в діловій сфері» (середні значення 8,0), що сприяють збільшенню антикорупційної спроможності (t-tests). Показники шкали мають позитивну кореляцію з толерантністю до службової, виборчої корупції, авторитаризмом організаційної культури, самототалітаризмом, зворотну кореляцію з морально-етичною відповідальністю.
- Середніми показниками шкали «макіавеллізм» (середні значення 35,2) – показники шкали мають обернену кореляцію з антикорупційною спроможністю.

4) Вольовими чинниками:

- Високими показниками шкали «антикорупційна спроможність» (середні значення 17,4) – показники шкали мають позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», «критичністю в ухваленні рішень», «радикалізмом до корупції», «загальною самоефективністю», а також зворотну кореляцію з «толерантністю до виборчої корупції», «самототалітаризмом», «амбівалентністю до корупційних ситуацій», «макіавеллізмом», «толерантністю до аморальності в діловій сфері».
- Високими показниками шкали «радикалізм до корупції» - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій. Індикаторами радикальності особистості до корупції є результати значень шкал з такими показниками: шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: не більше 0,0–0,8 (до запитань 97.1, 97.2 обрано відповідь 1, а до решти запитань обрано

відповіді 1 або 2); шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень: 14,6–15,4 (72-78%) і більше; шкала 1.22. Антикорупційна спроможність: 16,7–18,0 і більше; шкала 2.1. Макіавеллізм: не більше 33,5–36,7 (56-61,2%).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Ф.В. Економічний зміст корупції: Інституційний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Ф.В. Абрамов. – Донецьк, 2010. – 16 с.
2. Адорно Т. Авторитарная личность / Т. Адорно / [сост. Д.Я. Райгородский]. Психология и психоанализ власти: Хрестоматия. – Т.2. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – 576 с.
3. Алауханов Е. Криминология. Учебник [Электронный ресурс] / Е. Алауханов. – Алматы, 2008. – 429 с. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum6815/item6867.html>
4. Альбац Е.М. Бюрократия: Борьба за выживание / Е.М. Альбац. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 34 с.
5. Антикоррупционный букварь: из серии «Библиотечка антикоррупционера» / [сост. А.С. Пржездомвский]. – М.: Евразия, 2009. – 58 с.
6. Аристотель. Политика / Аристотель [пер. з давньогр. О. Кислюка]. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
7. Арон Р. Этапы розвитку соціологічної думки / Р. Арон [пер. з франц. Г.Філіпчука]. – К.: «Юніверс», 2004. – 586 с.
8. Арутюнян Б. К вопросу понимания коррупционного поведения [Электронный ресурс] / Б. Арутюнян. – Режим доступа: http://www.crrc.am/store/files/db_fellows/article%201.pdf
9. Бабенко В.В. Основы теории вероятностей и статистические методы анализа данных у психологических и педагогических экспериментах: Навч. посібник / В.В. Бабенко. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
10. Базисный тип общности в социализме та в посттоталітарному суспільстві [Электронный ресурс] / [за редакцією С. О. Макеева]. Соціологія: Навч. посібник. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – 344 с. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/12580925/sotsiologiya/bazisniy_tip_osobistosti_sotsializmu_posttotalitarnomu_suspilstvi
11. Бандура А. Теория социального научения / А.Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
12. Батурич Н.А., Мельникова Н.Н. Технология разработки тестов: Часть I [Электронный ресурс] / Н.А. Батурич, Н.Н. Мельникова. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razrabotki-testov-chast-i>
13. Бедь В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник. Вид. четверте / В.В. Бедь. – Львів: «Новий світ-2000», 2006. – 376 с.
14. Берн Э. Игры, в которые играют люди (Психология человеческих взаимоотношений) [Электронный ресурс] / Э. Берн. [пер. с англ. А.В.Ярхо]. – Режим доступа: <http://www.koob.ru>
15. Блинова В.Л., Блинов Ю.Л. Психологические основы самопознания и саморазвития: учебно-методическое пособие / [В.Л. Блинова,

- Ю.Л. Блинов]. – Казань: ТГТТУ, 2009. – 222 с.
16. Блумер Г. Общество как символическая интеракция // Современная зарубежная социальная психология: тексты / Под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 173-179.
 17. Блумер Г. Социальные проблемы как коллективное поведение / Пер. И. Ясавеева // Контексты современности-II: Актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия / Сост. и общ. ред. С. А. Ерофеева; 2-е изд., доп. и перераб. – Казань: Изд-во Каз. ун-та, 2001. – С. 150-159.
 18. Боковицкая Ю.В. Механізм протидії корупції // Теорія та практика державного управління 1(56)/2017 [Електронний ресурс] / Ю.В. Боковицкая. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/2/02.pdf>
 19. Бондарчук О.І. Експериментальна психологія: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2003. – 120 с.
 20. Боннар А. Греческая цивилизация / А. Боннар [пер. с франц. О.В. Волкова]. – Том I. От Илиады до Парфенона. – М.: «Искусство», 1992. – 269 с.
 21. Боннар А. Греческая цивилизация / А. Боннар [пер. с франц. Е.Н. Елеонской]. – Том III. От Эврепида до Александрии. – М.: «Искусство», 1992. – 400 с.
 22. Брильов Д. Інтолерантність та її вияви // Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект. Колективна монографія / [Ф.С. Бацевич, С.Л. Грабовська, О.В. Дарморіз та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 61-81.
 23. Бушанський В.В. Естетика політичної влади: Монографія / В.В. Бушанський. – К.: ПАРАПАН, 2009. – 360 с.
 24. Ванновская О.В. Личностные детерминанты коррупционного поведения [Електронний ресурс] / О.В. Ванновская. – Режим доступу: ftp://lib.herzen.spb.ru/text/vannovskaya_102_323_328.pdf
 25. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. Колективна монографія [Електронний ресурс] / [З.С. Варналій, А.Я. Гончарук, Я.А. Жаліло та ін.]. – К., 2006. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyun_ekon/index.htm
 26. Васильченко О.М. Політико-правова культура: теоретико-методологічні підстави психологічного дослідження // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки / О.М. Васильченко. – Випуск 1. Том 2. 2014. – С. 152-157.
 27. Васютинський В.О. Психологічні виміри спільноти: монографія / В.О. Васютинський. – К.: Золоті ворота, 2010. – 120 с.
 28. Высоков, И. Е. Математические методы в психологии : учебник и практикум для академического бакалавриата / И. Е. Высоков. – М. : Изда-

- тельство Юрайт, 2017. – 386 с.
29. Войтыла К. (Иоанн Павел II). Личность и поступок Антропологическое исследование. [Электронный ресурс] / К. Войтыла. – Режим доступа: http://www.catholic.uz/tl_files/library/books/lichnost_i_postupok/
 30. Волошина А.В. Корупція – виклик для України: за матер. 6-го «Київського Діалогу» [«Корупція в політиці, економіці та управлінні – стратегії громадянського суспільства та світової спільноти щодо її подолання»], (28-30 жовтня 2010 р.) / А.В. Волошина. – Кіровоград: (без видавництва), 2011. – 79с.
 31. Гавел В. «Сила безсилив» (витяги з есею). [Електронний ресурс] / В. Гавел. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/feature/24428097.html>
 32. Галян І.М. Психодіагностика : навч. посібник / І.М. Галян. 2-ге вид., стер. – К.: «Академвидав», 2011. – 464 с.
 33. Гевелинг Л.В. Клептократия / Л.В. Гевелинг. – М.: Гуманитарий, 2001. – 592 с.
 34. Гейзінга Й. Homo ludens / Й. Гейзінга. – К.: Основи, 1994. – 177 с.
 35. Гладун О.З. Антикорупційні обмеження при здійсненні державних закупівель / О.З. Гладун // Профілактика корупційних правопорушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.23-28.
 36. Глухов Ю. Влада боїться жорсткого антикорупційного закону [Електронний ресурс] / Ю. Глухов. (6 квітня 2011). – Режим доступу <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/04/6/6083555/>
 37. Головатий М.Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.
 38. Головка С.А. Противодействие коррупционной преступности в России: ретроспектива, современность и перспективы: ретроспектива, современность и перспективы: Дисертация канд. юрид. наук: 12.00.08. [Электронный ресурс]. – Тюмень, 2006. – 196 с. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/190642.html>
 39. Гора І.В. Криміналістика. Посіб. для підг. до іспитів. Вид. 3-є, стер. / [І.В. Гора, А.В.Іщенко, В.А.Колесник]. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 236 с.
 40. Горбатенко І.А. Політична культура як об'єкт порівняльно-політологічних досліджень / І.А. Горбатенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Випуск 3, 2010. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – С. 12-17.
 41. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навчальний посібник / В.В. Горбунова. – К.: «ВД «Професіонал», 2007. – 208 с.
 42. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения / Т.О. Гордеева. – М.:

- Смысл; Академия, 2006. – 336 с.
43. Гордієнко В. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В. Гордієнко, Л. Коpecь. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська Академія», 2007. – 304 с.
 44. Горноста́й П.П. Особистісний вибір в умовах рольового конфлікту [Електронний ресурс] / П.П. Горноста́й // Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т. М. Титаренко. – К.: Міленіум, 2005. – С. 120-136. – Режим доступу: <http://gorn.kiev.ua/publ35.htm>
 45. Гусев А.Н. Дисперсионный анализ в экспериментальной психологии : Учеб. Пособие для студентов факультетов психологии ВУЗ по направлению «Психологии» / А.Н. Гусев. – М.: Учебно-методический коллектор «Психология», 2000. – 136 с.
 46. Гусейнов А.А. Краткая история этики / А.А.Гусейнов, Г. Иррилитц. – М.: Мысль, 1987. – 589 с.
 47. Данчук М.Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців [текст] : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / М.Д. Данчук. (Національна академія служби безпеки України). – Хмельницький, 2007. – 446 арк.
 48. Данчук М.Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук / М.Д. Данчук. – Хмельницький, 2007. – 20 с.
 49. Дейнека О.С. Экономическая психология: Учеб. пособие / О.С. Дейнека – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – 160 с.
 50. Дмитрієнко Ю.М. Посттоталітарна правова свідомість у контексті світової правокультурної глобалізації / Ю.М. Дмитрієнко // Вісник Київського нац. університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Юридичні науки. – № 63-64. – 2005. – С. 81-87.
 51. Добренское В.И., Кравченко А.И. Методы социологического исследования: Учебник / В.И. Добренское, А.И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 768 с.
 52. Довідник з політології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tarles.com/tarles/politology/d-z-p/part/31.html>
 53. Духневич В.М. Спроба психологічного аналізу механізмів становлення політико-правової свідомості особистості / В.М. Духневич // Юридична психологія та педагогіка / Науковий журнал НАВС. – 2014. – № 2. – С. 33-41.
 54. Дубина И.Н. Математические основы эмпирических социально-экономических исследований : учебное пособие / И.Н. Дубина. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2006. – 263 с.
 55. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 1. [Електронний ресурс] / [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с. – Режим доступу: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/2012-06-25-13-15-09/35-2011-04-05-06-38-46/955-2011-07-06-18-09-10.html>

56. Економічна соціологія [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://gendocs.ru/v2334/лекция_-_економична_соціологія
57. Эллен Х. Роль груп лиц, об'єдинених общими інтересами [Електронний ресурс] / Х. Эллен. – Режим доступу: <http://www.infousa.ru/government/dmpaper9.htm>.
58. Енциклопедія державного управління: у 8 томах. Публічне врядування / [наук. ред. кол. : В.С. Загорський та ін.]. – Том 8: Публічне врядування. – Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, 2011. – 630 с.
59. Євменова Т.М. Психологічні бар'єри самореалізації жінки як політичного лідера [текст]: дис. ...канд. псих. наук. 19.00.11 / Т.М. Євменова. – К., 2015. – 176 с.
60. Ємельянов В.М. Політична корупція в сучасній Україні / В.М. Ємельянов, Д.А. Степанюк // Політичні науки. Наукові праці. – Т. 93. – Вип. 80. – С. 72-75.
61. Жижек С. Возвышенный объект идеологии / С. Жижек. – М.: «Художественный журнал», 1999. – 238 с.
62. Жижек С. Погляд скоса: вступ до Лакана крізь популярну культуру / С. Жижек [наук. ред. О.М. Лозинський], [пер. з англ. М.А. Тсмпаніс, С.А. Антонюк]. – Львів: «Каменяр», 2007. – 198 с.
63. Жулай В.Д. Конфлікт моральної та естетичної мотивації в генезі творчої особистості [текст]: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07 [Електронний ресурс] / В.Д. Жулай (Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). – К., 2006. – 160 арк. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/241783.html>
64. Задорожний С.А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади [текст]: дис. ... канд. наук з державного управління [Електронний ресурс]. – К., 2016. – 251 арк.– Режим доступу: https://www.nung.edu.ua/files/attachments/zadorozhnyy_dis.pdf
65. Закон України «Про боротьбу з корупцією»: №356/95-ВР від 05.10.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр/print1435308261699846>
66. Закон України «Про державну службу»: № 889-VIII від 10 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19/print1477636467386517>
67. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції»: №3206-VI від 07.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/print1435308261699846>
68. Закон України «Про запобігання корупції»: №77-VIII від 28.12.2014 р. // Відомості Верховної Ради, 2014, №49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1435308261699846>
69. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»: №3341-XII від 30.06.1993 р. [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/print1435308261699846>
70. Залізний закон олігархії [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Залізний_закон_олігархії
 71. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція [Електронний ресурс] / Т.М. Зелінська. – Київ: Вид-во «Кара-вела», 2016. – 256 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/75096-21-kontseptualzatsiya-fenomeny-ambivalentnost-sotsalnih-ustanovok-osobistost.html>
 72. Змерзла Т.І. Типологія організаційної культури / Т.І. Змерзла // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія Економічні науки. – Вип. 5. – Частина 2, 2014. – Херсон: Вид-во Херсонського державного університету. – С. 99-102.
 73. Знак К.О. Порівняльний аналіз методичних підходів до діагностування корпоративної культури та перспективи їх використання на підприємствах машинобудівної галузі [Електронний ресурс] / К.О. Знак // Бізнес-інформ. – №11, 2012. – С. 270-272. – Режим доступу: www.business-inform.net
 74. Знаков В.В. Методика исследования макиавеллизма личности / [сост. В.В. Знаков]. – М.: Смысл, 2001. – 20 с.
 75. Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт [пер. с нем. Ин-т социологии]. – М.: Наука, 2005. – 443 с.
 76. Іванюк І.Я. Становлення ідентичності особистості в контексті зарубіжної психології [Електронний ресурс] / І.Я. Іванюк. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/189>
 77. Інге Амундсена. Політична корупція [Електронний ресурс] / Амундсена Інге. – Режим доступу: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en|uk&u=http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download%3Fdoi%3D10.1.1.112.1429%26rep%3Drep1%26type%3Dpdf>
 78. Індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&url=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index&usg=ALkJrhjvWxriiruvFz6KHOBVAndUkYhyLA
 79. Использование пакета Statistica 5.0 для статистической обработки опытных данных: Методические указания для дипломного проектирования для студентов лесного факультета ... / [сост. С.В. Кабанов]. – Саратов: Изд. Саратовского гос. ун-та им. М.И. Вавилова, 2001. – 42 с.
 80. История средних веков: учеб. для вузов по спец. «История». В 2-х т. / Л.М. Брагина, Ю.М. Сапрыкин, А.С. Чистозвонов и др. [под ред. З.В. Удальцовой, С.П. Карпова]. – Т.1. – М.: Высш. школа, 1991. – 400 с.
 81. История средних веков: учеб. для вузов по спец. «История». В 2-х т. /

- Л.М. Брагина, Е.В. Гутнова, С.П. Карпов и др. [под ред. З.В. Удальцовой, С.П. Карпова]. – Т. 2. – М.: Высш. школа, 1990. – 495 с.
82. Капідінова С.Б. Толерантність як чинник розвитку культури міжетнічних відносин студентів [текст]: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.05 / С.Б. Капідінова. – К., 2015. – 180 с.
 83. Карамушка Л.М., Шевченко А.М. Організаційна культура загальноосвітніх навчальних закладів: науково-методичний посібник / Л.М. Карамушка, А.М. Шевченко. – Біла Церква : КОІПОПК. – 2013. – 104 с.
 84. Карпенко О.Г. Політична корупція в умовах сучасної демократії [Електронний ресурс] / О.Г. Карпенко, Е.М. Давиденко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Politologia/63182.doc.htm
 85. Кэмпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить [Електронний ресурс] / Дж. Кэмпбелл. – София, 256 с. – Режим доступу: www.koob.ru
 86. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой [Електронний ресурс] / Дж. Кэмпбелл. – Режим доступу: http://www.gramotey.com/?open_file=1269085587#ТОС_id4389795
 87. Киричук О. Основи психології [Електронний ресурс] / О.Киричук. – К.: Либідь, 2006. – 632 с. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/16520205/psihologiya/sposterezheniya>
 88. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні / Ю.І. Кіржецький. – Львів: Ліра Прес, 2013. – 198 с.
 89. Клименко Д. Політична корупція в державному управлінні: наукові дефініції [Електронний ресурс] / Д. Клименко // Демократичне врядування. Науковий вісник, 2010. – Випуск №5. – Режим доступу: <http://lvivacademy.com/visnik5/fail/+Klymenko.pdf>
 90. Книженко О.О. До питання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення / [О.О. Книженко] // Профілактика корупційних правопорушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.90-95.
 91. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 1 березня 2010 року. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 206 с.
 92. Колодій А. «Олігархи» й «олігархія» : зміст понять та українська політична дійсність / А. Колодій // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2001. – Вип. 19. – С.31–35.
 93. Комінко С.Б., Кучер Г.В. Кращі методи психодіагностики: Навч. посібник / С.Б. Комінко, Г.В. Кучер. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 406 с.
 94. Конвенція про корупцію у контексті кримінального права, ETS 173. [Електронний ресурс]. – Страсбург (27.01.1999). – Режим доступу: http://zakon.lisasoft.com.ua/index.php?option=com_lica&p=0&base=1&men

u=85139&u=1&type=1&view=text

95. Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp%3FNT%3D173%26CL%3DEN&usg=ALkJrhifjuxdfspo-jOmOg39mWYFchUYw
96. Корнилова Т.В. Методологические основы психологи / Т.В.Корнилова, С.Д.Смирнов. – СПб: Питер, 2006. – 320 с.
97. Корнилова Т.В. Экспериментальная психология: Теория и методы: Учебник для вузов / Т.В. Корнилова. – М.: Аспект Пресс, 2002.– 381 с.
98. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І.Макліна, А.Макмілана], [пер. з англ. В.Сидоров, Д.Тарашук, П.Тарашук та ін.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
99. Корупція в оцінках державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: методичний посібник / [укл. О.К. Міхеєва, І.В. Костенко]. – Донецьк: ДООЦППК, 2013. – 50 с.
100. Корупція: проблеми, сутність, боротьба. Бібліографічний покажчик з фондів Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки (22 лютого 2008 року) / [без автора]. – Дніпропетровськ, 2008. – 19 с.
101. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / [кер. авт. кол. доц. І.О. Ревак]. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
102. Корупція в оцінках державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: методичний посібник / [укл. О.К. Міхеєва, І.В. Костенко]. – Донецьк: ДООЦППК, 2013. – 50 с.
103. Корупція та відповідальність за корупційні дії: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. проф. К.М. Левківського. – Львів: Астролябія, 2009. – 160 с.
104. Криміналістика: Підручник / [кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.], [за ред. проф. В.Ю. Шепітька]. – 4-е вид. перероб. і доп. – Харків: Право, 2008. – 464 с.
105. Крос-культурная психология. Исследования и применение / [Дж. В. Берри, Айр Х. Пуртинга, Маршалл Х. Сигалл, Пьер Р. Дасен], [пер. с англ.]. – Харьков: Гуманитарный Центр, 2007. – 560 с.
106. Крулехт М.В. Экспертные оценки в образовании / М.В. Крулехт, І.В. Тельнюк. – М.: Академия, 2002. – 112 с.
107. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2008. – 190 с.
108. Кузовков Ю.В. Мирова история коррупции / Ю.В. Кузовков. – В 2 т. – М.: Анима-Пресс, 2010. – Т.1. – 137 с.
109. Кузовков Ю.В. Мирова история коррупции / Ю.В. Кузовков. – В 2 т. – М.: Анима-Пресс, 2010. – Т. 2. – 488 с.
110. Курс кримінології. Особлива частина: Підручник / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін. [за заг. ред. О.М. Джузи]. – У 2 кн.– К.:

- Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.
111. Лазаренко С.Ж. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади. 2015 [Електронний ресурс] / [С.Ж. Лазаренко, К. Бабенко]. – Режим доступу: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni-peredumovi-koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html>
 112. Лазаренко С.Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки [Електронний ресурс] / [С. Лазаренко, К. Бабенко]. – Режим доступу: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/560-koruptsiya-v-sistemi-vishchoji-osviti-sutnist-prichini-ta-naslidki.html>
 113. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко. – 7 вид. – К.: Вікар, 2005. – 485 с.
 114. Латинско-русский словарь / [сост. А.М. Малинин]. – М.: Гос. изд. Иностранных и национальных словарей, 1952. – 764 с.
 115. Леви-Стросс К. Структурализм и экология [Електронний ресурс] / К. Леви-Стросс. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ru/library/ls/eco.html>
 116. Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 360 с.
 117. Лесны И. О недугах сильных мира сего. Исторические очерки. (Властелины мира глазами невролога) / И.Лесны [пер. с чеш., вступ. стат. Н.Я. Купцовой]. – В 2 ч., ч. 1. – Прага: «Графити», 1990. – 182 с.
 118. Леонтьев А.Н. Методологические тетради. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – С. 178-253.
 119. Лозинський О.М. Економічна психологія в аналізі психологічних аспектів фінансових криз / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – IV/1, січень, 2015. – С. 168-177.
 120. Лозинський О.М. Живі архетипи: навчальні матеріали з політичної психології [Електронний ресурс] / О.М. Лозинський. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2002. – 98 с. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/arxetupu/arh.doc>
 121. Лозинський О.М. Контрольність як інтегративна передумова свободи // Політична психологія: науковий збірник / О.М. Лозинський. – Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 247-253.
 122. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши [Електронний ресурс] / О.М. Лозинський // Журнал «Научный диалог». Серия «Психология. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. – Ре-

жим доступу: <http://www.nauka-dialog.ru/archiv>

123. Лозинський О.М. Корупційні дії в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна. Збірник наук. праць*. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 208-221.
124. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти / О.М. Лозинський // *Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції*. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 125-129.
125. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система суспільних стосунків / О.М. Лозинський // *Форум молодих науковців Львівщини. Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року*. – У 3-х частинах. – Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65–68.
126. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму / О.М. Лозинський // «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби». Збірник статей круглого столу. З нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 р. [упор. О.М. Лозинський, І.В. Карівець, О.М. Лосик]. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 34-40.
127. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі / О.М. Лозинський // *Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції факультету психології: 16 травня 2014 р.* [упор. З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 105 с. – С.56-60.
128. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // *Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей у 4-х ч.* – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 5. – Ч. 4. – С. 108-114.
129. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень / О.М. Лозинський // *Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез V-ої Міжн. наук.-практичної конф.* – Львів: ВЦ ЛДУВС, 2011. – С. 86-98.
130. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції / О.М. Лозинський // *Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей*. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 3. – С. 46-51.
131. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // *Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжкафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р.* [упоряд. М.П. Козирев]. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С. 100-102.
132. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі / О.М. Лозинський // *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В. Стефаніка*. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 90-97.

133. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі / О.М. Лозинський // Психологія управлінської діяльності. Збірник науково-методичних праць. Матеріали науково-методичного семінару на тему: Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом [упоряд. Л.І. Гуменюк, Н.А. Карпенко]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 1. – С. 88-94.
134. Лозинський О.М. Протидія службовим зловживанням як чинник покращення іміджу ОВС / О.М. Лозинський // Матеріали Круглого столу «Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві». – Львів: Ліга-Прес, 2011. – С. 63-65.
135. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 39-52.
136. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – С. 353-362.
137. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний розвиток стародавніх Афін та Риму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 41-53.
138. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодальних відносин та абсолютизму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [гол. ред. В.В. Середа]. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 242-252.
139. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 1. – С. 96-106.
140. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму / О.М. Лозинський // Збірник наук. праць Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника. Серія: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 86-94.
141. Лозинський О.М. Психологічні та соціальні умови подолання політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2014. – Вип. VII. – С.114-131.
142. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірн. наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (2). – С. 35-45.

143. Лозинський О.М. Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Вип. V, квітень, 2015. – С. 44-56.
144. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 306 с.
145. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2017. – 368 с.
146. Лозинський О.М. Соціальні та економічні ризики від олігархізації в пострадянських державах / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Вип. VI, 2015. – С. 50-63.
147. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму / О.М. Лозинський // Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: ЛівДУВС, 2011. – С. 63-69.
148. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопорушень / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. [гол. ред. М.Й. Варій]. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
149. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [Гол. редактор В.В. Серета]. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 208-220.
150. Лозинський О.М. Ставлення громадян до політичної корупції у психологічних підходах Е. Еріксона та Р. Кегана / О.М. Лозинський // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдюнова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 6 (20). – С. 122-134.
151. Люлько С.П. Реформування органів прокуратури як передумова ефективного запобігання та протидії корупції / С.П. Люлько // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конф., 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.166-170.
152. Майборода Р.Є. Статистичний аналіз даних за допомогою пакета STATISTICA : Навчальний посібник / Р.Є. Майборода, О.В. Сукакова. – К.: Видавнична лабораторія радіофізичного факультету Київського університету ім. Т. Шевченка, 2012. – 65 с.
153. Макарин А.В. Бюрократия в системе политической власти / А.В. Макарин. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2000. – 156 с.
154. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Нав-

- чальний посібник / В.С. Макарчук. – Вид. 6, доп. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.
155. Матчук В. Бутафорія боротьби з корупцією в Україні. Ще одне підтвердження (18.01.2012) [Електронний ресурс] / В. Матчук. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/01/18/6914888/>
156. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу [перевод. с англ. А.М. Татлыбаевой]. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
157. Мاستицкий С.Э. Методическое пособие по использованию программы STATISTICA по обработке данных биологических исследований / С.Э. Мاستицкий. – Минск: РУП «Институт рыбного хозяйства», 2009. – 79 с.
158. Матвійчук К.А. Особливості тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс] / К.А. Матвійчук // VII Международная науч.-практ. конференция «Наука в информационном пространстве»: 29-30 сентября 2011 г. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110929/ek_matvij.php
159. Медведев В.С. Кримінальна психологія: Підручник / В.С. Медведев. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
160. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
161. Методичні вказівки до виконання практичних занять з дисципліни «Організаційна культура» (для студентів 5 курсу денної форми навчання спеціальності «Менеджмент організації і адміністрування» / [уклад. С.О. Гайдученко]. Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ, 2015. – 75 с.
162. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна [пер. з англ.]. – К.: К.І.С, 2004. – 328 с.
163. Милош Ч. Порабощенный разум / Ч.Милош. – СПб.: Алетейя, 2003. – 278 с.
164. Минна Р. Мафия против закона / Р. Минна [пер. с ит.], [под. ред. Ф.М.Решетникова]. – М.: Прогресс, 1988. – 344 с.
165. Міщенко С. В українському законодавстві мусить з'явитися нове поняття «політична корупція» (05.12.2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&material_id=43704&theme_id=7223
166. Мкртчян Г.А. Психология экспертной деятельности в образовании: Теория. Методология. Практика / Г.А. Мкртчян. – Новгород: НГЦ, 2002. – 182 с.
167. Мурадян О.С. Подвійні ціннісні стандарти у сприйнятті суспільством корупційних практик: соціологічний аналіз / О.С. Мурадян // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.188-193.
168. Мхитарян С.В. Практикум по дисциплине «Маркетинговые исследования»

- ния рынка с использованием ППП Statistica» / С.В. Мхитарян. – М.: Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики, 2009. – 50 с.
169. Мясоед П.А. Системно-деятельностный подход в психологии развития / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С.90-100.
170. Невмержицький Є.В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: Навч. посіб. [Електронний ресурс] / Є.В. Невмержицький. – К.: АПСВ, 2005. – 415 с. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku /kruminologiuua/458-nevmersh/7567-2----.html>
171. Незаконные методы бизнеса / [сост. Д.А. Боровик, С.Л. Прохоров, С.Н. Палатченко, А.А. Ягудин]. – І т. – К.: «А-ДЕПТ», 2007. – 240 с.
172. Никитин А.А. Экономическая психология: учеб.-метод. Пособие для студ. спец. «Национальная экономика и экономическая безопасность» очно-заочной формы обучения [Електронний ресурс] / [сост. А.А. Никитин];– Пермь: Изд. Перм. гос. ун-та, 2009. – 130 с. – Режим доступу: <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/233/69233/43966/page1>
173. Никишина В.Б., Петраш Е.А. Методика исследования личностной идентичности: методология и технология стандартизации / В.Б. Никишина, Е.А. Петраш // Научные ведомости. Серия гуманитарные науки. 2014. – №6 (177). – Вып. 21. – С. 254-261.
174. Николь Г. Персонализм и стратегия сохранения власти в полуавторитарных режимах / Г. Николь [под ред. Й. Поллака, Ф. Загера, У. Сарцинелли, А. Циммер]. Политика и личность. – Харьков: Гуманитарный Центр, 2012. – 288 с. – С. 247-259.
175. Новіков В. Культура України з точки зору концепції Лоуренса Харрісона [Електронний ресурс] / В. Новіков. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/05/6/6988397/>
176. Овчаренко О.М. Деякі питання запобігання корупції в судовій системі України / [О.М. Овчаренко] // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.198-205.
177. Одайник В. Психология политики: Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга [Текст] / В. Одайник; пер. К. Бутырин. – СПб. : Ювента, 1996. – 382 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/mono/Одайник%20В.%20Психология%20политики.%20Политические%20и%20социальные%20идеи%20К.Г.Юнга.htm>
178. Олігархія // Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студ. вузів / [упоряд. В.П. Горбатенко, А.Г. Саприкіна], [ред. Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкіна]. – К.: НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; вид-во Генеза, 1997. – 395 с.
179. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии / Д.В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.

180. Опросник ДУМЭОЛП – диагностика уровня морально-этической ответственности личности [Электронный ресурс] / [без автора]. – Режим доступа: http://diploma.at.ua/publ/socialnaja_zrelost/oprosnik_dumeholp_diagnostics_urovnja_moralno_ehticheskoi_otvetstvennosti_lichnosti/2-1-0-22
181. Оруэлл Дж. «1984» / Дж.Оруэлл. Пер. В.П. Гольшчев. – М.: Прогресс, 1989. – 56 с.
182. Первин Л. Психология личности: Теория и исследования / Л. Первин, О. Джон [пер. с англ. М.С.Жамкочьян], [под. ред. В.С.Магуна]. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 607 с.
183. Петровский А.В. От поступка к характеру / А.В. Петровский – М.: Знание, 1963. – 32 с.
184. Політична корупція [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en|uk&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Political_corruption
185. Політична корупція перехідної доби / [пер. з англ. Т. Гарастович, С. Гарастович], [за ред. С. Коткіна, А. Шайо]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 440 с.
186. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми прогидії / [без автора]. Інформаційно-аналітичні матеріали (27.11.2009) – К.: Центр Разумкова, 2009. – 90 с.
187. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс] / [без автора]. Національна безпека і оборона. – №7 (111) 2009. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr.pdf
188. Політична корупція в умовах сучасної демократії [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=7787
189. Політичний словник / [за ред. проф. Б.М. Пономаренка]. Вид. друге. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – 676 с.
190. Поліщук С.А. Методичний довідник з психодіагностики: Навчально-методичний посібник / С.А. Поліщук. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. – 442 с. – С. 324-328.
191. Политика и личность / [под ред. Й. Поллака, Ф. Загера, У. Сарцинелли, А. Циммер], [перевод с нем. С.С. Димитрова]. – Х.: Гуманитарный Центр, 2012. – 288 с.
192. Полулях І. Головні економічні теорії / І. Полулях. – Львів: [без видавництва], 2015. – 156 с.
193. Порта Д. Брудні обладки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. Порта, А. Ванучі [пер. з англ. С.Кокізюка]. – К.: «К.І.С.», 2006. – 302 с.
194. Поступок [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=695>
195. Правдивець Н.О. Теоретична модель феномену ідентичності особистос-

- ті [Електронний ресурс] / Н.О. Правдивець. – Режим доступу: file:///D:/Downloads/appsubh_2010_1_27_22.pdf
196. Психологія масової політичної свідомості та поведінки / [відп. ред. В.О. Васютинський]. – К. : ДОК–К, 1997. – 164 с.
 197. Психологические тесты / [под ред. А.А. Карелина]. В 2 т. – Т.1. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2003. – 312 с.
 198. Психология мотиваций и эмоций / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, М.В. Фаликман]. – М.: ЧеРо, МПСИ, Омега-Л, 2006. – 752 с.
 199. Райгородский Д.Я. Психология и психоанализ власти: Хрестоматия / Д.Я. Райгородский. – Т. 2. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – 576 с.
 200. Райкрофт Ч. Краткий словарь психоанализа / Ч. Райкрофт [пер. с англ. Л.В. Топоровой, С.В. Воронина, И.Н. Гвоздева], [под ред. С.М. Черкасова]. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1995. – 288 с.
 201. Рейтерович І.В. Особливості функціонування фінансово-політичних груп інтересів у системі публічної політики [Електронний ресурс] / І.В. Рейтерович. «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=285>
 202. Рейтинг корупції Е&У: Україна на першому місці серед 41 країни. 10.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211-reyting_korupts_e_y_ukra_na_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm
 203. Реннер А.Г. Корреляционно-регрессивный анализ. Методические указания к лабораторному практикуму / А.Г. Реннер, Г.Г. Аралбаева, О.А. Зиновьева. – Оренбург: Изд-во Оренбургского гос. университета, 2002. – 26 с.
 204. Родлер К. Управление в организациях. Психология труда и организационная психология / К. Родлер, Э. Кирхлер [пер. с нем.]. – Т. 2. – Х. : Гуманитарный центр, 2003. – 128 с.
 205. Роменець В.А. Вчинок і постановня канонічної психології / В.А. Роменець // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії [за заг. ред. В.О. Татенка]. – К.: Ли-бідь, 2006. – С. 11-36.
 206. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт [пер. с англ. В. В. Румьнского], [под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна]. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 429 с.
 207. Роуз-Екерман С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / С. Роуз-Екерман [пер. з англ. С. Кокізіюка, Р. Ткачука]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 296 с.
 208. Решетников М. Психология коррупции: утопия и антиутопия / М. Решетников. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 2008. – 136 с.
 209. Рыбников В.В. Психологические особенности совершения должностных преступлений сотрудниками милиции [Електронний ресурс] /

- В.В. Рыбников, Е.А. Останкович. – Режим доступу: <http://allpravo.ya1.ru/?p=3837>
210. Розтрага [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&url=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Embezzlement&usg=ALkJrhg0me49ittiQqG1zTlnrv4J3kOJrg
 211. Румянцева Е.Е. Коррупция как противоположность демократии / Е.Е. Румянцева // Научный эксперт. – 2008. – № 12. – С. 60-70.
 212. Савич І. Підходи до класифікації толерантності в політичній сфері [Електронний ресурс] / Інна Савич // Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації». – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/105>
 213. Сатаров Г.А. Диагностика Российской коррупции: социологический анализ [Електронний ресурс] / Г.А. Сатаров // «Право и безопасность». – №2-3 (3-4). Листопад 2002. – Режим доступу: http://www.dpr.ru/pravo/pravo_3_15.htm
 214. Сербинович Л. Ю. Управление организационной культурой: учебное пособие [Електронний ресурс] / Л. Ю. Сербинович. – Ростов н/Д : ФГБОУ ВПО РГУПС, 2013. – 90 с. – Режим доступу: <http://um.co.ua/3/3-4/3-4027.html>
 215. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: ООО «Речь», 2000. – 350 с.
 216. Синецька Л.Р. Психологічні механізми конформної поведінки учасників ухвалення групових політичних рішень [текст]: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.11 / Л.Р. Синецька. – К., 2015. – 143 с.
 217. Синявська О.Ю. Чи готові харків'яни відмовитись від корупції? Результати соціологічного моніторингу корупції серед мешканців м. Харкова 2013-2014 років / О.Ю. Синявська, О.О. Сердюк // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.253-258.
 218. Скифский И.С. Детерминанты коррупционной преступности (по материалам судебного практики Тюменской области) [Електронний ресурс] / И.С. Скифский. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=15180293>
 219. Слюсаревський М.М. Методологічна ситуація у психологічній науці і перспективи соціальної психології / М.М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Збірник статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – Вип. 10 (13). – К.; Міленіум, 2005. – С. 3–13.
 220. Слюсаревський М.М. Соціальна психологія : Навч. посібник / М.М. Слюсаревський, Н.В. Хазратова. – Львів: В-во Львівської політехніки, 2019. – 352 с.
 221. Снегирёва Т.В. Социально-психологические аспекты анализа поступка

- как единицы поведения. [Электронный ресурс] / Т.В. Снегирёва. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/18_DSN_2011/Psihologia/3_89770.doc.htm
222. Соловйова А.С. Витоки теорії авторитарної особистості у зарубіжній політичній науці (30-70-і рр. XX ст.) [Електронний ресурс] / А.С. Соловйова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Politologia/49534.doc.htm
223. Социальные установки [Электронный ресурс] / [Без автора]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/sarjv01/txt04.htm>
224. Статистические методы анализа экспертных оценок / [за ред. Т.В. Рябушкина]. – М.: МГУ, 1977. – 384 с.
225. Стратегія комунікації у сфері запобігання та протидії корупції. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250225713>
226. Субботин В. Отклоняющееся поведение в организациях: как с этим бороться? [Электронный ресурс] / В. Субботин. – Режим доступу: <http://www.e-executive.ru/community/articles/683381/>
227. Сухих Е.С. Толерантность: психологическое содержание и личностные факторы / Е.С. Сухих // Человек. Сообщество. Управление. – №4/2005. – С. 66-77.
228. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології [Електронний ресурс] / В.О. Татенко [за заг. ред. В.О. Татенка] // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358 / В.О. Татенко. Режим доступу: http://pidruchniki.com/13590421/psihologiya/tatenko_subyektno-vchinkova_paradigma_suchasniy_psihologiyi#108
229. Тест-опросник самоотношения [Электронный ресурс] / В.В. Столин, С.Р. Пантелеев. – Режим доступу: <http://psylist.net/praktikum/00111.htm>
230. Ткаченко В.Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов / [под ред. В.Г. Ткаченко, В.И. Богачева]. – Ровеньки-Лутанск: Наука, 2007. – 330 с.
231. Титаренко Т.М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т.М.Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.
232. Туленков М.В. Сучасні теорії менеджменту: навч. посібник / М.В. Туленков. – К.: Каравелла, 2007. – 304 с.
233. Українська радянська енциклопедія. – Т.7. – К.: Головна редакція УРЕ, «Жовтень», 1962. – 576 с.
234. Файер Д.А. Економічний характер корупції та її вплив на тінізацію фінансових потоків / [Д.А. Файер] // Профілактика корупційних право-

- порушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С. 299-302.
235. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – СПб.: Ювента, 1999. – 237 с.
 236. Філіппов С.О. Антикорупційна стійкість особистості (в контексті дослідження суб'єктивної детермінації транскордонної злочинності) / С.О. Філіппов // Профілактика корупційних правопорушень. Збірник тез доповідей наук.-практ. конф.: 7 квітня 2015 р. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С. 302-308.
 237. Франкл В. Поиски смысла жизни и логотерапия [Електронний ресурс] / В. Франкл – М.: Прогресс, 1990. – 196 с. – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/73728/4bd94f792658f573bf5068a5939b5c6e.pdf?squence=1>
 238. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – М.; Харьков: ЭКСМО-ПРЕСС; ФОЛИО, 1998. – 1039 с.
 239. Фрейджер Р. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 865 с.
 240. Фромм Э. Бегство от свободы [Електронний ресурс] / Э. Фромм. – Режим доступу: <http://lib.ru/PSIHO/FROMM/fromm02.txt>
 241. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы [Електронний ресурс] / М. Фуко [под ред. И. Борисовой], [пер. с франц. В. Наумова.]. – М.: «Ad Marginem», 1999. – 477 с. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/index.php
 242. Хавронюк М. Навіщо така держава? [Електронний ресурс] / М. Хавронюк, Т. Печончик. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/05/16/6964452/>
 243. Харрисон Л. Главная истина либерализма / Л. Харрисон. – М.: Новое издательство, 2008. – 279 с.
 244. Хомик В. Розвиток ідентичності й агресивний лексикон [Електронний ресурс] / В. Хомик, І. Філіппова // Східноєвропейський журнал психолінгвістики. – Вип. 1. – Луцьк: ВЦ Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2014. – С. 97-106. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4233/1/Номук.pdf>
 245. Хомик В. Психологічні аспекти проблеми життєвого шляху особистості [Електронний ресурс] / В. Хомик. – Режим доступу: <http://www.inforum.in.ua/conferences/16/25/170>
 246. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / К. Хорни [пер. с англ. В. Светлова]. – М. : Академический Проект, 2008. – 224 с.
 247. Храмцов О.М. Перевищення влади або службових повноважень як на-

- сильницький корупційний злочин / О.М. Храмов // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конф., 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.308-314.
248. Хурчак А.Е. Психологічні особливості амбівалентності атитюдів у юнацькому віці: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.07 / А.Е. Хурчак. – К., 2004. – 189 с.
249. Цурковский Я.И. Застосування теорії психічної контрольності в експериментальній практиці / Я.И. Цурковский // Політична психологія: науковий збірник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 237-239.
250. Чулкинов А.Е. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции: специализированный учебный курс [Электронный ресурс] / А.Е. Чулкинов [под ред. доц. Е.В. Кобзевой]. – Саратов: Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции, 2004. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z663_page_4.html
251. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн [под ред. В.А. Спивака], [пер. с англ.]. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.
252. Шапошник Д.О. Психологічні детермінанти самоефективності особистості / Д.О. Шапошник // Вісник Харківського національного університету: серія психологічна. – №985. 2011. – С. 37-40.
253. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самоэффективности Р.Шварцера и М.Ерусалема // Иностранная психология. – 1996. – №7. – С. 71-77.
254. Шестопап Е.Б. Политическая психология: Учебник для вузов / Е.Б. Шестопап. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
255. Щербина С. Таблиця ділення, або як робиться корупція (10.04.2012) // [Електронний ресурс] / С.Щербина. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/04/10/321178/>
256. Що таке політична корупція? [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en|uk&u=http://www.u4.no/themes/political-corruption/introduction.cfm>
257. Эриксон Э. Юность: кризис идентичности / Э. Эриксон [пер. с англ., общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: «Прогресс», 1996. – 344 с.
258. Юнг К.-Г. Проблемы души нашего времени / К.-Г. Юнг [пер. с нем. А. Боковинова]. – М.: Академический Проект, 2007. – 288 с.
259. Якобсон С.Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведения / С.Г. Якобсон // Психология формирования и развития личности. – М., 1981. – 367 с.
260. Ali A. Determinants of economic corruption: A cross-country comparison. Cato Journalю. [Електронний ресурс] / [A. Ali, S. Hodan]. – Vol. 22. – P.

- 449-463.– Режим доступа: http://faculty.nps.edu/relooney/cato_03_23.pdf
261. Argyris C. *Personality and Organization*, Harper & Row, 1957.
 262. Argyris C. *Organizational Learning : a Theory of Action Perspective*, Addison-Wesley, 1978.
 263. Chugh D. *Psychology of Corruption* [Электронный ресурс] / [Divyanshi Chugh]. July 25, 2012 – Режим доступа: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2117247
 264. Comparing Political Corruption and Clientelism [Электронный ресурс] / [Editor J. Kawata]. *Editorial Reviews*. – Режим доступа: <http://www.amazon.com/Comparing-Political-Corruption-Clientelism-Junichi/dp/0754643565>
 265. Dimant E. *The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective*. [Электронный ресурс] / [Eugen Dimant]. *Discussion Paper No. 2013-59*. November 07, 2013 – Режим доступа: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2013-59/file>
 266. Eicher T. *Education, corruption, and the distribution of income*. [Электронный ресурс] / [T. Eicher, C. García-Peñalosa, T. van Ypersele]. *J Econ Growth*, pp. 205-231. 2009. – Режим доступа: <http://faculty.washington.edu/te/papers/epy.pdf>
 267. Evans B. *The cost of corruption. A discussion paper on corruption, development and the poor* [Электронный ресурс] / [B. Evans]. *Teddington, Middlesex: Tearfund*. URL: – Режим доступа: <http://www.tearfund.org/webdocs/Website/Campaigning/Policy%20and%20research/The%20cost%20of%20corruption.pdf>
 268. Forman N. *Mind Over Money: Mind over money : how to banish your financial headaches and achieve moneysanity* / N. Forman. – Toronto: Doubleday, 1987 – 248 p.
 269. Hyslop J. *Political Corruption: Before and After Apartheid* *Journal of Southern African Studies* [Электронный ресурс] / [Jonathan Hyslop]. – Vol. 31, Issue 4, 2005. Published online: 06 Aug. 2006. – P. 773-789. – Режим доступа: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057070500370555>
 270. Kegan R. *The Evolving Self. Problem and Process in Human Development* / R. Kegan. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. – 336 p.
 271. Kegan R. *An everyone culture: becoming a deliberately developmental organization* / R. Kegan, L. Lahey, M. Miller. – Boston: Harvard Business Review Press, 2016. – 336 p.
 272. Kegan R. *Immunity to change: how to overcome it and unlock potential in yourself and your organization* / R. Kegan, L. Lahey. – Boston: Harvard Business Press, 2009. – 340 p.
 273. Kirchner L. *The Psychology of Bribery and Corruption*. [Электронный ресурс] / [L. Kirchner]. Oct. 23, 2014. – Режим доступа: <http://www.psmag.com>

- com/politics-and-law/psychology-bribery-corruption-fbi-confidential-information-cops-crime-92955
274. March J.G. Organizations / J.G. March, H.A. Simon. – New York: Wiley, 1958. – 262 p.
 275. Masaaki Yokota. Political Clientelism and Democratic Consolidation: Southern European Experiences. [Электронный ресурс] / [Yokota Masaaki]. Prepared for presentation at the 20th IPSA conference, Fukuoka (Japan), July 9-13, 2006. – Режим доступа: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5445.pdf
 276. Morris Stephen D. Corruption and Trust: Theoretical Considerations and Evidence From Mexico [Электронный ресурс] / Stephen D. Morris, Joseph L. Klesner. – Режим доступа: <http://www.vanderbilt.edu/lapop/news/092410a.pdf>
 277. Motivational Conflicts [Электронный ресурс] / [без автора]. – Режим доступа: http://www.psywww.com/intropsych/ch09_motivation/motivational_conflicts.html
 278. Pamula A. The Social Psychology of Corruption [Электронный ресурс] / [A. Pamula]. August 28, 2015. – Режим доступа: <http://globalanticorruptionblog.com/2015/08/28/the-social-psychology-of-corruption-lack-thereof/>
 279. Parkinson S. Parkinson's Law: and other studies in administration [Электронный ресурс] / [S. Parkinson]. – Cambridge-Massachusetts: The Riverside Press. – 48 p. – Режим доступа: <http://sas2.elte.hu/tg/ptorv/Parkinson-s-Law.pdf>
 280. Pillay K. The psychology of corruption [Электронный ресурс] / [Kavisha Pillay]. 25 Jun 2013. – Режим доступа: <http://www.corruptionwatch.org.za/the-psychology-of-corruption/>
 281. Pye L. Political Culture and National Character / [L. Pye] // Social Psychology and Political Behaviour. – Columbus, Ohio, 1971. – P. 86-98.
 282. Rose-Ackerman S. Corruption: a study in political economy / S. Rose-Ackerman. N.Y.: Academic Press, 1978. – 810 p.
 283. Robles-Egea A. Clientelistic Relationships and Political Corruption: The Shortcoming of Democracy [Электронный ресурс] / [Antonio Robles-Egea, José Manuel Aceituno-Montes]. (Andalusia, a study case). Paper presented to Panel "Cooperation boundaries, shifting power", Session RC37 "Rethinking Political Development", IPSA XXII World Congress of Political Science, Madrid, July 8 to 12, 2012. – Режим доступа: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_13346.pdf
 284. Rothstein B. Political Corruption and Social Trust [Электронный ресурс] / [Bo Rothstein, Daniel Eek]. An Experimental Approach. – Режим доступа: <http://rss.sagepub.com/content/21/1/81.short>
 285. Simon H. Administrative Behavior: a study of decision-making process in administrative organization / H.A. Simon. (2-nd ed.) – New York:

- Macmillan, 1957. – 384 p.
286. Schein E. *Organizational Culture and Leadership* / Edgar H. Schein. (3-nd ed.)– San Francisco: Jossey-Bass, 1997. – 438 p.
287. Schein E. Coming to a New Awareness of Organizational Culture [Электронный ресурс] / Edgar H. Schein // *Sloan Management Review* (1984:Winter). – P. 3.– Режим доступа: https://blog.itu.dk/SFOLF2013/files/2013/03/culture_schein.pdf
288. Tanzi V. Corruption around the world [Электронный ресурс] / [V. Tanzi] // *Causes, consequences, scope, and cures. IMF Staff Papers*, 45(5). – P. 559-594. 1998. – Режим доступа: <http://www.jstor.org/stable/3867585>
289. The psychology of corruption – defiance of logic or logic at work by Costantine Magavilla [Электронный ресурс] / [L. Kirchner]. – Режим доступа: https://www.magavilla.com/uploads/The_psychology_of_corruption_0609.pdf
290. Truex R. Corruption, attitudes, and education: Survey evidence from Nepal [Электронный ресурс] / [R. Truex] // *World Development*. – Volume 39. – P. 1133-1142. 2011. – Режим доступа: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X10002202>

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій

Наукові праці, в яких надруковані основні наукові результати дисертації:

1. Лозинський О.М. Корупційні дії в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна. Збірник наук. праць.* – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 208-221.
2. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна.* – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 39-52.
3. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопо-рушень / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна.* [гол. ред. М.Й. Варій]. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
4. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі / О.М. Лозинський // *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника.* – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 90-97.
5. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму / О.М. Лозинський // *Збірник наук. праць Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника. Серія: філософія, соціологія, психологія.* – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 86-94.
6. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірн. наук. праць. Серія психологічна.* – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (2). – С. 35-45.
7. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна.* – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – С. 353-362.
8. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний розвиток стародавніх Афін та Риму / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна.* – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 41-53.
9. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодалних відносин та абсолютизму / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна* [гол. ред. В.В. Середа]. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 242-252.
10. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціо-генної політичної культури / О.М. Лозинський // *Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна* [Гол. редактор В.В. Середа]. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 208-220.
11. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши [Електронний ресурс] / О.М. Лозинський // *Журнал «Научный диалог».* Серія «Психоло-

гия. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. – Режим доступу: <http://www.nauka-dialog.ru/archiv>

12. Лозинський О.М. Ставлення громадян до політичної корупції у термінології психологічних підходів Е. Еріксона та Р. Кегана // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – Кропивницький : Міленіум, 2018. – Вип. 6 (20). – С. 50-62.

Публікації в монографіях:

13. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 306 с.
14. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2017. – 368 с.
15. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання третє, доповнене. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2018. – 258 с.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

16. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 125-129.
17. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму / О.М. Лозинський // Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: ЛівДУВС, 2011. – С. 63-69.
18. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система суспільних стосунків / О.М. Лозинський // Форум молодих науковців Львівщини. Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року. – У 3-х частинах. – Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65-68.
19. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез V-ої Міжн. наук.-практичної конф. – Львів: ВЦ ЛДУВС, 2011. – С. 86-98.
20. Лозинський О.М. Протидія службовим зловживанням як чинник покращення іміджу ОВС / О.М. Лозинський // Матеріали Круглого столу «Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві». – Львів: Ліга-Прес, 2011. – С. 63-65.
21. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму / О.М. Лозинський // «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби». Збірник статей круглого столу. 3 нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 р. [упор. О.М. Лозинський, І.В. Карівець, О.М. Лосик]. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 34-40.
22. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Психологічні

- виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 1. – С. 96-106.
23. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей у 4-х ч. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 5. – Ч. 4. – С. 108-114.
 24. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжкафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р. [упоряд. М.П. Козирев]. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С. 100-102.
 25. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 3. – С. 46-51.
 26. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі / О.М. Лозинський // Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції факультету психології: 16 травня 2014 р. [упор. З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 105 с. – С.56-60.
 27. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі / О.М. Лозинський // Психологія управлінської діяльності. Збірник науково-методичних праць. Матеріали науково-методичного семінару на тему: Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом [упоряд. Л.Й. Гуменюк, Н.А. Карпенко]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 1. – С. 88-94.
 28. Лозинський О.М. Економічна психологія в аналізі психологічних аспектів фінансових криз / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Вип.IV, січень, 2015. – С. 168-177.
 29. Лозинський О.М. Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Вип.V, квітень, 2015. – С. 44-56.
 30. Лозинський О.М. Соціальні та економічні ризики від олігархізації в пострадянських державах / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Вип.VI, 2015. – С. 50-63.
 31. Лозинський О.М. Психологічні та соціальні умови подолання політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип.VII. – С.114-131.
 32. Лозинський О. Соціально-психологічні умови подолання явищ політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. Україна, Львів. – Вип.IX, 2016. – 184 с. – С. 158-170.
 33. Лозинський О. М. Проблема амбівалентності ставлення громадськості до політичної корупції / О.М. Лозинський // Політичні партії і вибори: українські та світові практики : збірник статей і тез за результатами наукової конференції (Львів, 8 жовтня 2016 р.). – 2017. – С. 210-217.

34. Лозинський О.М. Амбівалентність ставлення громадян до корупційних ситуацій як психологічна причина існування корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : матеріали круглого столу на тему «Західноукраїнська психологія вчора і сьогодні» (Львів, 10-24 березня 2017 року) - Львів : Сполом. – С. 37 – 45.
35. Лозинський О.М. Психологічне трактування антикорупційної спроможності особистості у підходах конструктивно-розвивальної теорії Р. Кегана / О.М. Лозинський // Збірник тез науково-практичної конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки», 25 квітня 2017 р. [Текст]. – Львів: «СПОЛОМ», 2017. – С. 98-101.
36. Лозинський О. М. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності // Психологічні виміри культури, економіки, управління : науковий журнал : матеріали другої наукової конференції на тему "Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні, присвяченої С. Белею, О. Кульчицькому, Я. Цурковському" (Львів, 12 березня 2018 року). – 2018. – Вип.ХІ. – С. 181–197.
37. Лозинський О. М. Корупційна субкультура як виклик гідності особистості і суспільним змінам // Психологія національної безпеки і благополуччя особистості : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 26-27 квітня 2018 року). – 2018. – С. 130–134.
38. Лозинський О. М., Помикала М., П'єцух Т., Янковська-Міхулович М., Чуді-Ляковська К., Щигел Е. Психологічна специфіка суспільної правосвідомості щодо ставлення громадян до корупції // Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави : збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 30 травня 2018 року). – 2018. – С. 217–219.
39. Лозинський О., П'єцух Т., Щигел Е., Чуді-Ляковська К. Дослідження психологічного впливу організаційних культур в трудових колективах на співробітників // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал : Матеріали наукової конференції, присвяченої Всеукраїнському дню науки, Львів, 22 травня 2018 року. Україна, Львів. – Вип.ХІІ, 2018. – С. 49-57.
40. Лозинський О.М. Корупційна організаційна субкультура: особливості та вплив на громадян // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал. Україна, Львів. – Вип.ХІV, 2018. – С.31-47.
41. Лозинський О.М. Взаємовпливи корупційної організаційної субкультури та психологічних настанов громадян у підходах необіхевіоризму // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал. Україна, Львів. – Вип.ХV, 2018. – С. 72-92.
42. Лозинський О.М. Діагностичні інструменти для дослідження ставлення громадян до корупції // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал. Україна, Львів. – Випуск 19, 2020. – С. 84-105.

Додаток В. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкал

Додаток В.1. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.2. Ставлення до побутової корупції

Таблиця 2.4.1.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.2. Ставлення до побутової корупції. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№4	№5	№5	№7
1.2. Ставлення до побутової корупції	0,58	0,72	0,72	0,74
Number of items in scale: 5 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 13,619047619 Sum: 4576,0000000 Standard Deviation: 3,803077346 Variance: 14,463397299 Skewness: ,553470436 Kurtosis: -,303652759 Minimum: 8,000000000 Maximum: 24,000000000 Cronbach's alpha: ,774840295 Standardized alpha: ,810851325 Average Inter-Item Correlation: ,489982655				

Додаток В.2. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.3. Авторитаризм організаційної культури

Таблиця 2.4.2.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.3. Авторитаризм організаційної культури. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№8	№9	№10	№11	№12	№13	№14	№15	№16
1.3. Авторитаризм організаційної культури	0,36	0,53	0,49	0,50	0,62	0,64	0,52	0,50	0,54
Number of items in scale: 10 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 32,160237389 Sum: 10838,000000 Standard Deviation: 6,934503789 Variance: 48,087342801 Skewness: ,221098664 Kurtosis: -,588704762 Minimum: 18,000000000 Maximum: 52,000000000 Cronbach's alpha: ,717268690 Standardized alpha: ,788921216 Average Inter-Item Correlation: ,281168939									

Додаток В.3. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.4. Ставлення до службової корупції

Таблиця 2.4.3.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.4. Ставлення до службової корупції. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№17	№18	№19	№20	№21
1.4. Ставлення до служб корупції	0,62	0,49	0,62	0,57	0,68
Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 165 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 18,551515152 Sum: 3061,0000000 Standard Deviation: 4,437102522 Variance: 19,687878788 Skewness: -,058849770 Kurtosis: -,835792815 Minimum: 10,000000000 Maximum: 28,000000000 Cronbach's alpha: ,735459893 Standardized alpha: ,758466705 Average Inter-Item Correlation: ,362357782					

Додаток В.4. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.5. Ставлення до виборчої корупції

Таблиця 2.4.4.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.4. Ставлення до виборчої корупції. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№22	№23	№24	№25	№27
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,44	0,53	0,53	0,36	0,50
Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 15,133531157 Sum: 5100,0000000 Standard Deviation: 3,312580232 Variance: 10,973187791 Skewness: ,917324783 Kurtosis: 1,531877840 Minimum: 10,000000000 Maximum: 30,000000000 Cronbach's alpha: ,664528650 Standardized alpha: ,656912305 Average Inter-Item Correlation: ,247709728					

**Додаток В.5. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.11.
Критичність в ухваленні рішень**

Таблиця 2.4.5.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.11. Критичність в ухваленні рішень. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№56	№57	№58	№59	№60	№61
1.11.Критичність в ухваленні рішень	0,53	0,49	0,51	0,34	0,30	0,45
Number of items in scale: 7 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 26,970326409 Sum: 9089,0000000 Standard Deviation: 3,766117453 Variance: 14,183640667 Skewness: -,037986590 Kurtosis: -,286008783 Minimum: 17,000000000 Maximum: 36,000000000 Cronbach's alpha: ,668845945 Standardized alpha: ,657721383 Average Inter-Item Correlation: ,172382898						

**Додаток В.6. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.12.
Завбачливість-незавбачливість**

Таблиця 2.4.6.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.12. Завбачливість-незавбачливість. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№64	№65	№66	№67	№69
1.12.Завбачливість-незавбачливість	0,52	0,49	0,59	0,58	0,54
Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 21,522255193 Sum: 7253,0000000 Standard Deviation: 3,831294652 Variance: 14,678818708 Skewness: -,210040299 Kurtosis: ,057202436 Minimum: 10,000000000 Maximum: 31,000000000 Cronbach's alpha: ,706254212 Standardized alpha: ,719767838 Average Inter-Item Correlation: ,313437772					

**Додаток В.7. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.14.
Самототалітаризм**

Таблиця 2.4.7.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.14. Самототалітаризм.
Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№72	№73	№74	№75	№76	№77	№78
1.14.Самототалітаризм	0,47	0,43	0,55	0,45	0,30	0,48	0,38
Number of items in scale: 8 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 22,961424332 Sum: 7738,0000000 Standard Deviation: 4,095038562 Variance: 16,769340822 Skewness: ,348312260 Kurtosis: ,455471649 Minimum: 14,000000000 Maximum: 38,000000000 Cronbach's alpha: ,679705948 Standardized alpha: ,649050174 Average Inter-Item Correlation: ,170530263							

**Додаток В.8. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.15.
Толерантність до аморальності в діловій сфері**

Таблиця 2.4.8.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№79	№80	№81	№82	№83
1.15.Толерантність до аморальн. в ділов. сфері	0,56	0,57	0,56	0,45	0,49
Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 16,765578635 Sum: 5650,0000000 Standard Deviation: 3,612346846 Variance: 13,049049739 Skewness: ,456343129 Kurtosis: ,074579254 Minimum: 10,000000000 Maximum: 30,000000000 Cronbach's alpha: ,690842397 Standardized alpha: ,684041534 Average Inter-Item Correlation: ,279119292					

**Додаток В.9. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.19.
Амбівалентність до корупційних ситуацій**

Таблиця 2.4.9.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	94. Амбівалентність до ситуації №1	95. Амбівалентність до ситуації №2	96. Амбівалентність до ситуації №3	97. Амбівалентність до ситуації №4
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	0,51	0,67	0,67	0,46
Number of items in scale: 13 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: -5,753709199 Sum: -1939,000000 Standard Deviation: 10,308075582 Variance: 106,25642221 Skewness: ,622199762 Kurtosis: ,738155063 Minimum: -23,50000000 Maximum: 35,00000000 Cronbach's alpha: ,789593999 Standardized alpha: ,807188413 Average Inter-Item Correlation: ,251104648				

**Додаток В.10. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.22.
Антикорупційна спроможність**

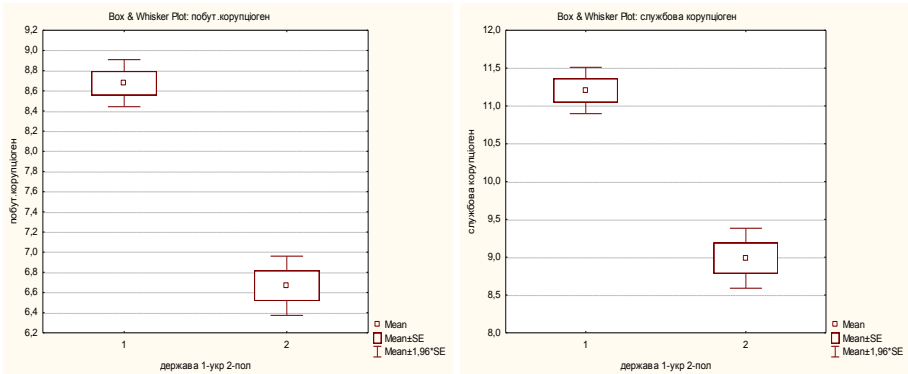
Таблиця 2.4.10.

Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.22. Антикорупційна спроможність. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№131	№132	№133	№134	№135	№136	№137
1.22. Антикорупційна спроможність	0,43	0,35	0,43	0,40	0,33	0,49	0,38
Number of items in scale: 8 Number of valid cases: 336 Number of cases with missing data: 1 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 31,372023810 Sum: 10541,000000 Standard Deviation: 4,296648129 Variance: 18,461185146 Skewness: -,053252720 Kurtosis: ,221253437 Minimum: 18,000000000 Maximum: 42,000000000 Cronbach's alpha: ,682753144 Standardized alpha: ,683282235 Average Inter-Item Correlation: ,154686871							

Додаток Г. Критеріальна валідність спеціалізованих шкал

Рис. 2.6.1.

Анкетування №1, 2013 р. Графіки (t-tests) шкал 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.4. Ставлення до службової корупції. Група 1 (вітчизняна вибірка), Група 2 (польська вибірка).

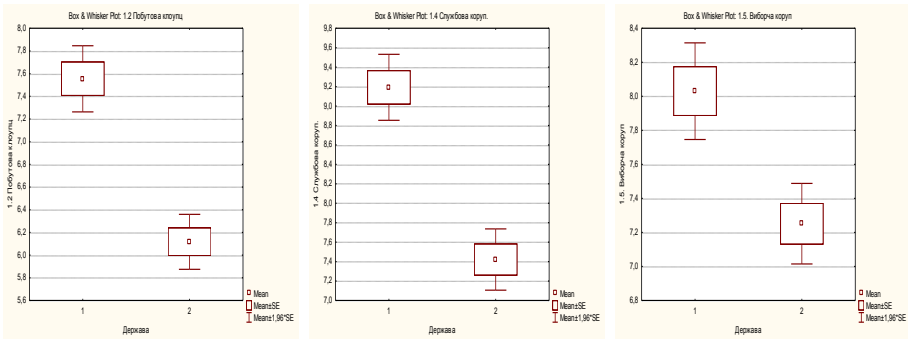

Рис. 2.6.2.

Анкетування №4, 2017-18 р. Графіки (t-tests) шкал 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.4. Ставлення до службової корупції; 1.5. Ставлення до виборчої корупції. Група 1 (вітчизняна вибірка), Група 2 (польська вибірка).

Додаток Г.1. Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції»

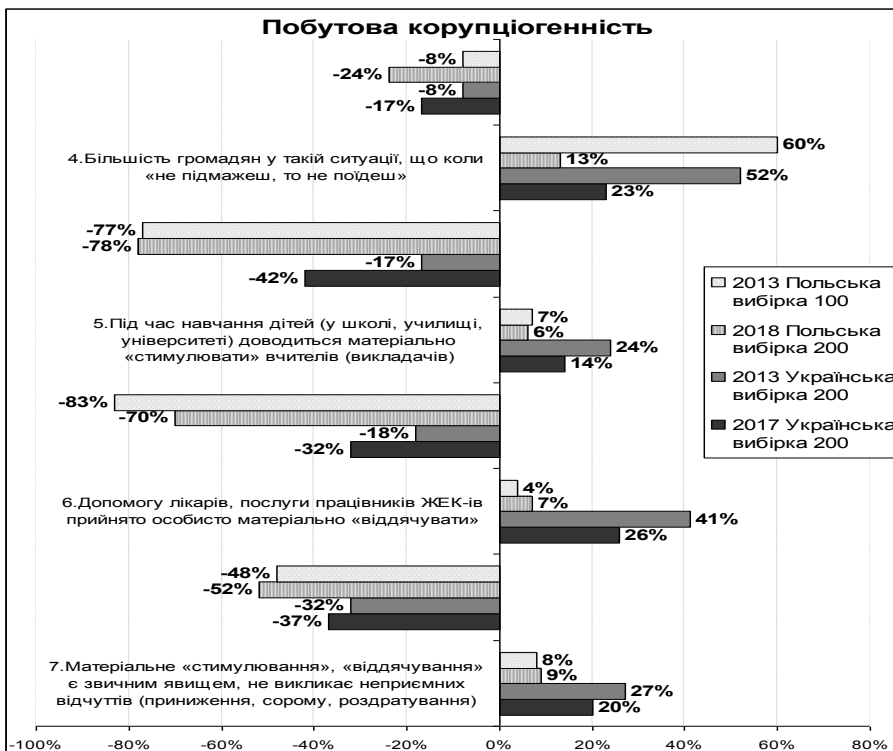

Рис. 2.7.

Результати перевірки критеріальної валідності позицій шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.).

Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.2. Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції»

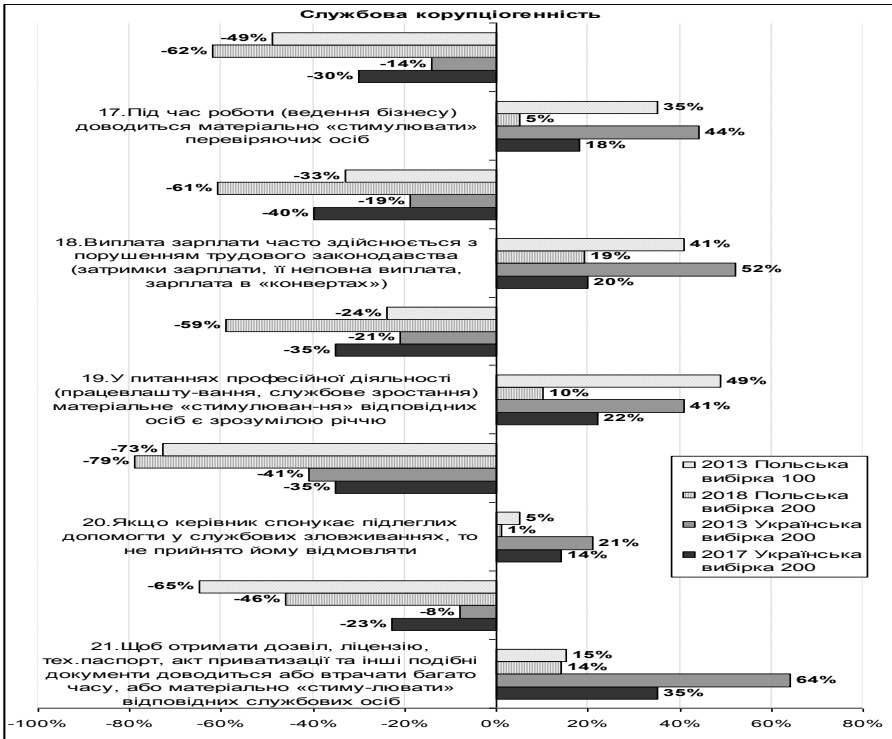

Рис. 2.8.

Результати перевірки критеріальної валідності позицій шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

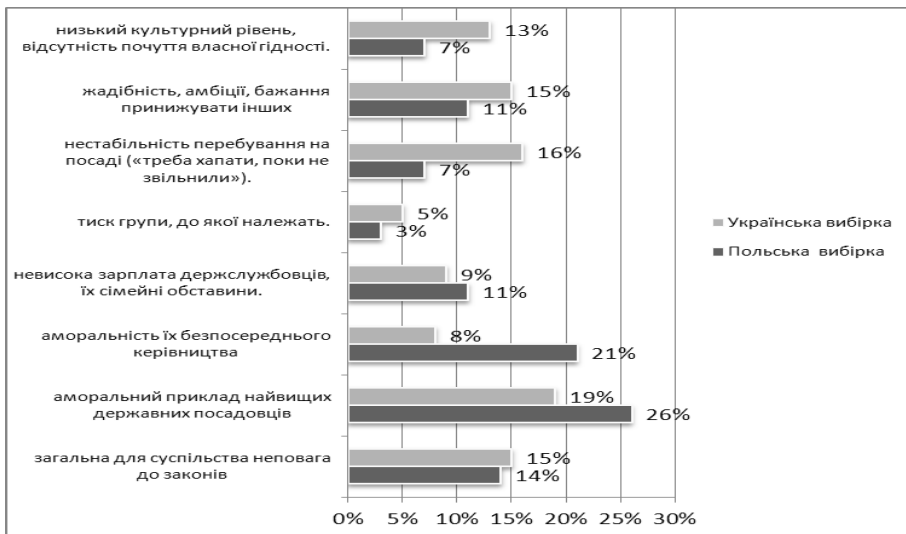

Рис. 2.8.1.
 Причини толерантності до службової корупції.
 N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.). Значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.3. Критеріальна валідність шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції»

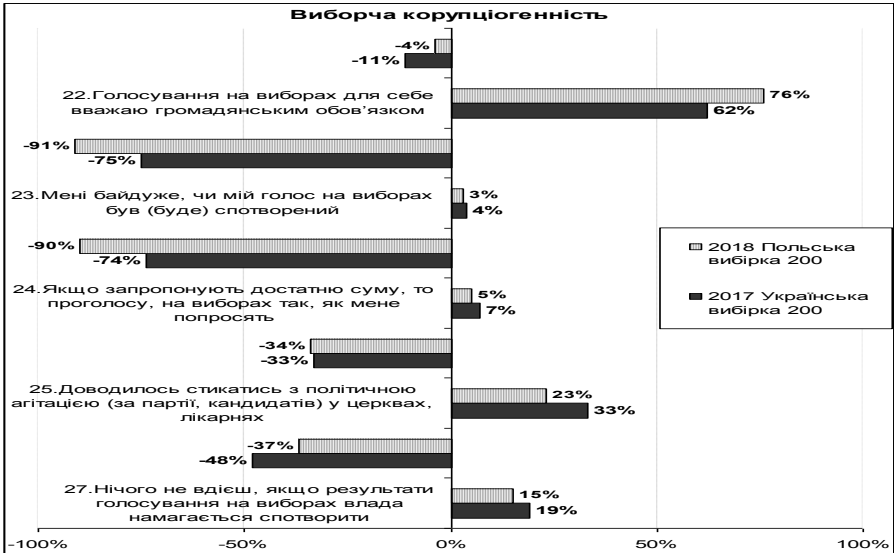

Рис. 2.9.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Ставлення до виборчої корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.).
 Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь»

Додаток Г.4. Критеріальна валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури»

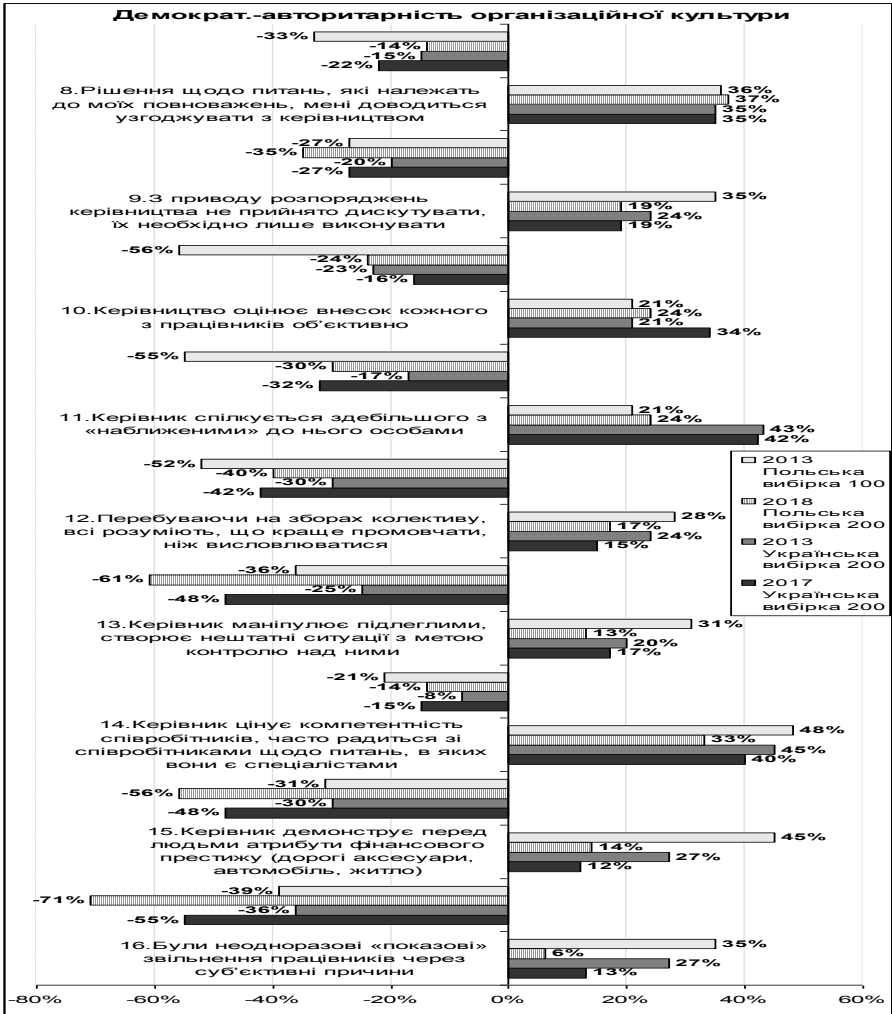

Рис. 2.10.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Демократичність-авторитарність організаційної культури». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.5. Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері»

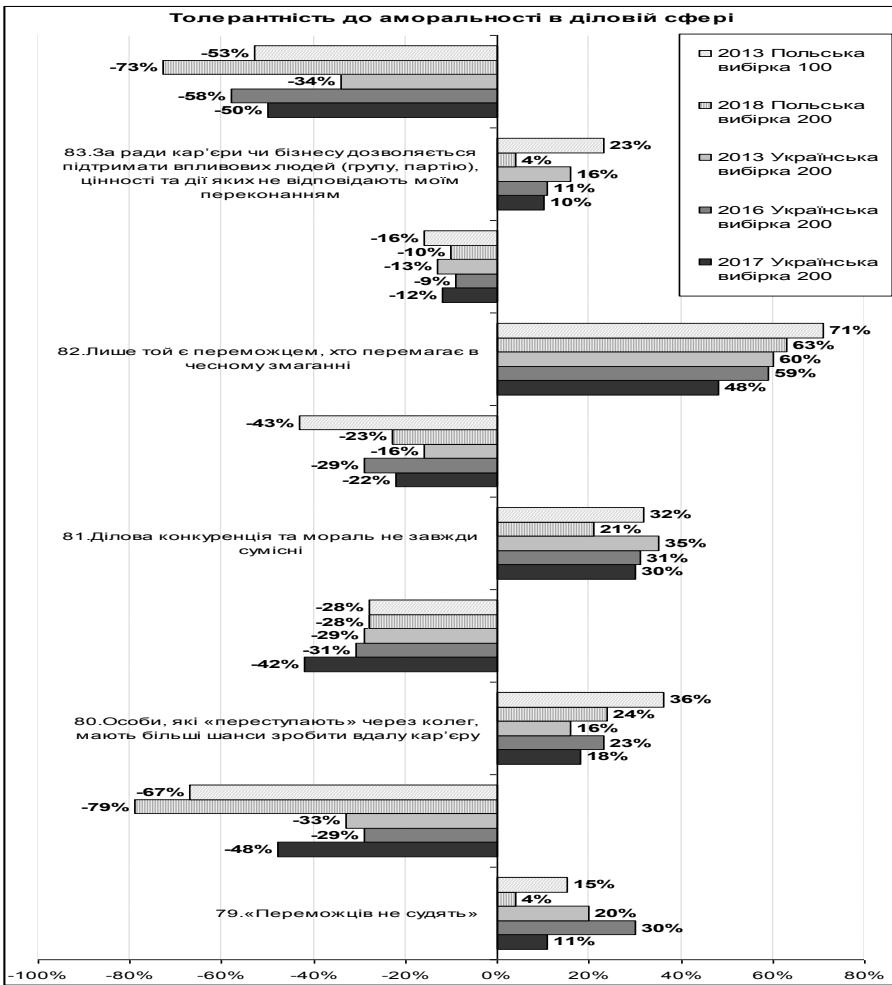

Рис. 2.11.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь»

Додаток Г.6. Критеріальна валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм»

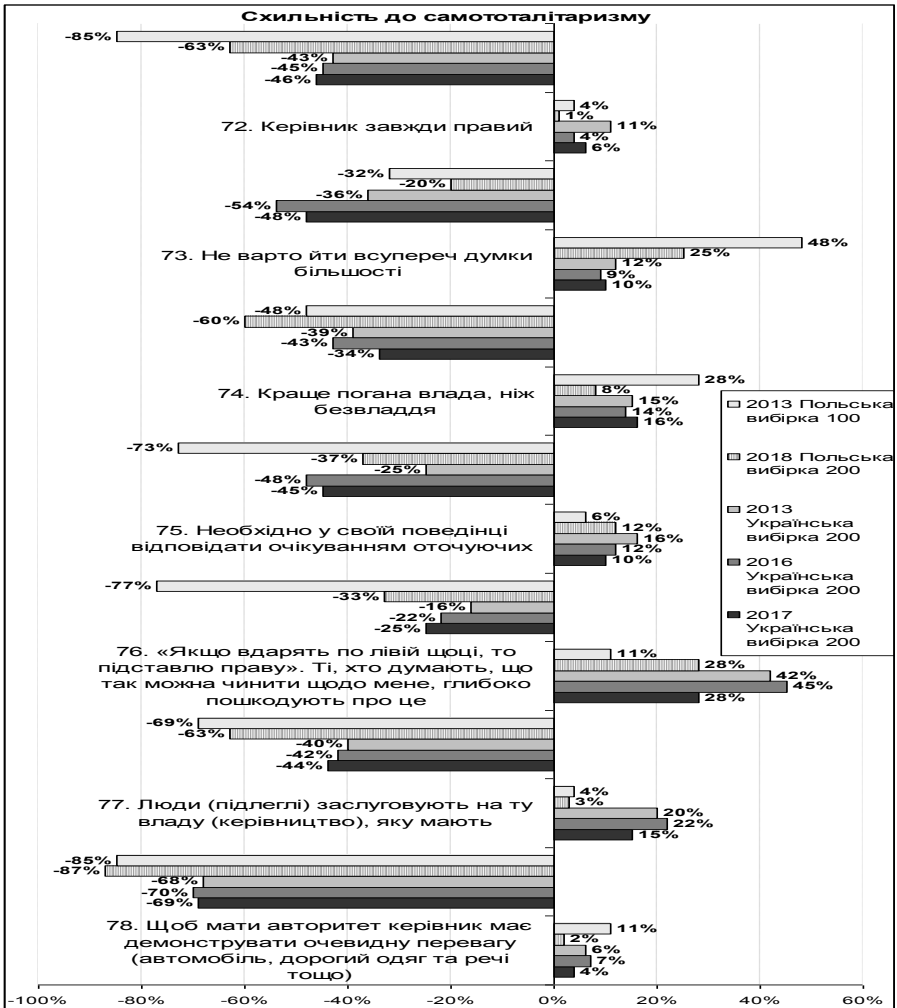

Рис. 2.12.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Самототалітаризм». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.7. Критеріальна валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень»

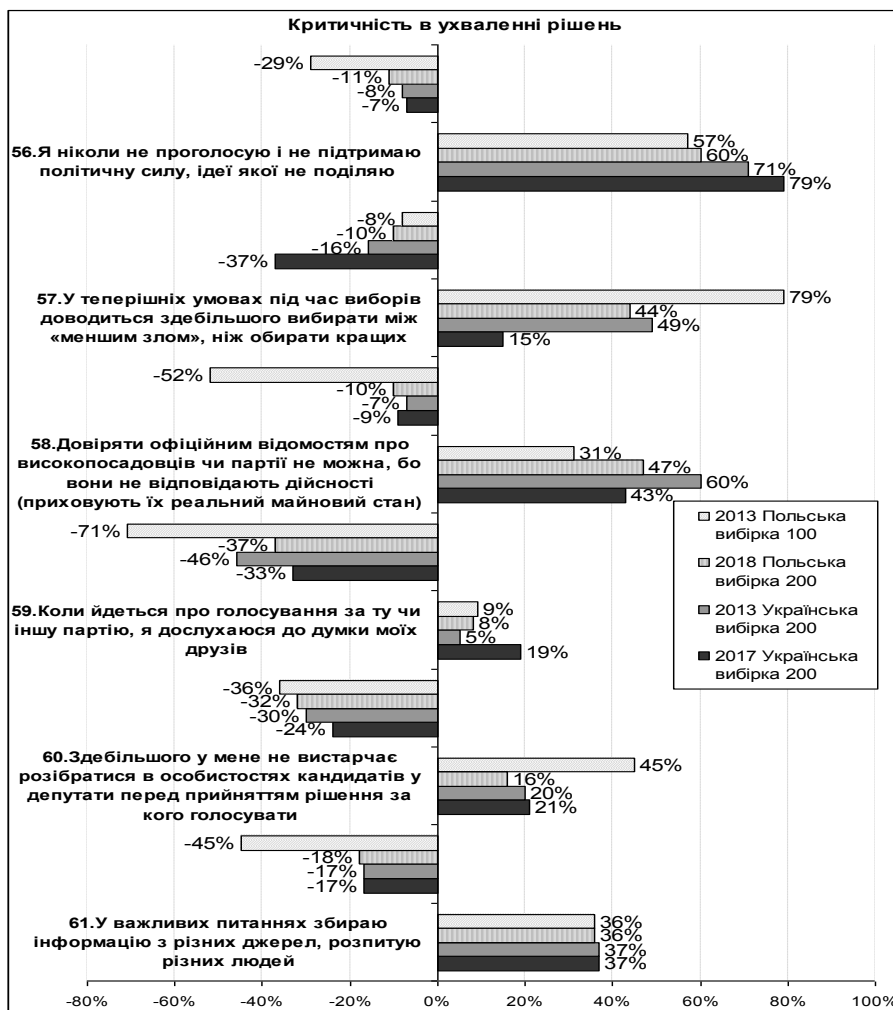

Рис. 2.13.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень». N= 200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N= 97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.8. Критеріальна валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» (невміння прогнозування)

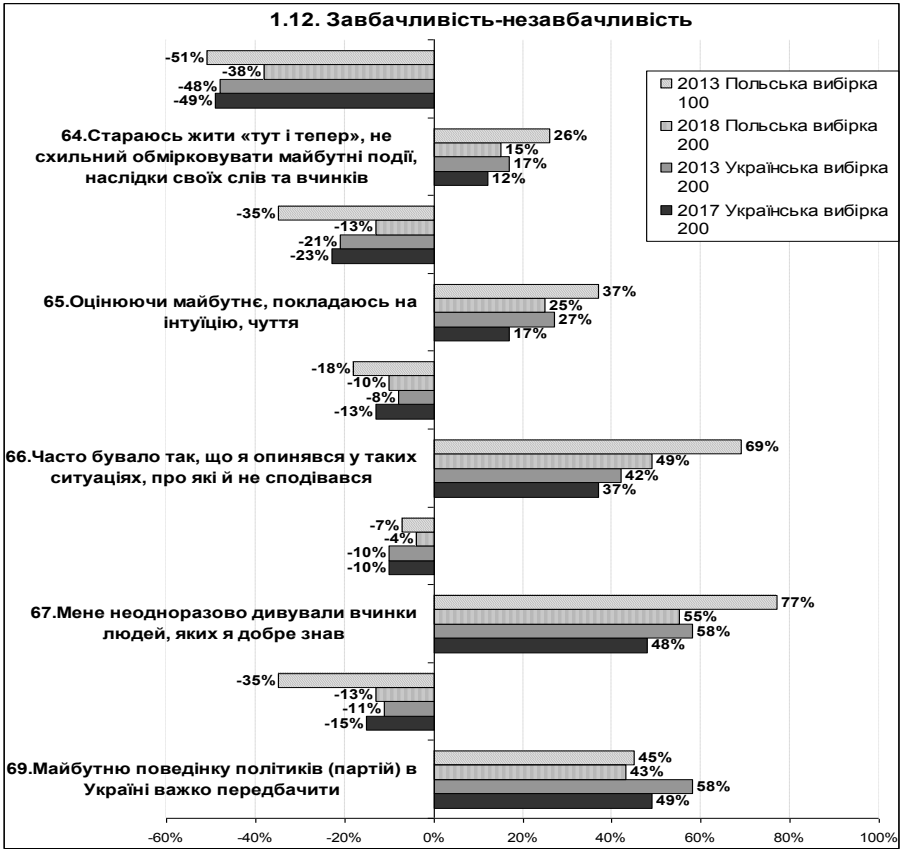

Рис. 2.14.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість». N= 200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N= 97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.), N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь»

Додаток Г.9. Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність»

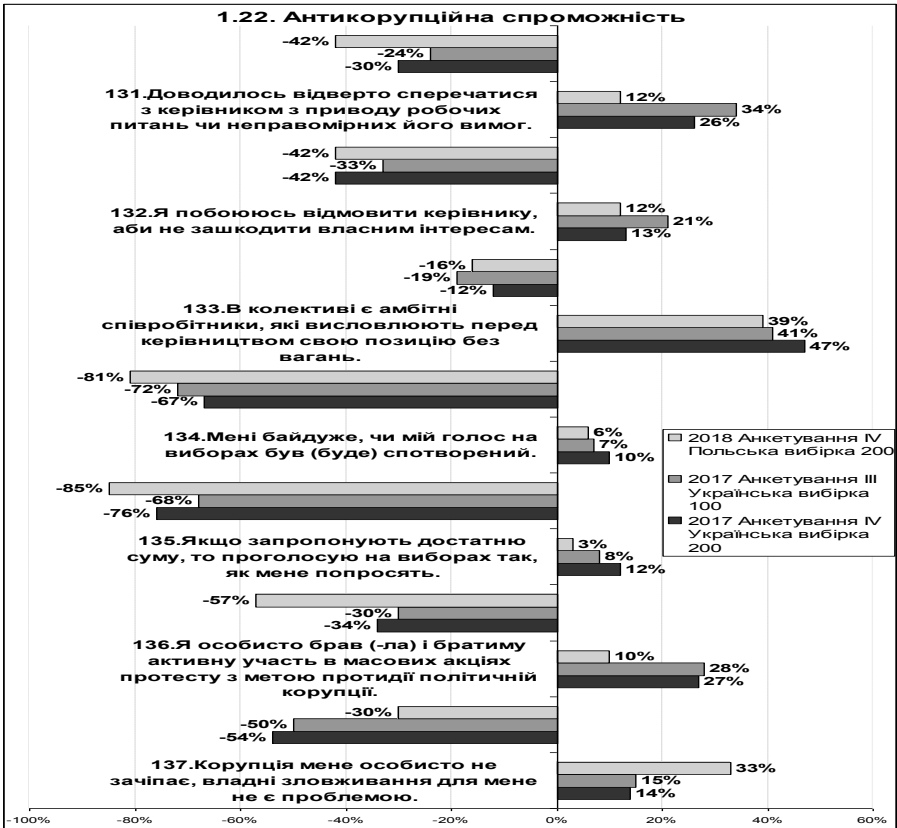

Рис. 2.15. Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.); N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017 р.), N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.10. Критеріальна валідність шкали 1.19.1.

Амбівалентність до типових корупційних ситуацій

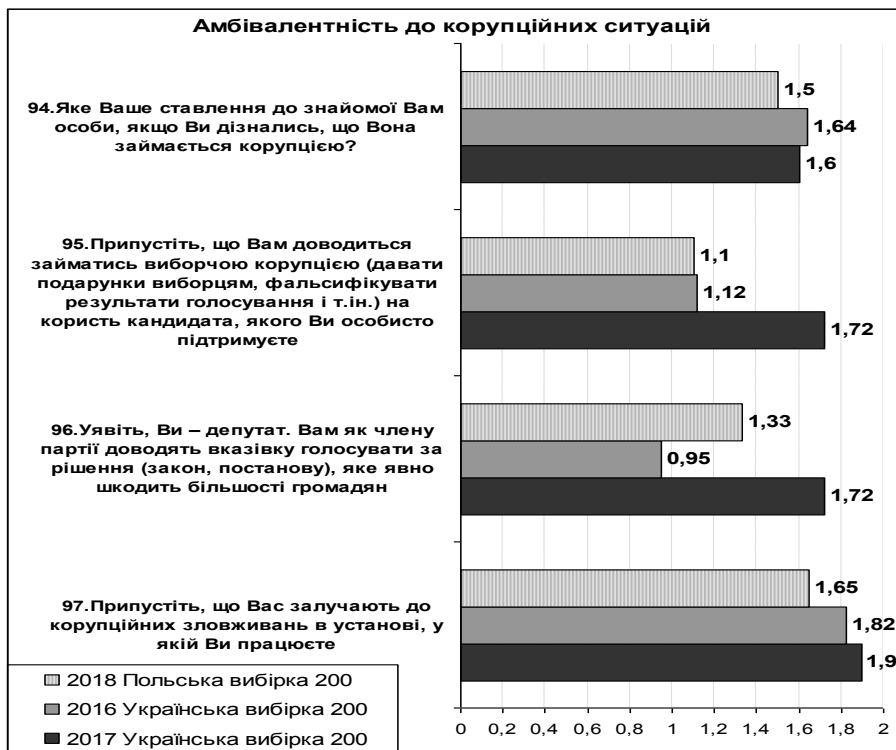

Рис. 2.16.
Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

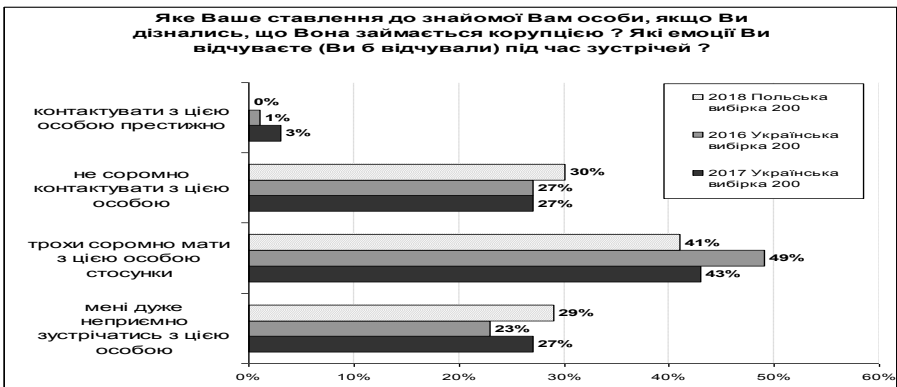
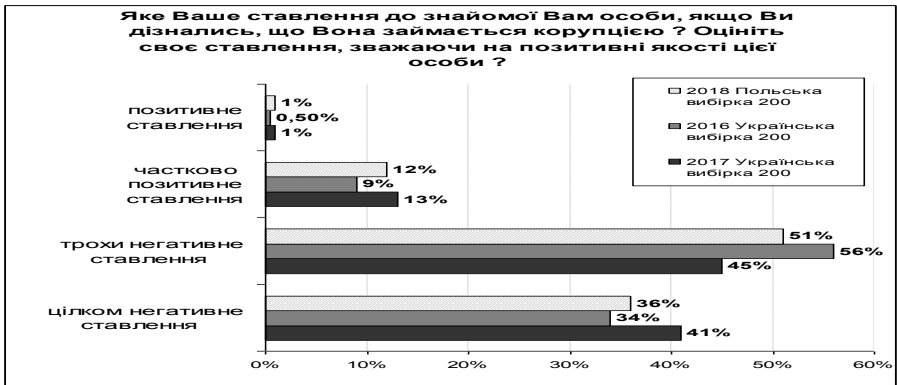

Рис. 2.17.
Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №94 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

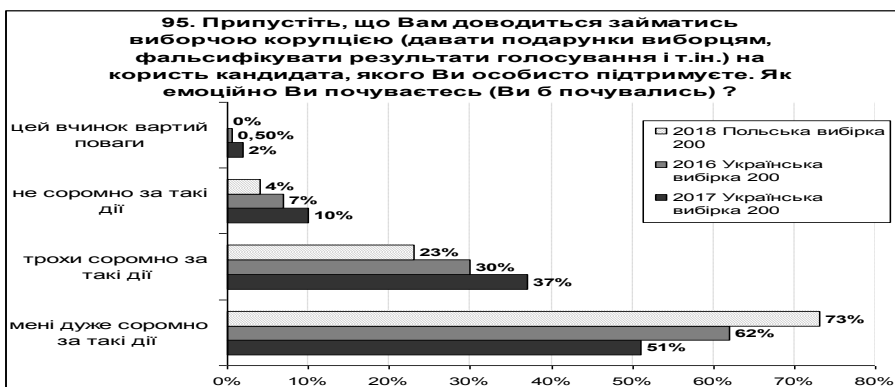
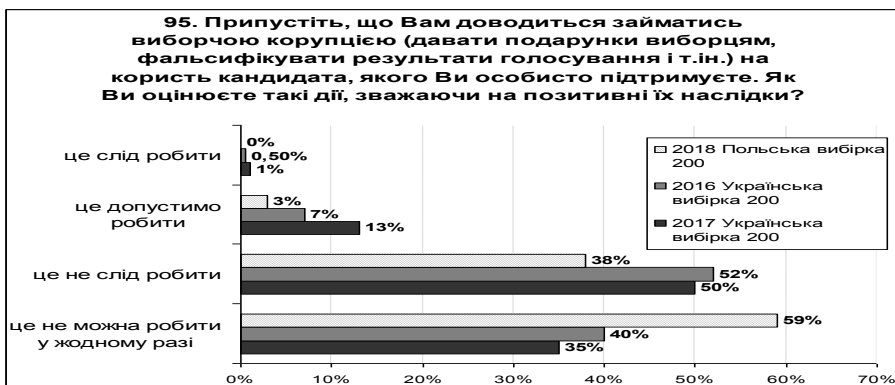

Рис. 2.18. Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №95 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

Рис. 2.19. Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №96 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

Рис. 2.20.
Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №97
(200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

Додаток Д. Результати кореляційного аналізу

Додаток Д.1. Результати кореляційного аналізу Анкетування №1

Табл. 2.8.1.

Кореляційна матриця результатів дослідження. Вітчизняна вибірка;
 $p < 0,05$, $N = 200$ (Анкетування №1, 2013).

	1.2. Ставл. до побут. корупції	1.3. Авторит. організм. культури	1.4. Ставл. до службової корупції	1.5. Ставл. до виборчої корупції	1.12. Незавбачливість	1.14. Самооталігаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.16. Соц. оптимізм	2.1. Макиавеллізм	3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	4. Конс.-радикалізм	5.1. Самоповага	5.2. Самовпевненість
1.2. Ставл. до побут. корупції	1,00												
1.3. Авторит. організм. культури		1,00											
1.4. Ставл. до службової корупції	,41	,38	1,00										
1.5. Ставл. до виборчої корупції	,19			1,00									
1.12. Незавбачливість		,19			1,00								
1.14. Самооталігаризм					,32	1,00							
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	,28	,20		,20	,21	,30	1,00						
1.16. Соц. оптимізм		-,15			,23	,25		1,00					
2.1. Макиавеллізм							,24		1,00				
3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	-,20	-,20			-,22		-,34		-,23	1,00			
4. Конс.-радикалізм								,21			1,0		
5.1. Самоповага	-,27	-,20	-,26							,18		1,00	
5.2. Самовпевненість												,66	1,00

Табл. 2.8.2.

Кореляційна матриця результатів дослідження. Еталонна вибірка; $p < 0,05$, $N = 97$
(Анкетування №1, 2013).

	1.2. Ставл. до побут. корупції	1.3. Авторит. органі. культури	1.4. Ставл. до службової корупції	1.5. Ставл. до виборчої корупції	1.12. Незабачливість	1.14. Самогатапаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.16. Соц. оптимізм	2.1. Макиавеллізм	3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	4. Конс.-радикал.	5.1. Самоповага	5.2. Самовпевненість
1.2. Ставл. до побут. корупції	1,0												
1.3. Авторит. органі. культури		1,0											
1.4. Ставл. до службової корупції	,28		1,0										
1.5. Ставл. до виборчої корупції	,26			1,0									
1.12. Незабачливість					1,0								
1.14. Самогатапаризм			,22		,35	1,0							
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	,25		,35				1,0						
1.16. Соц. оптимізм	-,25					-,32		1,0					
2.1. Макиавеллізм		,25		,29				-,22	1,0				
3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	-,24	0,46	-,36			-,21	-,24		,22	1,0			
4. Конс.-радикал.			,28					-,22	,3		1,0		
5.1. Самоповага		-,38				-,20	,23	,23	-,39	-,21	-,24	1,0	
5.2. Самовпевненість			-,30							-,22		,50	1,0

Додаток Д.2. Результати кореляційного аналізу Анкетування №2.

Табл. 2.9.

Кореляційна матриця результатів дослідження. Вітчизняна вибірка; $p < 0,05$, $N=200$ (Анкетування №2, 2016).

	стать	освіта	1.14. Самототалітаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій
стать (1-чол.; 2-жін.)	1,00				
освіта (1-середн.; 2-сер.спец.; 3-нез.вища.; 4-вища)		1,00			
1.14. Самототалітаризм		-0,24	1,00		
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері			0,34	1,00	
1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій	-0,22		0,20	0,20	1,00

Додаток Д.3. Результати кореляційного аналізу Анкетування №3

Табл. 2.10.

Кореляційна матриця результатів дослідження. Вітчизняна вибірка; $p < 0,05$, $N=103$ (Анкетування №3, 2016).

	1.14. Самототалітаризм	1.15. Толерант. до амор. в ділов. відн.	1.20. Патерналізм до інститутів влади	містиф. влади	бажан. опіки	знят. відповід.	ставл. до закону	1.21. Загальна самоефективність	1.3. Демокр.-авторит. організ. культ.	1.4. Ставл. до служб. корупції	1.22. Антикорупц. спроможність	1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій
1.14. Самототалітаризм	1,00											
1.15. Толерант. до амор. в ділов. відн.	0,20	1,00										
1.20. Патерналізм до інститутів влади			1,00									
містиф. влади				1,00								
бажан. опіки					1,00							
знят. відповід.	0,20					1,00						
ставл. до закону	0,24						1,00					
1.21. Загальна самоефективність	-0,20			0,27	0,44		-0,37	1,00				
1.3. Авторит. організ. культ.		0,22	0,34	0,19	0,18				1,00			
1.4. Ставлення до службової корупції			0,20	0,16		-0,17			0,44	1,00		
1.22. Антикорупц. спроможність	-0,24	-0,25		0,18	0,29	0,17	-0,28	0,36			1,00	
1.19. Амбівалентність до корупційн. ситуацій											-0,20	1,00

Додаток Д.4.

Результати кореляційного аналізу Анкетування №4 (2017).
Табл. 2.11.1. Кореляційна матриця. Вітчизняна вибірка; $p < 0,05$, $N = 200$.

	1.2. Ставл. до побутов. корупції	1.3. Авторитаризм орг. культури	1.31. Авторитарна культура	1.31. Бюрократична культура	1.31. Культ. орієнтов. на завдання	1.31. Культ. орієнтов. на людину	1.4. Ставл. до служб. корупції	1.22. Антикорупційна спроможність	Радикальність до корупційних ситуацій	1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1.5. Ставл. до виборч. корупції	1.11. Критичність в ухваленні рішень	1.12. Завбачливість-незавбачливість	1.14. Самогалапаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.20. Патерналізм до інститутів влади	Містифікація влади	Бажання опіки	Зняття відповідальності	1.21. Загальна самоефективність	2.1. Макіавеллізм	
1.2. Ставл. до побутов. корупції	1,0																					
1.3. Авторитаризм організації культури	,23	1,0																				
1.31. Авторитарна к-ра	,17	,25	1,0																			
1.31. Бюрократична к-ра		,20		1,0																		
1.31. Культ. орієнтов. на завдання		-,21	-,29	-,36	1,0																	
1.31. Культ. орієнтов. на людину			-,21	-,28		1,0																
1.4. Ставл. до служб. корупції	,33	,43					1,0															
1.22. Антикорупційна спроможність		-,25						1,0														
Радикальність до корупційних ситуацій								,22	1,0													
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій		,20						-,31	-,21	1,0												
1.5. Ставл. до виборч. корупції								-,25			1,0											
1.11. Критичність в ухваленні рішень								,40	,27	-,31		1,0										
1.12. Завбачливість-незавбачливість				-,20			,30	,20		-,20			1,0									
1.14. Самогалапаризм	,20	,27					,26	-,21			,31		1,0									
1.15. Толерантність до аморальн. в діловій сфері		,29					,27				,20		,28	1,0								
1.20. Патерналізм до інститутів влади	,28									-,24						1,0						
Містифікація влади	,32									-,26			,28	,20		,62	1,0					
Бажання опіки								,26			-,3	,40				,43	,48	1,0				
Зняття відповідальності		,22								-,35	-,3					,61			1,0			
1.21. Загальна самоефективність								,21		-,22		,35						,38	-,36	1,0		
2.1. Макіавеллізм			,21					-,26		,20		-,20										1,0

Додаток Ж. Результати порівняльного аналізу емпіричних даних.

Додаток Ж.1. Результати перевірки нормальності розподілу даних Анкетування 1.

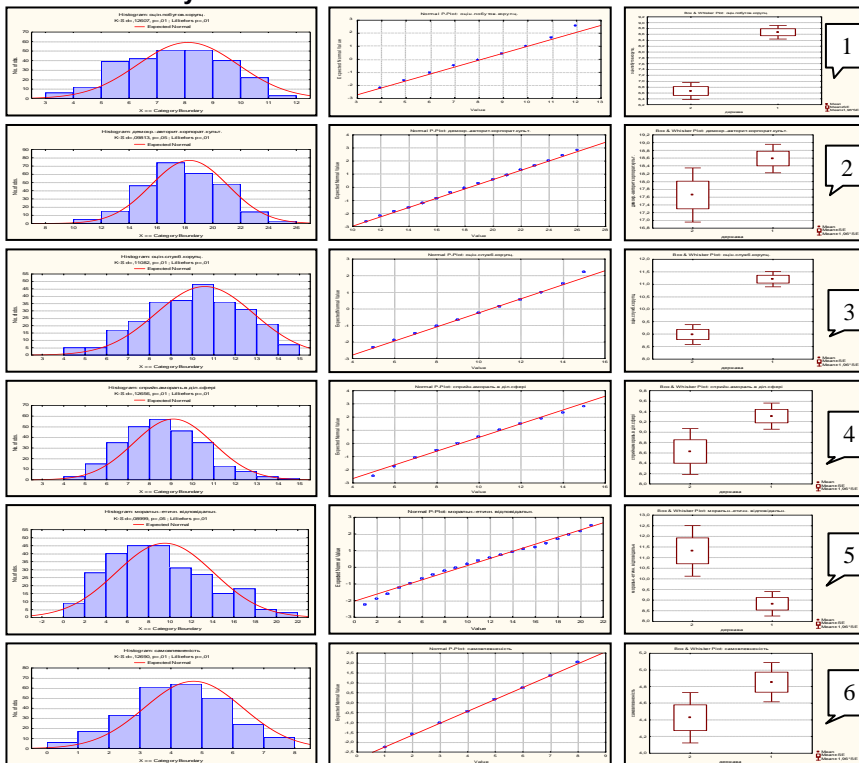

Рис. 2.21.

T-тест Стюдента. Групуюча змінна – «країна проживання» (Анкетування №1, 2013). Перевірка нормальності розподілу даних за допомогою тесту «Колмогорова-Смірнова та Лідліфорса» (гістограми зліва) та тесту «Нормальних ймовірностей» (середня колонка); графіки t-тесту Стюдента (справа) для ознак: ставлення до побутової корупції (1), демокр.-автор. корп. культури (2), ставлення до службової корупції (3), толерантність до аморальн. в діловій сфері (4), морально-етична відповід. (5), самовпевненість (6). Анкетування №1, 2013. N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.

Додаток Ж.2. Результати перевірки нормальності розподілу даних Анкетування 4.

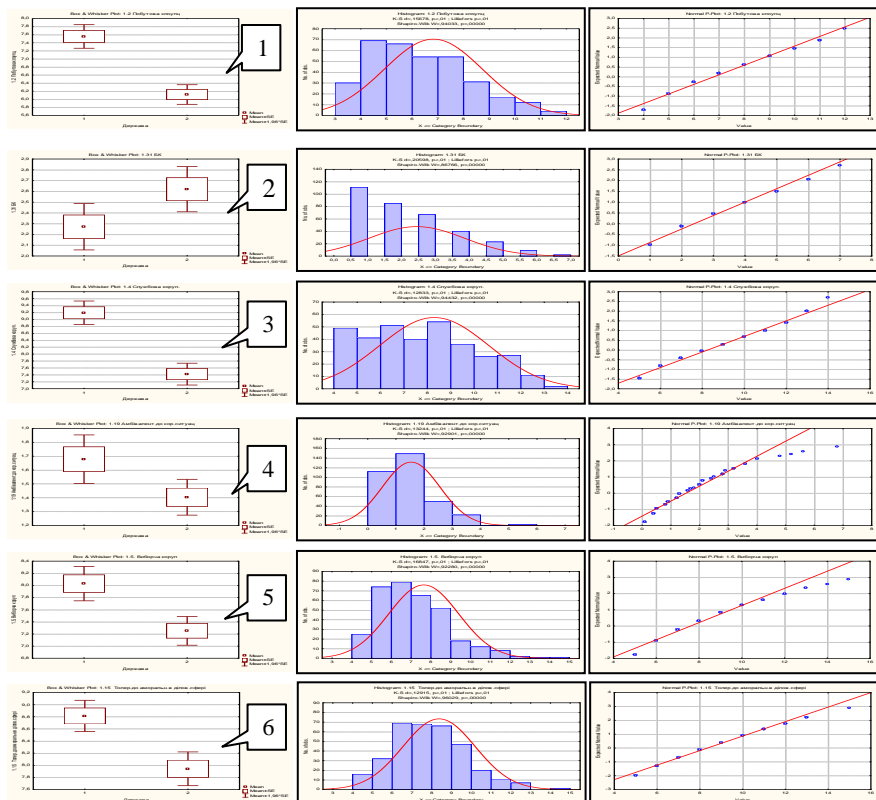

Рис. 2.22.

Т-тест Стюдента. Групуюча змінна – «країна проживання» (Анкетування №4, 2017-2018). Перевірка нормальності розподілу даних за допомогою тесту «Колмогорова-Смірнова та Лїлїфорса» і W тесту Шапіро-Уїлка (гістограма посередині) та тесту «Нормальних ймовірностей» (графік справа) для ознак: *Ставлення до побутової корупції* (1); *Бюрократична організаційна культура* (2); *Ставлення до службової корупції* (3); *Амбівалентність до корупційних ситуацій* (4); *Ставлення до виборчої корупції* (5); *Толерантність до аморальності в діловій сфері* (6). Анкетування №4, 2017. N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.

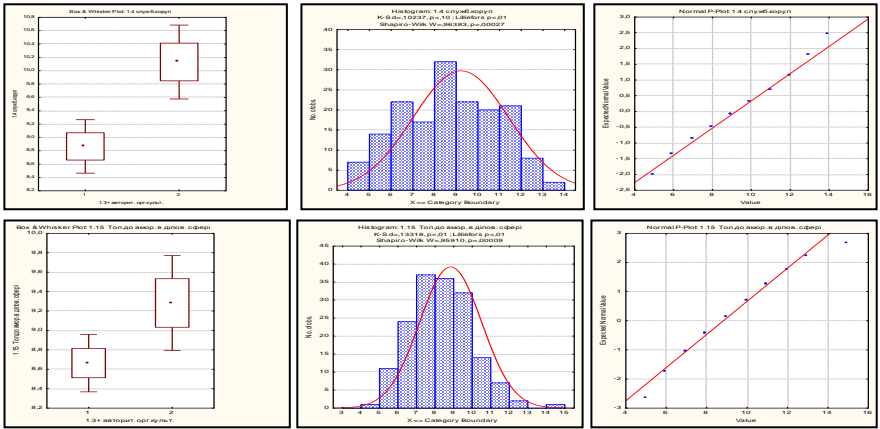

Рис. 2.23. Т-тест Стьюдента. Групуюча змінна – «Авторитаризм організаційної культури» (Анкетування №4, 2017-2018). Перевірка нормальності розподілу даних за допомогою тесту «Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса» і W тесту Шапіро-Уїлка (гістограма по середині) та тесту «Нормальних ймовірностей» (графік справа) для ознак «Ставлення до службової корупції»; «Толерантність до аморальності в діловій сфері». Анкетування №4, 2017. N=200 вітчизняних респондентів.

Додаток К. Факторний аналіз емпіричних даних

Додаток К.1.

Табл. 2.24.

Фактори вітчизняних та еталонних вибірок. Factor Loadings (Varimax normalized). Extraction: Principal components (Marked loadings are >.300).

Фактори еталонної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори еталонної вибірки (анкетування №4, 2018)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №4, 2017)
Фактор 1 «Чинники моральної відповідальності» (факторне навантаження 3,3; описує 17,5% дисперсії) включає такі змінні: морально-етична відповідальність (.70), авторитарність організаційної культури (.65), ставлення до побутової корупції (-.41), доходи (.73).	Фактор 1 «Чинники толерантності до службової корупції» (факторне навантаження 2,8; описує 10,6% дисперсії) включає такі змінні: ставлення до службової корупції (.72), ставлення до побутової корупції (.56), ставлення до виборчої корупції (.64), толерантність до аморальності в діловій сфері (0,56), критичність в ухваленні рішень (.53), авторитарність організаційної культури (0,31).	Фактор 1 «Чинники авторитарної організаційної культури» (факторне навантаження 2,7; описує 14,5% дисперсії) включає такі змінні: авторитарна організаційна культура (.62), самоповага (-.30), толерантність до побутової (.58), службової (.79), виборчої (.25) корупції.	Фактор 1 «Чинники антикорупційної спроможності» (факторне навантаження 3,6; описує 12,7% дисперсії) включає такі змінні: загальна самоефективність (.66), бажання опіки (.67), зняття відповідальності (-.45), критичність в ухваленні рішень (.64), антикорупційна спроможність (.57), амбівалентність до корупційних ситуацій (-.46), ставлення до виборчої корупції (-.39), радикальність до корупції (.30).
Фактор 2 «Чинники ставлення до службової корупції» (факторне навантаження 2,7; описує 14,5% дисперсії) включає такі змінні: ставлення до службової корупції (.76), толерантність до аморальності в діловій сфері (.76), консерватизм-радикалізм (.45), самовпевненість (-.41), морально-етична відповідальність (-.37).	Фактор 2 «Чинники патерналізму до інститутів влади» (факторне навантаження 2,4; описує 9,2% дисперсії) включає такі змінні: патерналізм до інститутів влади (.93), містифікація влади (.72), освіта (-.31).	Фактор 2 «Чинники толерантності до виборчої корупції» (факторне навантаження 2,07; описує 10,8% дисперсії) включає такі змінні: незабачливість (-.30), толерантності до виборчої корупції (.45).	Фактор 2 «Чинники патерналізму» (факторне навантаження 2,98; описує 10,1% дисперсії) включає такі змінні: патерналізм до інститутів влади (.93), містифікація влади (.70), зняття відповідальності (0,61), бажання опіки (.45), толерантне ставлення до побутової корупції (.33), амбівалентність до корупційних ситуацій (-.34).
Фактор 3 «Чинники самототалітаризму» (факторне навантаження 1,76; описує 9,2% дисперсії) включає такі змінні: самототалітаризм (.58), незабачливість (.74), патерналістські очікування (.79), ставлення до побутової корупції (.36), соціальний оптимізм (-.37).	Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» (факторне навантаження 2,0; описує 7,57% дисперсії) включає такі змінні: авторитаризм організаційної культури (.46), авторитарна культура (.58), культура орієнтована на людину (-.63), бюрократична культура (.36), радикальність до корупційних ситуацій (.30).	Фактор 3 «Чинники самоповаги і самовпевненості» (факторне навантаження 1,87; описує 9,8% дисперсії) включає такі змінні: самовпевненість (.85), самоповага (.82), доходи (.55).	Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» (факторне навантаження 2,14; описує 7,6% дисперсії) включає такі змінні: авторитарна організаційна культура (.53), толерантне ставлення до службової (.62), побутової (.46), виборчої (.47) корупції, толерантність до аморальності в діловій сфері (.63), самототалітаризм (.58), незабачливість (.30).

Фактори еталонної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори еталонної вибірки (анкетування №4, 2018)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №4, 2017)
Фактор 4 «Чинники самоповаги» (факторне навантаження 1,56; описує 8,2% дисперсії) включає такі зміни: самоповага (.74), самовпевненість (.63), освіта (.73), авторитаризм організаційної культури (.37), доходи (.35), макіавеллізм (-.29),	Фактор 4 «Чинники бажання опіки» (факторне навантаження 1,77; описує 6,5% дисперсії) включає такі зміни: бажання опіки (-.76), незабачливість (-.51), зняття відповідальності (.30), культура орієнтована на завдання (-.32), освіта (.44), посада (.56).	Фактор 4 «Чинники соціального оптимізму» (факторне навантаження 1,54; описує 8,1% дисперсії) включає такі зміни: соціальний оптимізм (-.73), незабачливість (-.66), самототалітаризм (-.61), толерантність до аморальності в діловій сфері (-.25).	Фактор 4 «Чинники макіавеллізму» (факторне навантаження 1,8; описує 6,6% дисперсії) включає такі зміни: авторитарна культура (.63), авторитарність організаційної культури (.34), бюрократична культура (.59), культура орієнтована за завдання (.51), макіавеллізм (.42), культура, орієнтована на людину (-.35), незабачливість (-.38).
Фактор 5 «Чинники соціального оптимізму» (факторне навантаження 1,24; описує 6,5% дисперсії) включає такі зміни: соціальний оптимізм (-.43), консерватизм-радикалізм в релігійних уподобаннях (.91).	Фактор 5 «Чинники антикорупційної спроможності» (факторне навантаження 1,6; описує 6,1% дисперсії) включає такі зміни: амбівалентність до корупційних ситуацій (.50), антикорупційна спроможність (-.44), радикальність до корупційних ситуацій (-.46), бюрократична культура (-.50), самоефективність (-.39), освіта (-.32).	Фактор 5 «Чинники моральної відповідальності» (факторне навантаження 1,35; описує 7,1% дисперсії) включає такі зміни: морально-етична відповідальність (.38), толерантність до побутової корупції (-.26), доходи (.41), консерватизм-радикалізм в релігійних уподобаннях (.77).	Фактор 5 «Чинники толерантності до службової корупції» (факторне навантаження 1,72; описує 6,1% дисперсії) включає такі зміни: ставлення до службової корупції (.42), незабачливість (.32), доходи (-.57), освіта (-.62).
Фактор 6 «Чинники макіавеллізму» (факторне навантаження 1,19; описує 6,2% дисперсії) включає такі зміни: макіавеллізм (-.67), ставлення до виборчої корупції (-.79), ставлення до побутової корупції (-.35), самототалітаризм (-.32), соціальний оптимізм (.30).	Фактор 6 «Чинники самоефективності» (факторне навантаження 1,6; описує 5,9% дисперсії) включає такі зміни: самототалітаризм (.57), самоефективність (.31), зняття відповідальності (-.39), культура орієнтована на завдання (.43), авторитарна культура (-.32), доходи (.50).	Фактор 6 «Чинники Макіавеллізму» (факторне навантаження 1,16; описує 6,1% дисперсії) включає такі зміни: макіавеллізм (.65), толерантність до аморальності в діловій сфері (.63), толерантність до виборчої корупції (.35), морально-етична відповідальність (-.63).	Фактор 6 «Чинники культури, орієнтованої на людину» (факторне навантаження 1,42; описує 5,1 дисперсії) включає такі зміни: культура, орієнтована на людину (-.55), ставлення до побутової корупції (.32), консерватизм-радикалізм в релігійних уподобаннях (-.54).

Додаток К.2

Табл. 2.25.

Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >.300). Анкетування
№1. N=200 вітчизняних респондентів.

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік		-0,72				
Освіта		0,64				
Доходи			0,55		0,41	
Традиційність-радикальність релігійних уподобань					0,77	
1.1. Патерналістські очікування		-0,68				
1.2. Ставлення до побутової корупції	0,59					
1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури	0,62					
1.4. Ставлен.до службової корупції	0,79					
1.5. Ставлення до виборчої корупції		0,45				0,35
1.12. Завбачливість-незавбачливість		-0,29		-0,66		
1.14. Самототалітаризм				-0,61		
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері						0,63
1.16. Соціальний оптимізм				-0,73		
2.1. Макіавелізм						0,65
3. Морально-етична відповідальність					0,39	-0,63
4.1. Консерватизм-радикалізм				-0,35	0,36	
5.1. Самоповага	-0,30		0,83			
5.2. Самовпевненість			0,85			
Eigenvalue	2,75	2,07	1,87	1,54	1,35	1,16
% Total	14,48	10,88	9,84	8,12	7,13	6,09

Додаток К.3

Табл. 2.26.

Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300). Анкетування
№4. N=200 українських респондентів.

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік						0,66
Освіта					-0,62	
Доходи					-0,58	
Традиційність-радикальність релігійних уподобань						-0,54
1.2. Ставлення до побутової корупції		0,33	0,46			0,32
1.3. Авторитаризм організаційної культури			0,53	0,34		
1.3.1. Авторитарна культура				0,63		
1.3.1. Бюрократична культура				0,59		
1.3.1. Культура орієнтована на завдання				-0,51		
1.3.1. Культура орієнтована на людину				-0,35		-0,56
1.4. Ставлення до службової корупції			0,62		0,42	
1.22. Антикорупційна спроможність	0,57					
Радикальність до корупції				-0,33		
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	-0,46	-0,34				
1.5. Ставлення до виборчої корупції			0,47			
1.1.1. Критичність в ухваленні рішень	0,64					
1.1.2. Завбачливість-незавбачливість			0,29	-0,38	0,32	
1.1.4. Самототалітаризм			0,58			
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері			0,63			
1.20. Патерналізм до інститутів влади		0,93				
Містифік.влади	0,32	0,70				
Бажання опіки	0,67	0,45				
Зняття відповідальності	-0,45	0,61				
1.21. Загальна самоефективність	0,66					
2.1. Макіавеллізм			0,3	0,424		
Eigenvalue	3,56	2,98	2,14	1,85	1,73	1,42
% Total - variance	12,73	10,65	7,65	6,61	6,13	5,09

Додаток К.4

Табл. 2.27.

Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >.300). Анкетування
№1. N=97 респондентів еталонної вибірки.

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік	0,81					
Освіта				0,73		
Доходи	0,73			0,35		
Традиційність-радикальність релігійних уподобань					0,91	
1.1. Патерналістські очікування			0,79			
1.2. Ставлення до побутової корупції	-0,41		0,36			-0,35
1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури	0,65			-0,37		
1.4. Ставлендо службової корупції		0,76				
1.5. Ставлення до виборчої корупції						-0,79
1.12. Завбачливість-незавбачливість			0,73			
1.14. Самототалітаризм			0,58			-0,32
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері		0,76				
1.16. Соціальний оптимізм			-0,37		-0,43	
2.1. Макіавелізм						-0,67
3. Морально-етична відповідальність	0,70	-0,39				
4.1. Консерватизм-радикалізм		0,45				
5.1. Самоповага				0,74		
5.2. Самовпевненість		-0,41		0,63		
Eigenvalue	3,33	2,72	1,76	1,56	1,24	1,19
% Total	17,54	14,32	9,26	8,22	6,55	6,28

Додаток К.5

Табл. 2.28.

Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300). Анкетування
№4. N=200 польських респондентів.

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік	-0,33		0,55			
Освіта		-0,31	-0,31	0,44	-0,32	
Доходи						0,53
Традиційність-радикальність релігійних уподобань			-0,38			
1.2. Ставлення до побутової корупції	0,56					
1.3. Авторитаризм організаційної культури	0,31		0,46			
1.31. Авторитарна культура			0,58			-0,32
1.31. Бюрократисна культура			0,36		-0,50	
1.31. Культура орієнтована на завдання				-0,32		0,44
1.31. Культура орієнтована на людину			-0,63			
1.4. Ставлення до службової корупції	0,72					
1.22. Антикорупційна спроможність					-0,44	
Радикальність до корупції					-0,46	
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій					0,50	
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,64					
1.11. Критичність в ухваленні рішень	0,53				-0,33	
1.12. Завбачливість-незавбачливість				-0,51		
1.14. Самототалітаризм						0,58
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	0,56					
1.20. Патерналізм до інститутів влади		0,93				
Мистифік влади		0,72				
Бажання опіки				-0,74		
Зняття відповідальності		0,55		0,30		-0,39
1.21. Загальна самоефективність					-0,39	0,31
Eigenvalue	2,86	2,49	2,04	1,77	1,65	1,62
% Total	10,58	9,24	7,57	6,55	6,13	5,99

Додаток Л. Перевірка нормальності розподілу залишків та незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних регресійного аналізу

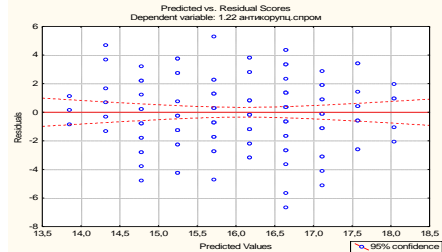
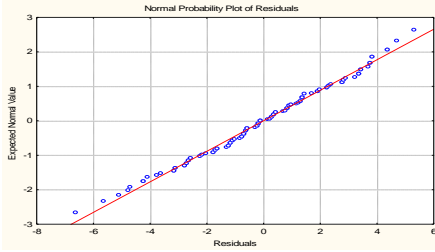

Рис. 2.29.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної (справа). Залежна змінна «1.22 Антикорупційна спроможність», незалежна змінна «шкала 1.11 Критичність в ухваленні рішень».

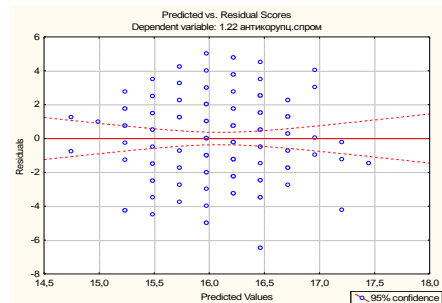
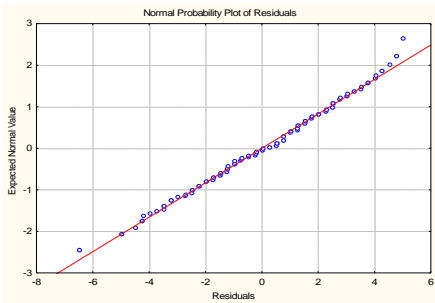

Рис. 2.30.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної (справа). Залежна змінна «1.22 Антикорупційна спроможність», незалежна змінна «шкала 1.12 Незавбачливість».

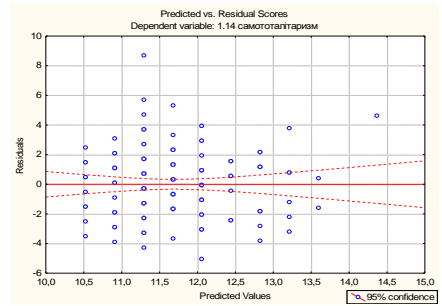
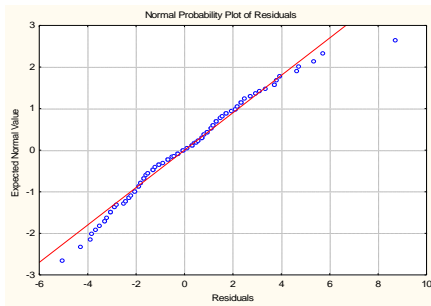

Рис. 2.31. Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної «1.14 Самооталітаризм», незалежна змінна «шкала 1.15 Ставлення до виборчої корупції».

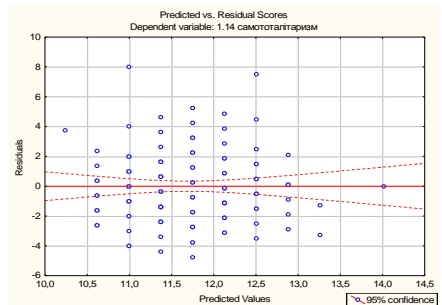
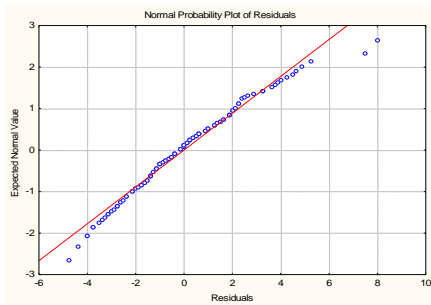

Рис. 2.32. Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної «1.14 Самооталітаризм», незалежна змінна «1.15 Толерантність до аморальності в діловій сфері».

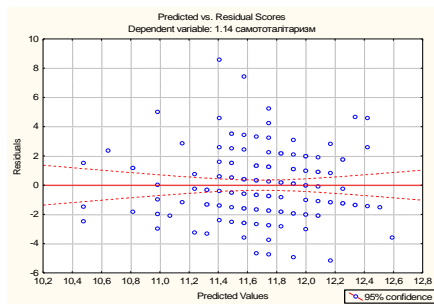
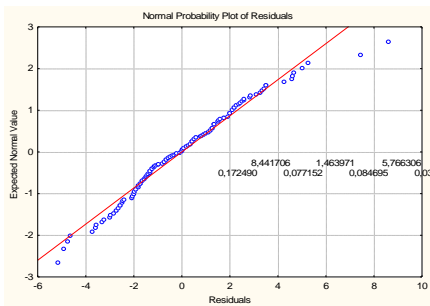

Рис. 2.33. Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної. Залежна змінна «1.14 Самогорталгарном», незалежна змінна «шкала 2.1 Макіавеллізм».

Додаток М.

Додаток М.1. Ставлення до антикорупційних органів

Табл. 3.16.

Ставлення до антикорупційних можливостей законодавства та державних органів (Анкетування №2, 2016), N=200 вітчизняних респондентів.

Твердження	Відповідь, відсоток респондентів	
88. Якою мірою, на Вашу думку, вітчизняні антикорупційні закони забезпечують можливість подолання корупції у верхніх ешелонах влади?	закони приймали в такій редакції, щоб притягти корупціонерів лише середнього рівня і не зачепити головних корупціонерів (колишніх і теперішніх)	80%
	закони є цілком достатніми для притягнення до відповідальності усіх політичних корупціонерів	20%
89. Якою мірою керівництво та співробітники правоохоронних структур, на Вашу думку, професійно, морально-психологічно готові до протидії політичній корупції?	рівень їх готовності вкрай низький	43%
	рівень готовності недостатній для протидії	56%
	рівень готовності цілком достатній	1%
90. Якою мірою структура антикорупційних та правоохоронних органів, на Вашу думку, забезпечує реальну можливість приборкання політичної корупції?	структура не забезпечить таку можливість	39%
	структура недостатня для протидії	55%
	структура цілком забезпечить приборкання політичної корупції	6%

Табл. 3.17.

Оцінювання причин малоефективності антикорупційних органів (респонденти могли обрати 3 причини).
(Анкетування №2, 2016), N=200 вітчизняних респондентів.

91. Які причини, на Вашу думку, можуть зробити малоефективною діяльність Національного Антикорупційного бюро, Прокуратури у подоланні корупції у верхніх ешелонах влади? (оберіть три причини)	відсоток респондентів
1 – недостатній рівень кваліфікації керівництва та співробітників	24%
2 – недостатньо повноважень та ресурсів	30%
3 – залежність керівництва (через тиск, залякування або підкуп) від владних та олігархічних груп	87%
4 – корумпованість судів	72%
5 – усунення чесних керівників та співробітників	36%
6 – негласна заборона розслідувати злочини певного кола колишніх та теперішніх високопосадовців	51%
7 – інші версії: кумівство при владі; не мають авторитету в суспільстві; корумпованість НАБУ; прихована протидія влади та олігархів; нечесні люди в НАБУ, закони не для народу	

Додаток М.2. Антикорупційна обізнаність громадян

Табл. 3.18.

Оцінювання антикорупційної обізнаності громадян
(Анкетування №2, 2016), N=200 вітчизняних респондентів.

Твердження	Відповідь, відсоток респондентів	
87. Наскільки, на Вашу думку, більшість громадян розуміють сутність та сучасні технології політичної корупції?	не розуміють, бо не мають достатніх знань та інформації	32%
	розуміють посередньо, щось чули про це	56%
	розуміють достатньо мірою	12%

Додаток М.3. Специфіка мотиваційно-професійної спрямованості

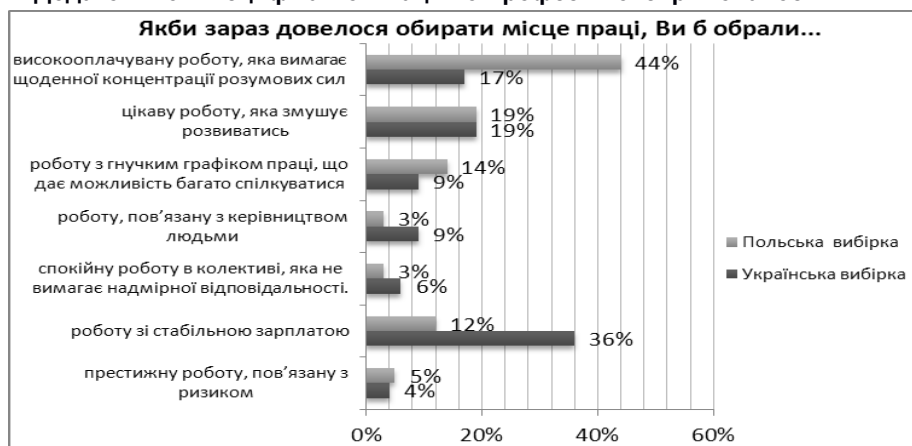

Рис. 3.19.

Мотиваційно-професійна спрямованість респондентів
(Анкетування №1, 2013). N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.

Додаток Н. Кореляційний аналіз емпіричних даних

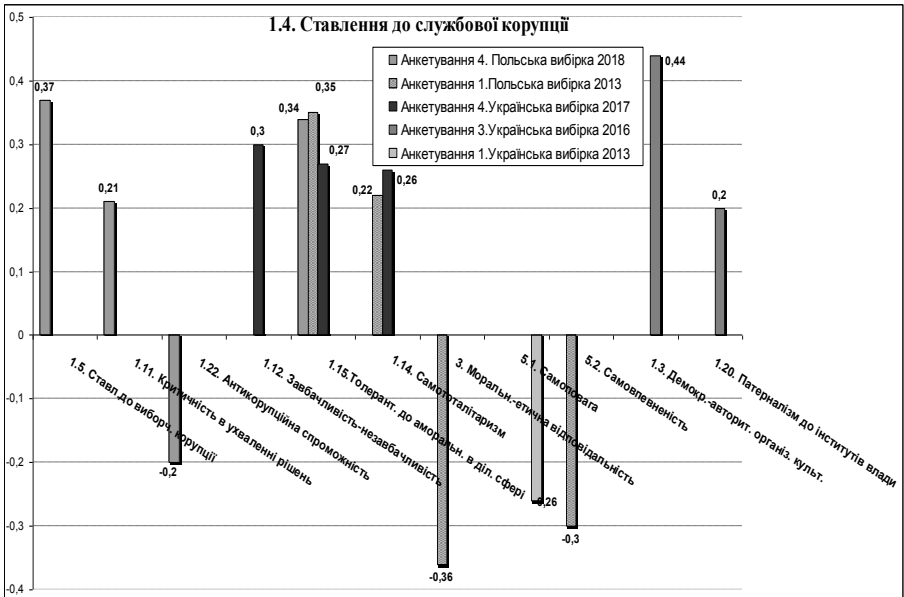

Рис. 3.2.

Кореляції змінних зі шкалою 1.4. «Ставлення до службової корупції».
 Анкетування №1, 2013, N= 200 українських респондентів; N=97 респондентів еталонної вибірки; Анкетування №3, 2016, N=200 вітчизняних респондентів;
 Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів;
 N=200 респондентів еталонної вибірки.

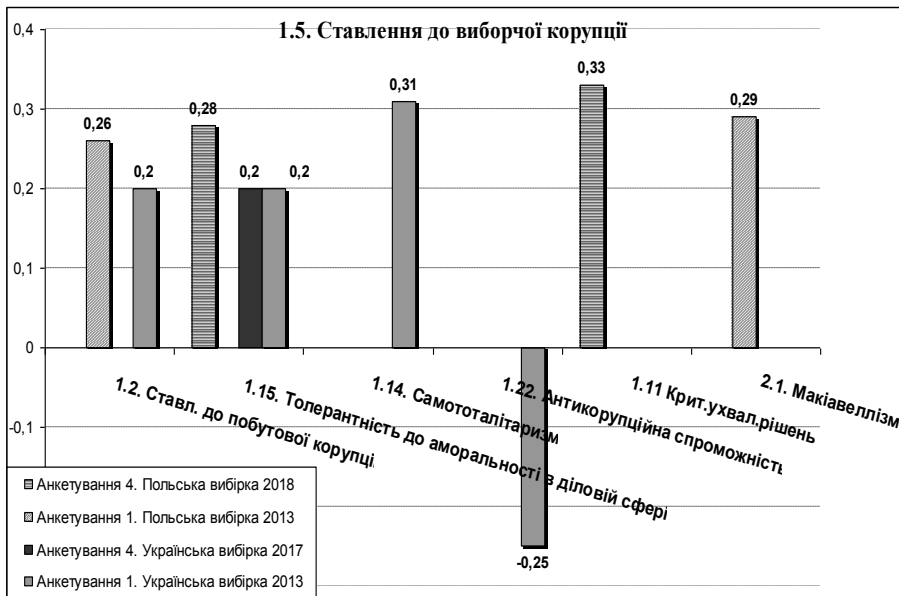

Рис. 3.3.

Кореляції змінних зі шкалою 1.5. «Ставлення до виборчої корупції». Анкетування №1, 2013, N= 200 українських респондентів; N=97 респондентів еталонної вибірки; Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів; N=200 респондентів еталонної вибірки.

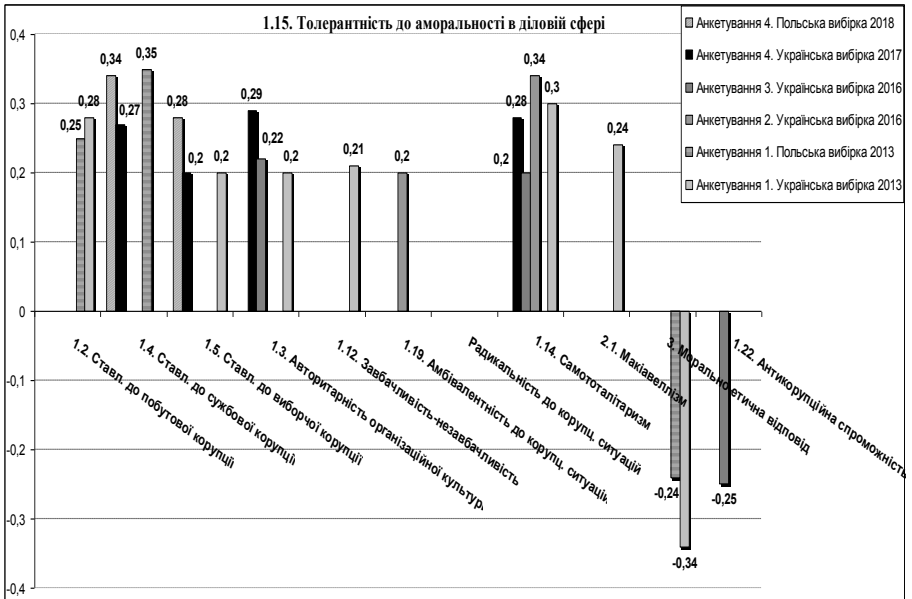

Рис. 3.4.

Кореляції змінних зі шкалою 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері». Анкетування №1, 2013, N= 200 українських респондентів; N=97 респондентів еталонної вибірки; Анкетування №2, 2016, N=200 вітчизняних респондентів; Анкетування №3, 2016, N=200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів; N=200 респондентів еталонної вибірки.

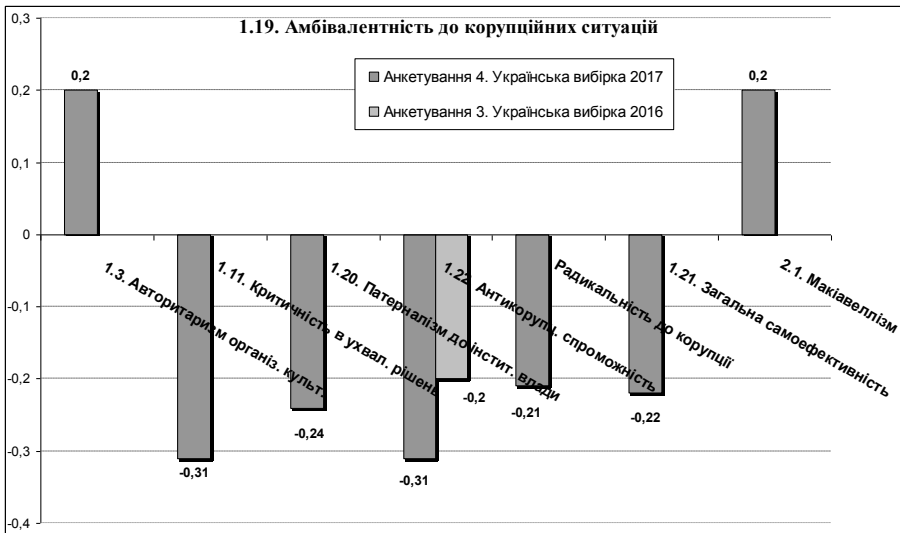

Рис. 3.5. Кореляції змінних зі шкалою 1.19. «Амбівалентність до корупційних ситуацій». Анкетування №3, 2016, N= 200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4, 2017, N=200 вітчизняних респондентів.

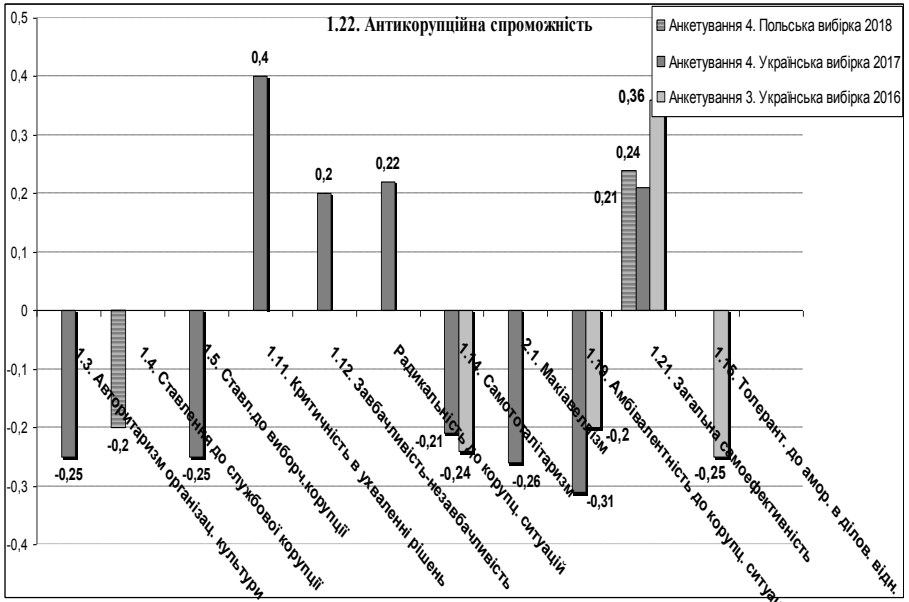

Рис. 3.6.
 Кореляції змінних зі шкалою 1.22. «Антикорупційна спроможність».
 Анкетування №3, 2016, N=200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4,
 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів; N=200 респондентів еталонної
 вибірки.

Додаток П.

Таблиця 3.7.1.

Засоби корекції психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції (за результатами дослідження)

КОРЕКЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ	
Цілі корекції	Негативні наслідки
Когнітивні можливості особи	
Збільшення рівня завбачливості. Покращення аналітичних та прогностичних здібностей. Вдосконалення можливостей та навиків отримання достовірної інформації. Вдосконалення навиків ухвалення рішень.	Незадовільні когнітивні та прогностичні характеристики особистості породжують помилкові рішення, а також корупціогенні установки – низьку самооцінку і самовпевненість, низьку морально-етичну безвідповідальність, високий патерналізм, самототалітаризм, аморальність в діловій сфері, а на соціальному рівні породжують авторитаризм корпоративної культури.
Елементи Я-концепції	
Зменшення патерналізму. Збільшення психологічної налаштованості особистості самотужки (без очікування втручання «згорі») вирішувати проблеми власного життя та громади. Підтримка ініціативи та автономності дій особистості.	Пасивність, сподівання на вирішення проблем керівництвом (владою), необґрунтовані ілюзії щодо компетентності та бажання керівників змінювати ситуацію
Зменшення самототалітаризму. Розвиток спроможності особистості не підпорядковувати себе стороннім авторитетам, а діяти на власній розсуд. Збільшення готовності особистості публічно виявляти власну позицію. Збільшення готовності особистості проявляти волю у відстоюванні моральних цінностей, ставати на захист людей, які зазнають утисків, йти на ризик у відповідь на корупційні зловживання владних суб'єктів.	Схильність делегувати іншим (керівникам, владі) право одноосібно ухвалювати рішення. Присутність на підсвідомому рівні «цензора», який блокує впевненість людини, не дає їй вільно висловлюватися та діяти. Втрата волі та сміливості впливати на якість влади, змушувати владних суб'єктів рахуватися з законом, з інтересами громадян.
Рационалізація мотиваційної спрямованості. Позбуття установки триматися за роботу з стабільною зарплатою. Розвиток прагнення мати високооплачувану роботу, яка вимагає щоденної концентрації розумових сил.	Бажання мати право з стабільною зарплатою, що створює сприятливі умови для розвитку корумпованої бюрократії.
Зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері. Зміна постоталітарних ціннісних установок. Розвиток готовності чинити спротив наявній владі чи формальному керівництву, якщо вони корумповані. Свідомо відмова підтримувати корумповане керівництво в обмін на меркантильні інтереси (кар'єрне зростання чи розвиток бізнесу).	Примус співпрацювати із легально діючими корумпованими посадовцями (злочинцями). Звикання до толерування аморальних вчинків, підтримування аморальних впливових осіб. Втягнення особи в аморальні обробки в якості посібників.
Укріплення морально-етичної відповідальності. Морально-етичну відповідальність укріплює вищий рівень освіти, індивідуальні теїстичні уявлення, демократична корпоративна культура.	Морально-етичну відповідальність українських респондентів руйнує побутова та службова корупція, авторитарна корпоративна культура, самототалітаризм, макіавелізм, висока завбачливість.
Подолання соціо-психологічної меншовартості особистості. Подолання особистістю звички оцінювати себе (формувані самоповагу та самовпевненість) з огляду на рівень своїх доходів та посади управлінських посад. Психологічна прив'язка самоповаги та самовпевненості особи до якостей корпоративної та політичної культури, з метою демократизувати їх.	Намагання особи психологічно відсторонити себе від корумпованих соціальних реалій. Дозвіл відтворити «патрон-клієнтську» («садомазохістську») модель соціальних стосунків. Особа займає конформістську, угодницьку позицію стосовно суб'єктів управління (керівників, політиків, влади), проявляє самототалітаризм, не висловлює і публічно не відстоює власні інтереси, проявляє більшу психологічну готовність сприяти керівникам у їх посадових зловживаннях, чим їх розбещує, створюючи простір для корупції.
КОРЕКЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ	
Умови	Засіб реалізації
Загострення емоційного дискомфорту щодо зхабарництва (перереживання сорому, роздратування, приниження).	Публічність процедур ухвалення рішень.
Збільшення корпоративних свобод працівників: можливість приймати рішення в межах посадових прав та обов'язків	Конкретизація службових прав та обов'язків керівників та персоналу в посадових інструкціях.
Зниження рівня корпоративного бюрократизму: діалогічний стиль службового спілкування, додання субординаційних комунікативних бар'єрів	Періодичні курси підвищення кваліфікації управлінського персоналу.
Усунення фаворитизму та непотизму.	Публічність процедур прийому на роботу, атестації.
Формування у підлеглих психологічної готовності чинити опір	Публічність процедур прийому на роботу. Запрова-

щодо вимог керівництва допомагати в корупційних зловживаннях.	дження арбітражу в установах (профспілки, арбітражні комісії).
Підвищення культурного рівня керівників.	Підвищення рівня освіти та культури керівників.
Обмеження жадібності керівників, їх амбіцій, бажання принижувати.	Підвищення рівня освіти та культури керівників. Запровадження арбітражу в установах (профспілки, арбітражні комісії).
Більш раціональні правила перебування особи на керівних посадах.	Публічність процедур прийому на роботу та атестації.
Збільшення офіційної зарплати	Введення системи оцінки ефективності роботи управлінців та системи бонусів за високі результати діяльності.
Усунення аморального прикладу найвищих державних посадовців	Невідворотність відповідальності управлінців за корупційні дії.
КОРЕКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
Умови	Засіб реалізації
Руйнування «патрон-клієнтського» типу політичної культури.	Публічність конкурсного відбору політиків та посадовців.
Усвідомлення громадянами звички прожити в корумпованих умовах і свідомі зусилля подолати цю звичку.	Рефлексія, просвіта.
Зменшення «клієнтських» установок громадян, що відмежовує їх від «носіїв влади» (схильних до корупції і владних зловживань). Замина реакцій утечі та уникнення відповідальності на реакції контролю та готовністю брати відповідальність.	Корекція деструктивних установок особистості, розвиток її відповідальності. Правова захищеність трудових прав особи. Некорумповані профспілки, суди.
Зміна сприйняття соціального часу. Зменшення часу для приборкання політичної корупції. Збільшення рівня нетерпимості щодо зволікань влади у впровадженні антикорупційних реформ.	Публічна атестація управлінських кадрів кожних 2 роки. Нааявність програми та звіт про її виконання.
Активізація зусиль особистості у консолідації громадянського суспільства та збільшенні економічних можливостей для протидії корупційним зловживанням владних суб'єктів	Індивідуальна ініціативна суспільна активність особистості.
Збільшення в суспільстві поваги до законів	Контроль за діяльністю посадових та політичних осіб з боку антикорупційних органів. Збільшенню антикорупційних можливостей громадськості.

Таблиця 3.7.2.

Умови подолання корупції (за результатами висновків експертів)

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ	
Самообмеження особистістю гедоністичних та егоїстичних установок	Аристотель
Наявність в суспільстві реформаторів, які дотримуються законності, свідомо йдуть на конфлікт з носіями корупційної «моралі»	М.Фішп
АНТИБЮРОКРАТИЧНІ ЗАХОДИ	
Викриття змови між владою й опозицією	Л. Коларська-Бобінська
Періодична заміна політиків та посадовців (вибори, агеєтація, ротація, під тиском актив громадянської непокори)	Г. Госсен, В. Парето, С. Паркінсон, Дж. Джекобс
Збільшення рівня відкритості та забезпечення прозорості дій посадовців, аудит та контроль їх рішень	М.Фішп, В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Унеможливлення конфлікту інтересів у процесі ухвалення рішення	Дж. Джекобс
Зобов'язання декларувати доходи та витрати	В. Мятчук
Поліпшення ефективності діяльності установ	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
КАДРОВИЙ ВІДБІР	
Конкурсний прийом на посади з числа двох і більше претендентів	С. Паркінсон
Рекрутування на посади нових некорумпованих фахівців	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Заборона керівникам після ротації приймати на керівні посади своїх колишніх заступників	С. Паркінсон
Підбір посадовців за критерієм рівня внутрішньої відповідальності	М.Фішп
Психодіагностичне виявлення на етапі відбору в правоохоронні органи осіб, схильних до корупційного делікту	М.Данчук
ДЕРЕГУЛЯЦІЯ	
Роздержавлення або ж надання державними установами платних послуг	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Усунення монополії держорганів у наданні послуг, збільшення для громадян кількості варіантів	М.Фішп
АНТИКОРУПЦІЙНІ ОРГАНИ	
Збільшення кількості інспектуючих інстанцій	Дж. Джекобс
Подолання корупції в судах та під час підрахунку результатів виборів	Дж. Джекобс
Запровадження більш суворого контролю за посадовцями	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Захист виказувачів – співробітників та клієнтів корумпованих установ	Дж. Джекобс, М.Фішп
Можливість процедури оскарження для клієнтів посадових рішень (жертв зловживань)	Марк Фішп
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ	
Опозиційні партії, реальні профспілкові та громадські організації для виявлення політичної корупції	Л. Коларська-Бобінська
Сприяння посиленню можливостей громадян	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Подолання корупції під час підрахунку результатів виборів	Дж. Джекобс
Збільшення ролі громадянського суспільства в процесі ухвалення рішень	М.Фішп
Делегування державого контрольних повноважень за діями бюрократії та політиків університетам, ЗМІ, громадським організаціям	М.Фішп
ЗАСТОСУВАННЯ НЕГАТИВНИХ САНКЦІЙ	
Підвищення суворості покарання посадовців та хабародавців за корупційні дії	М.Фішп
ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ СТИМУЛІВ	
Високі зарплати державним службовцям і посадовцям шляхом скорочення їх чисельності	Л. Коларська-Бобінська, С. Роуз-Екерман
Матеріальне заохочення законслухняних посадовців, введення для чиновників системи бонусів та пільг	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна, С. Роуз-Екерман
Підвищення рівня кваліфікації та освіти чиновників	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна, Марк Фішп
Покращення умов праці чиновників	С. Роуз-Екерман
Збільшення рівня мотивації та внутрішньої відповідальності посадовців	Марк Фішп
ВПЛИВ НА МАСОВУ СВДІДОМІСТЬ	
Роль ЗМІ у публічному висвітленні фактів корупції	Дж. Джекобс
Позбавлення легитимності в суспільній (масовій) свідомості корупційних вартостей і «патрон-клієнтських» зв'язків	М. Вебер, Е. Дюркгейм
Позбавлення співчуття громадян до хабарництва посадовців шляхом високих зарплат чиновникам	Л. Коларська-Бобінська
Долати корупційні стереотипи інституційної культури та посадового статусу чиновників	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Запобігання ідентифікації громадянами з образом «жертви» корупційної влади	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Підкріплення віри громадян в можливість подолання корупції завдяки покаранні ушійманих корупціонерів	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ	
Державне забезпечення базових громадянських прав та свобод	Дж. Роуз

Поетапність у здійсненні антикорупційних реформ	С. Роуз-Екерман
Антикорупційні реформи щодо верхніх ешелонів влади та великого бізнесу	
Реформування виборчого законодавства: а) зниження прохідного бар'єру; б) зменшення застосування адміністративного ресурсу; в) жорсткий контроль передвиборчих фондів партій	
Незалежна і некорумпована прокуратура та судова система	
Спеціалізовані антикорупційні органи	
Забезпечення для громадськості можливостей контролювати владу	
ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ	
Запровадження ринкової економіки (вільна конкуренція, усунення монополій)	В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо
Дерегуляція	С. Роуз-Екерман
Підтримка розвитку приватного сектора	
Втримання на нульовому (або на мінімальному) рівні відсоткової ставки у сфері кредитування	Арістотель
Справедливий розподіл прибутків у суспільстві	Дж. Роуз
Урядова політика, сфокусована на зменшення соціальної несправедливості у розподілі економічних прибутків	
Усунення несправедливої економічної та податкової політики уряду	Г. Беккер
Скорочення обсягу «тіньової економіки»	З. де Сото, З.С. Варналі, В.Г. Ткаченко
Виведення з «тіні» тінювиків-господарників (полегшити штрафні санкції за несуттєві правопорушення; усунути дискримінацію малого та середнього підприємництва; підвищити державний захист прав власності підприємців; спростити процедуру реєстрації та податкової звітності підприємців; вноормувати податкові та митні процедури; скоротити кількість перевірок та контролюючих інстанцій)	
Прориви в науці та технологіях для збільшення ефективності економіки, збільшення ресурсів, зменшення витрат	О. Конг

Додаток Р.

Таблиця 3.8.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «Радикальність до корупційних ситуацій». Група 1 з «низьким радикалізмом до корупційних ситуацій», Група 2 з «високим радикалізмом до корупційних ситуацій». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, \text{Variances} > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.

	Група 1 – «низький радикалізм до корупційних ситуацій»	Група 5 – «високий радикалізм до корупційних ситуацій»	t-value	p	p- Variances
1.2. Ставлення до побуг. корупції	7,7	7,7	0,007	0,99	0,582
1.3. Авторитаризм організ. культури	16,2	15,4	0,703	0,48	0,606
1.31. Авторитарна орг. культура	2,9	2,3	1,427	0,15	0,705
1.31. Бюрократична орг. культура	2,3	1,6	1,585	0,11	0,534
1.31. Культура орієнтована на завдання	3,2	3,9	-1,126	0,26	0,038
1.31. Культура орієнтована на людину	2,7	3,4	-1,507	0,13	0,366
1.4. Ставлення до службової корупції	9,2	9,8	-0,794	0,42	0,006
1.22. Антикорупційна спроможність	15,8	17,4	-1,997	0,047	0,567
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1,7	0,6	3,291	0,001	0,024
A1	1,6	0,6	1,719	0,08	0,218
A2	1,7	1,2	0,811	0,41	0,413
A3	1,8	0,6	1,748	0,08	0,060
A4	2,1	0,1	4,538	0,000	1,00
1.5. Ставлення до виборчої корупції	8,1	7,3	1,314	0,19	0,293
1.11. Критичність в ухваленні рішень	13,5	15,0	-2,305	0,022	0,132
1.12. Завбачливість-незавбачливість	10,5	11,0	-0,828	0,40	0,392
1.14. Самототалітаризм	11,7	11,9	-0,182	0,85	0,705
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	8,9	8,4	0,837	0,40	0,407
1.20. Патерналізм до інститутів влади	97,8	95,3	0,710	0,48	0,331
1.21. Загальна самоефективність	27,3	27,9	-0,349	0,73	0,845
2.1. Макіавелізм	38,6	35,2	2,327	0,021	0,320

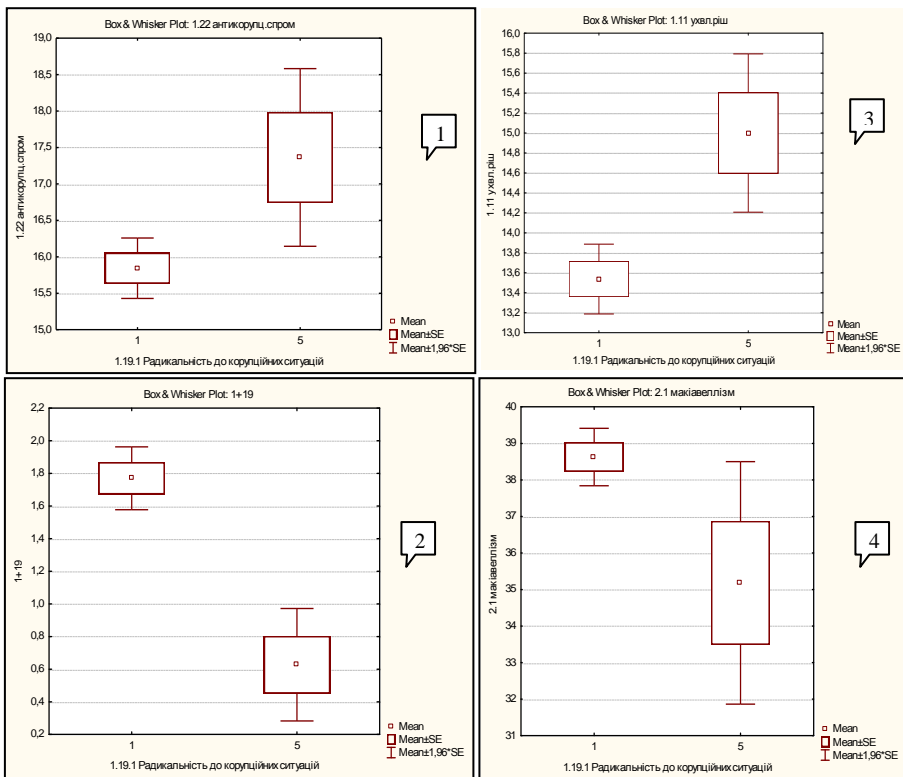

Рис. 3.7. Графіки результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №4, 2017, N=200 вітчизняних респондентів. Групуюча змінна – 1.19.1 Радикальність до корупційних ситуацій. N=200 вітчизняних респондентів. Група 1 – «низький радикалізм до корупційних ситуацій»; Група 5 - «високий радикалізм до корупційних ситуацій». 1.22. Антикорупційна спроможність (діаграма 1), 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій (діаграма 2), 1.11. Критичність в ухваленні рішень (діаграма 3); 2.1. Макіавеллізм (діаграма 4).

Наукове видання

Олег Лозинський

ПСИХОЛОГІЯ КОРУПЦІЇ ТА
ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО НЕЇ

Монографія

Видання 4-те, доповнене

Редагування Ірини Іванівни Кожушко-Лозинської

Макет, комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки, підготовка до друку
ГО «Львівський аналітичний дім». Ідентифікаційний код 34167033

Свідчення про державну реєстрацію юридичної особи:
серія АОО №760926

Підписано до друку 10.09.2020 р. Формат 60х84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 10,7. Тираж 50.

Друк Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка
79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.
(032) 2394586, E-mail: vydavcentr@lnu.edu.ua